

Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана Дем'янчука»
Рада молодих вчених
Факультет географії, історії та туризму
Кафедра історії, теорії держави і права та філософії
Кафедра географії і туризму

МАТЕРІАЛИ

II Всеукраїнської науково-практичної конференції

**«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ
ГРОМАДЯНОЗНАВСТВА, ГЕОГРАФІЇ
ТА МЕТОДИК ЇХ ВИКЛАДАННЯ»**

*22 травня 2026 року
м. Рівне, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Голова оргкомітету:

Віталій ДЕМ'ЯНЧУК – ректор Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», доктор юридичних наук, професор.

Заступники голови оргкомітету:

Наталія МЕДИНСЬКА – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

Оксана ЯРОМЕНКО – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму, начальник відділу з наукової діяльності та аспірантури ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

Володимир СТАРЖЕЦЬ – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії, голова Ради молодих вчених ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

Члени оргкомітету:

Руслана ДАВИДЮК – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії і методики навчання Рівненського державного гуманітарного університету;

Володимир ТРОФИМОВИЧ – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії імені проф. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»; Заслужений працівник освіти України;

Катерина СЕГІДА – доктор географічних наук, професор, завідувачка кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства імені Костянтина Немця факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Сергій ПУГАЧ – доктор географічних наук, професор, професор кафедри економічної та соціальної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Руслана ПОПП – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Віталій ЛЕВИЦЬКИЙ – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, теорії держави і права та філософії ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»;

Андрій ЛЕВДЕР – кандидат педагогічних наук, доцент, т.в.о. декана факультету географії, історії та туризму ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»;

Наталія ЛОПАЦЬКА – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

Ніна МИРОНЕЦЬ – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»;

Андрій РОМАНІВ – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»;

Олександр ЯКОВЧУК – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».

УДК 94 (05)

А43 Актуальні питання історії громадянознавства, географії та методик їх викладання: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 22 травня 2026 року) / Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука». Рівне, 2026. 244 с.

Тексти подаються в авторській редакції. За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

© Автори публікацій, 2026

© Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», 2026

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Кадровий склад та позакласна діяльність викладачів Бродівської гімназії в умовах Другої Речі Посполитої (за звітами її дирекції)

Антонишин С. Є., Давидюк Р. П.9

Сотня УПА під командуванням «Лиса» у збройному підпіллі Рівненщини: організаційна структура та повстанські акції (1943–1950-ті рр.)

Буржинська О. А., Давидюк Р. П.13

Суспільно-політична діяльність корпусу охорони прикордоння (КОП) на території Волині (1924–1939 рр.)

Годун А. О., Омельчак Т. А.18

Меморативні практики вшанування Симона Петлюри у Волинському воєводстві

Давидюк Р. П.21

Деконструкція імперського нарративу спадкоємності Русі: критика норманістської аргументації та її сучасних інтерпретацій

Дешко П. П.25

«Зачистка» органами НКВД/НКГБ «контрреволюційного елементу» в Демидівському й Острожецькому районах на початку німецько-радянської війни

Жив'юк А. А.29

Харківський архієрейський собор 1992 року: канонічні дискусії та історичні наслідки для українського православ'я

Івахів Н. А.36

Єврейська спадщина Острога: від історичних руїн до відродження пам'яті

Калабська Ю. В., Омельчак Т. А.41

Життя та діяльність видатного українського науковця Миколи Андрійовича Маркевича
Левдер А. І.45

Роль політичних еліт в історії України
Левицький В. О.49

Засоби ведення розвідки часів Богдана Хмельницького
Лідавець Е. О., Кулаковський П. М.54

Спадщина цукрових заводів Правобережжя: як стара промисловість може стати туристичною атракцією
Молоток Т. М., Москалюк М. М.58

«Відлига» в СРСР: народні протести та приховані політичні процеси
Палій Б. Ю., Старжець В. І.65

До історичних проблем захисту населення України від радіації в незалежній Україні
Харламов М. І., Чиркіна-Харламова М. А.69

Когнітивна війна: Революція Гідності як об'єкт ідеологічного протистояння України та Росії
Яковець О. Є.72

НАПРЯМ 2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Радянська візуальна пропаганда у роки Другої світової війни
Барабанюк І. М., Федорчук С. В., Гочмановський Д. Л.78

Вестфальський мир 1648 року та його трансформація сьогодні
Левдер А. І.83

Участь українського війська в Грюнвальдській битві
Левдер А. І.86

Неоімперська політика Туреччини та Росії крізь призму історичного досвіду російської та османської імперій
Сіленко Ю. С., Дубель М. В.90

НАПРЯМ 3. ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ І МИРУ: ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Стоїцизм у воєнних умовах: значення філософії Марка Аврелія
Алексєєва В. О., Ганаба С. О.95

Наочне навчання як засіб активізації навчального процесу та
національно-патріотичного виховання
Левдер А. І.97

«Дискурс про громадянське суспільство: виклики війни Росії проти
України в ХХІ ст.»
Макогончук Н. В., Волощук Т. Ю.102

Цифровізація сучасної війни: нові виклики для міжнародної безпеки
Михаць Р. А., Тарасюк М. Ю.108

Волонтерська допомога для фронту та постраждалим цивільним у
2022 р.
Трофимович Л. В.111

Управління конфліктами в умовах воєнного стану: сучасні виклики та
шляхи їх подолання
Чванило А. В., Гуменюк О. Г.116

Національно-визвольна війна 1648–1676 рр. як революційний феномен
Шевченко У. Ю., Левицький В. О.121

НАПРЯМ 4. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНОЗНАВСТВА

Зміст та структура поняття «громадянська компетентність» в сучасній
педагогіці
Бендарський І. Л., Старжець В. І.124

Мобінг в трудових відносинах: реалії правового врегулювання в
Україні
Змієвська К. А., Бондарець О. І., Кузьма Т. М.128

До проблеми використання інтерактивних методів навчання в школі Левдер А. І.	132
Особливості оцінювання навчальних досягнень учнів на уроках історії Левдер А. І.	134
Краєзнавчий гурток Обарівського ліцею: досвід дослідницької та патріотично-виховної роботи Мейта С. П.	138
Волонтерська діяльність та національно-патріотичне виховання учнів Обарівського ліцею Омельчук О. Р., Зарічнюк Н. Р.	141
Проектна діяльність у курсі громадянської освіти: теорія і практика Старжець В. І.	144
Дидактичні основи навчання всесвітньої історії на засадах гуманізму Чирук Г. Л., Старжець В. І.	148

НАПРЯМ 5. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Підготовка бакалаврів з соціально-економічного розвитку територій: компетентністний підхід, практикоорієнтованість Маковецька Л. О.	152
Нові методичні підходи до вивчення регіональної економічної і соціальної географії світу в ЗЗСО України Романів А. С.	155
Особливості практичної підготовки здобувачів освіти за спеціальністю А4.07 Середня освіта (географія) в закладах вищої освіти України Токар О. І.	161
Інноваційні підходи до вивчення географії материків і океанів в ЗВО для майбутніх вчителів географії НУШ Яковчук О. В.	165

НАПРЯМ 6. ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Регіональний вимір ветеранської зайнятості в Україні

Думнов О. С., Сегіда К. Ю.171

Трансформація зовнішньоекономічних зв'язків Волинської області в умовах воєнного стану

Маковецька Л. О., Гаврилюк. С. В.177

Сучасний стан та перспективи розвитку сільськогосподарського виробництва у Шацькій територіальній громаді

Маковецька Л. О., Лілякевич О. В.181

Особливості сільськогосподарського виробництва Ковельського адміністративного району

Маковецька Л. О., Суц В. В.186

Зовнішньоекономічні зв'язки України

Мулярчук М. В., Яроменко О. В.191

Музеї Луцька як осередки культурного життя регіону

Сасинюк К. С., Маковецька Л. О.195

Просторовий аналіз континентальності клімату Волинської області за індексом м. Іванова

Стельмах В. Ю., Ковальчук. В. В.199

Чисельність ВПО та географічні аспекти міграції на території Дубровицької громади

Яроменко О. В., Дворак Ю. М., Дворак Л. В.203

НАПРЯМ 7. ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ

Аналіз розвитку соціально-економічних та військово-політичних факторів розвитку туризму в дестинації Мукачеве

Бойко П. О., Яковчук О. В.209

Особливості провадження рекреаційної діяльності у об'єктах ПЗФ Волинської області

Жадько О. А., Федонюк М. А., Федонюк В. В.214

Проблеми і перспективи розвитку гірського туризму в прикордонній зоні Українських Карпат в умовах воєнного стану

Захожа І. О., Яковчук О. В.218

Особливості туристичного супроводу гірськолижного туризму

Льюшонок І., Кривенкова Р. Ю.223

Транскордонний туризм Малайзії як чинник розвитку регіонального співробітництва

Кривенкова Р. Ю., Сваявчик Р.227

Розвиток туристичного супроводу в країнах Північної Європи

Кривенкова Р. Ю., Якіма М.231

Особливості туристичного супроводу на місцях техногенних катастроф (на прикладі Чорнобиля)

Пида А., Кривенкова Р. Ю.235

Культурно-пізнавальний туризм як чинник збереження історико-культурної спадщини

Щиглевська С. А., Миронець Н. Р.240

НАПРЯМ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Антонишин Софія Євгенівна,

здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету історії та соціальних наук Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

Давидюк Руслана Петрівна,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та методики її навчання Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

КАДРОВИЙ СКЛАД ТА ПОЗАКЛАСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ БРОДІВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ В УМОВАХ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (ЗА ЗВІТАМИ ЇЇ ДИРЕКЦІЇ)

Після поразки українських визвольних змагань та входження Східної Галичини до складу Другої Речі Посполитої польська освітня політика набула асиміляційного характеру, що закріпив закон Lex Grabski 1924 р. через упровадження утравквістичних шкіл. Ці тенденції колонізації та звуження національної освіти відобразилися й на Бродівській гімназії. Заклад, що розвинувся з відкритої у 1817 р. приватної «Юдейської реальної школи» до вищої восьмирічної гімназії, з приходом польської влади у 1919 р. став державною установою ім. Юзефа Каженьовського. Попри адміністративний тиск, стабільне педагогічне ядро забезпечило тяглість освітніх традицій. Еволюцію закладу та його інтеграцію в міжвоєнну шкільну систему впродовж тринадцяти років дозволяє простежити порівняльний аналіз щорічних звітів дирекції за 1920/1921 [1] та 1933/1934 [2] навчальні роки.

Викладацький склад гімназії базувався на традиціях австрійської класичної школи. У 1920/1921 н. р. колектив налічував 3 контрактних і 13 штатних викладачів під керівництвом Францішека Неволяка (1876 р. н.) – випускника ліцею в Бохні, члена міської та повітової шкільних

рад, який у 1916 р. відновив роботу закладу в орендованому приміщенні й особисто викладав математику. У 1933/1934 н. р. штат розрісся до 18 постійних та кількох контрактних учителів. Директором став Владислав Солтисик (1883 р. н.), який працював тут із 1908 р. як викладач класичних мов, а також обіймав посади капітана резерву Війська Польського, очільника Спілки польського вчителства, члена міської та повітової рад і викладав пропедевтику філософії.

У 1920/1921 н. р. виховна стратегія адміністрації спрямовувалася на формування релігійно-морального характеру «добрих громадян» та ліквідацію воєнних прогалин у знаннях. Завдяки добровільним позаурочним репетиціям класних керівників наприкінці року лише 8% учнів не перейшли до наступного класу. Зусиллями директора Ф. Неволяка та катехитів Г. Козачевського і Швайгерта було відновлено поруйновану військовим госпіталем бурсу ім. Ю. Коженювського, де 5 із 12 учнів проживали безкоштовно. Паралельно під керівництвом доктора Едмунда Бернгаута регенерувалася шкільна бібліотека підручників (налічувала 2387 книг), фінансування якої забезпечив благодійний раут, що приніс 36 000 марок. Осередком соціальної опіки стала «Американська кухня», яка щоденно харчувала близько 200 гімназистів. Практичний патріотизм реалізовувався через участь молоді, незалежно від національності, у богослужіннях за полеглими в Листопадовому та Січевому повстаннях, святкуванні річниці Конституції 3 травня, сторіччя смерті Наполеона, а також у фінансових зборах на цілі плєбісциту та для товариства «Білий Хрест». Науково-інтелектуальний напрям тоді забезпечували гуртки натуралістів, історичне та літературне об'єднання, елементи самоврядування – «шкільні гміни» в III і V класах, «Учнівська товариська допомога», крамниця та загін скаутів ім. Ю. Дверницького.

У звіті за 1933/1934 н. р. зафіксовано розвинену структуру гуртків. Полоністичний гурток під керівництвом Едмунда Гібчинського об'єднував 37 старшокласників, які підготували 15 рефератів з історії літератури та освіти. Германістичний гурток налічував 15 членів під опікою Іллі Цінцірука й видавав щотижневу німецькомовну стіннівку за матеріалами «Neues Wiener Journal».

Філологічний гурток VIII класу на чолі з Леоном Лекавою фокусувався на позапрограмних латинських авторах та античній культурі. Міжшкільний історичний гурток ім. Й. Лелевеля під керівництвом д-ра Е. Бернгаута об'єднував 18 учнів чоловічої та приватної жіночої гімназій; його члени встановили пам'ятну таблицю Яну III Собеському до 250-річчя Віденської відсічі, вивчали праці Ю. Пілсудського та розбудовували Регіональний шкільний музей, що налічував 315 монет, 12 документів XVII–XIX ст. й інші експонати. Географічно-краєзнавчий гурток Тадеуша Кшисіка мав 42 члени, власну бібліотеку на 89 томів і проводив екскурсії до Підгірців, Олеська, Почаєва та Підкаменя. Природничий гурток ім. Б. Дибовського (керівник Юзеф Богачевич, бібліотека – 309 позицій) займався орнітологічним захистом і лабораторними дослідженнями водойм. Релігійно-естетичним вихованням керував ксьондз М. Е. Осадца, який очолював Марійську содаліцію, шкільний хор та Філателістичний гурток (20 членів).

Військово-патріотичний сектор координували вчителі-опікуни. Шкільне Коло Л.О.П.П. під орудою Францішека Рота залучило майже весь учнівський склад, зібравши 254,70 злотих; 28 учнів пройшли підінструкторський курс протиповітряної оборони, а 30 – санітарний курс Червоного Хреста. Коло Ліги Морської і Колоніальної (122 члени) зібрало 36,60 злотих та поставило тематичну виставу «Не дамо Моря» для організації екскурсії до Гдині. Команда харцерів ім. Ю. Дверницького (25 членів, опікун Казимир Бучковський, комендант – учень Б. Немчевський) підняла свій розряд з «С» до «В» і провела 14-денний табір у Поникві за фінансування Воеводського уряду та Кола друзів харцерства В. Солтисика. Шкільний підрозділ Військової Підготовки (P.W.) Станіслава Гаховського охоплював учнів VI–VII класів (курс закінчили 53 юнаки), реалізуючи програми обсягом 86–93 години, включаючи лижні вишколи капітана Ю. Сеньковського та лекції з громадянського права від Е. Бернгаута.

Соціально-економічну сферу представляв Учнівський кооператив Леона Лекави, чий капітал зріс до 87,95 злотих, а кількість пайовиків – до 49; з чистого прибутку в 110,63 злотих було виділено

кошти на допомогу незаможним гімназістам, Фонд морської оборони та польське шкільництво за кордоном. Культурно-інформаційну функцію виконувала Учнівська читальня К. Бучковського із фондом у понад 25 журналів, та учнівський двомісячник «Znicz» Е. Гібчинського (наклад 250 прим.), який видавався спільно з жіночою гімназією ім. Е. Ожешкової й отримав відзнаку на виставці у Варшаві. Навчально-виховний процес мав суворий регламент: звітування батькам відбувалося у п'ять визначених днів, контроль здійснював візитатор д-р Роман Залеський, а релігійні уроки інспектували ксьондзи Й. Г. Козачевський та Демчинський. Духовне життя узгоджувалося з державним комеморативним календарем, включаючи служби до іменин Президента та Маршала Ю. Пілсудського, а завершувався рік 15 червня.

Таким чином, порівняльний аналіз звітів доводить, що завдяки стабільному викладацькому складу Бродівська гімназія трансформувалася з об'єкта повоєнної відбудови на потужний виховний осередок. Системне поєднання ліквідації воєнних прогалін, соціальної опіки та багатовекторної позакласної роботи дозволило адміністрації закладу ефективно формувати громадянську свідомість молоді в складних геополітичних умовах міжвоєнної доби.

Література

1. Niewolak, Franciszek. XXXVII. Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego im. Józefa Korzeniowskiego w Brodach za rok szkolny 1920/21: oraz najważniejsze wykazy z lat wojny 1914–20. Brody: Nakładem Funduszu Naukowego, 1921. Spr. 8 [Електронний документ, PDF]. Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Krakowie. URL:<https://pbc.up.krakow.pl/dlibra/publication/6510/edition/6381?language=en>
2. Бродівський історико-краєзнавчий музей (БІКМ). – Інв. № 1900. – XLIII. Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego im. Józefa Korzeniowskiego w Brodach za rok szkolny 1933/34. – Brody, 1934.

Буржинська Оксана Анатоліївна,
*здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії та соціальних наук, Рівненського державного
гуманітарного університету, м. Рівне*

Давидюк Руслана Петрівна,
*доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та
методики її навчання Рівненського державного
гуманітарного університету, м. Рівне*

СОТНЯ УПА ПІД КОМАНДУВАННЯМ «ЛИСА» У ЗБРОЙНОМУ ПІДПІЛЛІ РІВНЕНЩИНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ТА ПОВСТАНСЬКІ АКЦІЇ (1943–1950-ТІ РР.)

Відкриття документів радянських репресивних органів створило унікальні можливості для переосмислення історії Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА). Сьогодні дослідники дедалі частіше відходять від узагальнених схем на користь мікроісторичного аналізу – вивчення доль конкретних учасників визвольного руху. Такий підхід дозволяє побачити історію збройного підпілля крізь регіональну специфіку та біографії звичайних людей.

Особливий інтерес викликає повоєнна Рівненщина, що стала одним із ключових регіонів розгортання національно-визвольної боротьби УПА та підпільної мережі ОУН. Географічні особливості краю – наявність значних лісових масивів та близькість до польського кордону – сприяли тривалій діяльності повстанських відділів навіть після стабілізації радянської влади [1, с. 38].

Протистояння в регіоні набуло характеру повстанської війни. УПА, поділена на курені та сотні, прагнула зірвати мобілізаційні заходи, колективізацію та утвердження комуністичної адміністрації, тоді як радянський апарат ставив за мету «повну ліквідацію бандитизму».

Головним інструментом придушення спротиву в регіоні були органи МГБ (Министерство государственной безопасности – рос.), які поєднували військові операції (прочісування лісів, ліквідацію криївок) із розгалуженою та системною агентурною роботою. Юридичним фасадом репресій слугувала стаття 54 тогочасного Кримінального кодексу УРСР. Зокрема, пункти 54-1 «а» (зрада Батьківщини) та 54-11 (участь у контрреволюційній організації) дозволяли «радянському правосуддю» кваліфікувати будь-яку національно-визвольну діяльність як «бандитизм», призначаючи якнайсуворіші міри покарання, включно з найвищою, тобто розстрілом [2, с. 31].

Одним із найхарактерніших прикладів такого протистояння є діяльність сотні УПА під командуванням Лигора Васильовича Юрченка, який народився 1913 р. у с. Головин на хуторі Перешпа Костопільського району. Підрозділ, сформований з ініціативи Л. Юрченка-«Лиса», став серйозним викликом для радянської влади у 1945–1947 рр. Зона діяльності сотні «Лиса» охоплювала села Янкевичі, Кургани, Підлужне та Берестовець і була спрямована проти радянської адміністрації, стаючи на перешкоді інституціоналізації її влади.

Водночас сотня «Лиса» здійснювала диверсійні акти проти нацистських військ. Зокрема, у лютому 1943 р. спільно з сотнею Романа Карловича Кернтопфа («Вихора») поблизу с. Каменуха (нині с. Кам'яна гора) здійснила підрив німецького потяга, що перевозив зброю. Операція проходила під безпосереднім керівництвом Р. Кернтопфа, який був обізнаний у саперній справі. Окрім того, чимало повстанців раніше працювали підрижниками на Берестовецьких та Базальтових кар'єрах, що забезпечило успіх мінування. Під час операції нацисти двічі пускали попереду ешелону зі зброєю контрольні платформи, намагаючись дезінформувати диверсантів. Попри заходи безпеки, уникнути підриву ешелону не вдалося. Потяг перевозив стрілецьке озброєння, важку зброю та артилерійські гармати. Нацистська охорона не чинила опору, оскільки більшість особового складу загинула під час підриву та перших

хвилин обстрілу. Спільна операція сотень «Лиса» та «Вихора» завершилася успішно: повстанці не зазнали жодних втрат [3, с. 53-57].

Найрезонанснішою акцією сотні став бій у с. Головин жовтня 1944 р. Повстанці змогли ліквідувати практично все районне керівництво – 18 посадовців, серед яких голова райвиконкому М. Гудков, секретар райкому Олійник та начальник НКВД Беляєв. Під час нічного нападу бійців УПА було спалено будівлю школи, де радянське керівництво зупинилось на постій. Споруду облили бензином та підпалили одночасно з чотирьох боків. Тих, хто намагався втекти, розстрілювали. Ця подія спричинила масштабну каральну операцію військ НКВД, що прибули з Рівного та Клевая для зачистки Костопільщини від повстанців.

Після успішної ліквідації радянського активу частина боївки «Лиса» здійснила напад на тюрму у Костополі (на сучасній території військової частини) з метою звільнення заарештованих повстанців. Однак на цей раз охорона організувала відсіч, і акція завершилася невдачею [4, с. 125-131].

Матеріали архівної кримінальної справи №7400, що зберігається в ГДА СБУ у Рівному, відкривають імена тих, хто складав «низову» мережу повстанського спротиву – Григорій Скуба, Никанор Курьята та Іван Будько. З їхніх біографій, зафіксованих в протоколах допитів та обвинувальних висновках, постає типовий портрет селянина-повстанця. Вивчення документів справи дозволяє не лише реконструювати бойовий шлях повстанців, а й проаналізувати методи слідства, де свідчення часто отримувалися під тиском, а політичне обвинувачення ретельно маскувалося під кримінальні формулювання.

Никонор Калістратович Курьята розпочав боротьбу у складі УПА в серпні 1944 р. Згідно з матеріалами справи, він перебував у складі сотні «Лиса», а пізніше – «Довгого», мав псевда «Горох» та «Арбузик». Попри те, що був озброєний гвинтівкою та брав участь у боях поблизу сіл Берестовець та Олександрія Костопільського району (1944 р.), його ключова роль полягала в іншому. Н. Курьята був майстром-зброярем: у польових умовах він ремонтував гвинтівки та автомати, підтримуючи цим боєздатність загону. Будучи затриманий у

лісі 25 травня 1945 р., під час слідства підтвердив свою приналежність до УПА. У показах від 26 травня 1945 р. заявляв, що не пам'ятає точного місяця, де сотня «Лиса» вела бій під с. Берестовець восени 1944 р., проте зазначив, що участь у ній брав. Також Н. Кур'ята повідомив про поранення одного повстанця у тому бою, а ось про втрати радянських військових йому було невідомо.

Доля Григорія Кіндратовича Скуби (псевдонім «Чорний») ілюструє складність вибору людини в умовах подвійної окупації. У 1941-1943 рр. він був призначений старостою у с. Підлужне Костопільського району, займався господарськими заготівлями. Зокрема, забезпечував заготівлю та здачу для потреб німецької армії 500 центнерів хліба, 1000 центнерів картоплі та 50 центнерів м'яса. Крім того, Г. Скуба допомагав нацистам відправити до Німеччини 20 місцевих громадян.

У 1944 р. Г. Скуба був мобілізований до ЧА, але дезертирував звідти. У вересні того ж року «Чорний» вступив до сотні «Лиса». Завдяки досвіду він швидко пройшов десятиденні курси та отримав посаду ройового (командира підрозділу). На спорядженні Г. Скуба мав гвинтівку та 120 бойових патронів. Разом із сотнею «Чорний» діяв у лісах, готуючись до боїв з військами НКВД. Хоча у справі не фіксує його особиста участь в бойових зіткненнях, він виконував важливі організаційні та господарські завдання, як-от забезпечення загону продовольством («реквізиція» худоби в с. Космачів Костопільського району). Арештували повстанця 16 травня 1945 р.

Іван Ісакович Будько (псевдонім «Аскольд»), вступив до лав УПА у жовтні 1944 р. У його справі слідчі НКГБ особливий акцент робили на «свідомій контрреволюційній діяльності». І. Будько не просто тримав гвинтівку, він вивчав і поширював концепцію «Самостійної України», що, в очах радянської влади, робило його ідеологічно небезпечним ворогом. «Аскольд» брав участь у кровопролитних боях поблизу сіл Головин та Трубиці на початку 1945 р., де сотня «Лиса» зазнала великих втрат. Його повстанський шлях обірвався під час запеклого бою при затриманні 25 травня 1945 р., коли група повстанців до останнього чинила збройний опір.

Аналіз матеріалів архівно-кримінальних справ викриває методи дій радянської репресивної системи щодо учасників повстанського руху. 17 вересня 1945 р. Військовий трибунал військ НКВД Рівненської області за ст. 54-1 «а» та 54-11 КК УРСР визнав Г. Скубу, І. Бudyка та Н. Курьяту винними та засудив до вищої міри покарання – розстрілу. Однак рішенням Військової колегії Верховного суду СРСР від 1 листопада 1945 р. вирок щодо затриманих було змінено на 20 років каторжних робіт із поразкою в правах терміном на 5 років [5, с. 1-173].

Дослідження справи підтверджує, що за кожним офіційним документом стоїть особиста трагедія та складний вибір. Протоколи допитів свідчать про постійний тиск, а вирoki про ув'язнення до тривалих термінів у концтаборах мали на меті повне фізичне та моральне знищення національного активу.

Література

1. УПА. Історія нескорених / В. В'ятрович, І. Дерев'яний, Р. Забілий, П. Содоль. 5-те вид. Київ: Наш Формат, 2024.
2. Жив'юк А., Марчук І. Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині: від «червоного терору» до боротьби з інакодумцями. *Реабілітовані історією. Рівненська область*. Кн. 1. Рівне : Рівненська друкарня, 2006.
3. Праск С. Б. Сотенний «Лис». Київ : Український пріоритет, 2019.
4. Намозов О. Костопіль. Події, легенди, імена: іст.-краєзнавчі нариси. Рівне: Волинські обереги, 2018.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Рівне, ф. 4 (Р), спр. 7400, т. 1. 173 с.

Годун Анастасія Олександрівна,
*учениця 10 класу Обласного наукового ліцею в м. Рівне Рівненської
обласної ради.*

Омельчак Тетяна Анатоліївна,
*методист, вчителька історії Обласного наукового ліцею в м. Рівне
Рівненської обласної ради.*

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КОРПУСУ ОХОРОНИ ПРИКОРДОННЯ (КОП) НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ (1924–1939 рр.)

Охорона східного кордону Другої Речі Посполитої була ключовим завданням Корпусу охорони прикордоння (КОП), створеного у вересні 1924 року. Польсько-радянський кордон, що проходив територією Волинського воєводства, був найбільш дестабілізованою ділянкою через постійні диверсійні напади з боку СРСР, активність контрабандистів та поширення комуністичної пропаганди. Проте діяльність КОП не обмежувалася лише мілітарними функціями. Специфіка регіону, де українське населення становило кількісну більшість (близько 68% згідно з переписом 1921 р.), змушувала Корпус брати активну участь у суспільно-політичному житті краю, з метою посилення тут польського державного впливу [3, с. 313].

Суспільно-політичний контроль та репресивна діяльність. КОП виступав інструментом реалізації державної політики Польщі на «східних кресах». Основні напрями суспільно-політичного втручання включали:

- 1) моніторинг національного руху: розвідка КОП (експозитури №8 «Рівне» та №7 «Сарни») здійснювала нагляд за українською інтелігенцією та молоддю, яких вважали схильними до сепаратизму;
- 2) контроль за діяльністю політичних партій та організацій: під пильною увагою перебували політичні партії (УСРП, УНДО, КПЗУ) та

громадські об'єднання. КОП втручався у призначення на місцеві посади (війтів, старост), надаючи перевагу етнічним полякам;

3) цензура ЗМІ: спеціальні підрозділи аналізували регіональну пресу («Церква і нарід», «Українська нива») та активно протидіяли поширенню видань із Галичини, які вважалися «шкідливими»;

4) протидія пропаганді: основним завданням була ізоляція населення від комуністичних ідей СРСР та націоналістичної агітації [5].

Культурно-освітня та соціальна місія КОП: поряд із репресивними методами КОП застосовував стратегію «державної асиміляції» через культурно-громадську роботу. Це мало на меті змінити вороже ставлення місцевого населення на лояльне. До ключових напрямків культурно-громадської діяльності входили:

1) робота з молоддю: створювалася мережа пропольських парамілітарних організацій («Стрілецький союз», «Союз резервістів»), куди намагалися залучити українську молодь для виховання в душі патріотизму до польської держави;

2) освіта та дозвілля: при кожній варті КОП діяли бібліотеки, доступні для цивільних. Популярними серед населення були театральні вистави. Так, у 1934 році було організовано 668 театральних вистав для військових та місцевих жителів. Проводилися курси лижного спорту, господарські навчання [1, с.189-190].

Інфраструктурна допомога: через обмеженість коштів органів місцевого самоврядування підрозділи КОП самостійно будували дороги, мости та греблі. Прикладом є участь Корпусу в будівництві школи імені Й. Крашевського та костелу в с. Глибочок.

Благодійність: у батальйонах організовували безкоштовні обіди для дітей із бідних родин (наприклад, батальйон «Остріг» у 1934 р. видав понад 12 тисяч обідів). Під час свят дітям дарували одяг та продукти [2, с.97].

Гуманітарні та рятувальні функції: КОП відіграв важливу роль у забезпеченні життєдіяльності прикордоння в таких напрямках:

- пожежна охорона: навчання пожежних команд проводилося у кожному батальйоні. У 1930–1934 рр. солдати допомогли загасити

понад 100 пожеж та надавали підтримку у відбудові спалених господарств в прикордонні;

- медична допомога: у віддалених районах, де бракувало цивільних лікарів, військові медики та ветеринари КОП співпрацювали з місцевим населенням, допомагаючи боротися з епідеміями [4, с. 166-167].

Висновки. Діяльність Корпусу охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр. мала суперечливий характер. З одного боку, КОП був потужним репресивним апаратом, що обмежував права українського населення та здійснював жорсткий політичний контроль в інтересах польської адміністрації. З іншого боку, формування виконувало пропольську «цивілізаційну» місію, сприяючи соціально-економічному та культурному розвитку прикордонних районів. Завдяки активній гуманітарній роботі КОП вдалося частково стабілізувати ситуацію в регіоні напередодні Другої світової війни.

Література

1. Бортник Л. Участь Корпусу охорони прикордоння у культурному і соціальному житті Волинського воєводства (1930-і рр.). *Гуржійські історичні читання*. 2014. Вип. 7. С. 188-190.
2. Никончук О. Спроби українсько-польського порозуміння на Волині уміжвоєнний період. Політика Г. Юзевського / *У пошуках правди: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. («Українсько-польський конфліктна Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки»)*, (Луцьк, 20–23 трав. 2003 р.). Луцьк, 2003. С. 94–98.
3. Разиграєв О. Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 роках: моногр. Вид. 2-ге, виправл. і доповн. Луцьк, 2012. 444 с.
4. Юрчук Л. Створення польських репресивних органів у прикордонних повітах Волинського воєводства Другої Речі Посполитої. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. Вип. 693. С. 156–170.
5. Jabłonowski M., Prochwicz. J. Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939. Warszawa, 2004. 326 s.

Давидок Руслана Петрівна,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії та методики її навчання Рівненського
державного гуманітарного університету, м. Рівне

МЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ ВШАНУВАННЯ СИМОНА ПЕТЛЮРИ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ

Наслідком Української революції 1917-1921 рр. стала поява української політичної еміграції, яка з'явилась у всіх країнах Європи у міжвоєнний період. Значна частина цієї спільноти осіла на території Другої Речі Посполитої, як союзника згідно Варшавської угоди 1920 р. Чисельність емігрантів на території західної частини Волині, яка за умовами Ризького договору 1921 р., увійшла до складу Польщі, не була сталою. Вона змінювалася за рахунок учасників повстанських груп, які емігрували після поразки Другого Зимового походу 1921 р., інтернованих військових після розформування таборів, колишніх представників уряду УНР, які переїхали в період «волинського експерименту» Г. Юзевського та ін. Загалом, встановити число емігрантів, які оселилися у Польщі важко, оскільки їхня кількість точно не фіксувалася, а постійно змінювалася через високу смертність внаслідок хвороб, старіння, складних умов праці, а також через внутрішні чи зовнішні міграції до інших країн.

Переважаюча частина політичних емігрантів, як військових так і цивільних, були пов'язані з боротьбою УНР, відтак з повагою ставилися до Головного отамана та його діяльності. У травні 1925 р. у привітанні ковельського відділу Українського центрального комітету (УЦК) зазначалося: «Від імені емігрантів, які перебувають у Ковелі на Волині, надсилаємо Вам своє сердечне привітання з днем Ангела та висловлюємо щире побажання фізичних і моральних сил, щоб і надалі проводити святу справу визволення дорогої Батьківщини. Важко нам на чужині, але терпимо і не менше, ніж раніше, віримо в те, що повернемося додому» [1, с. 82]. Подібні привітання С. Петлюри надіслали емігранти цукрового заводу с. Бабин за підписом генерал-

хорунжого Армії УНР Є. Білецького та інші представники трудових колоній еміграції.

Великим ударом для еміграції УНР стала загибель Симона Петлюри в Парижі. Емігранти відзначали про національний підйом навколо імені отамана, писали, що «скрізь, де тільки можна, розміщені портрети покійного» [2, арк. 213]. Про подібне повідомляла, забувши минулі суперечки та образи, контрольована В. Оскілком газета «Дзвін» у Рівному: «Де тільки б'ється українське серце – воно обливається кров'ю, де тільки чути українське слово – воно дзвенить жалем і тугою за тією неоціненною втратою, яку зазнав український народ в особі Симона Петлюри» [3, с. 3-4].

Паризький процес Шварцбарта та звільнення вбивці «надало імені Петлюри ще більшого ореолу мучеництва». У листі Острозької філії УЦК, підписаному керівником відділу К. Смовським та секретарем К. Климовичем, зазначалося: «Гернистий життєвий шлях емігрантів привчив нас до різних несподіванок, але не знищив у нас віри в остаточну перемогу нашої ідеї. Віримо, що настане час, коли запанує наша правда» [4, с. 33-34].

Смерть голови Директорії УНР та виправдання його вбивці спричинили пом'якшення ставлення до Петлюри в Галичині, хоча воно й залишалося неоднозначним через Варшавський союз 1920 р. Загалом, загибель С. Петлюри зумовила переоцінку його діяльності колишніми опонентами та визнання його ролі й місця у боротьбі за українську ідею.

У Варшаві після смерті Головного отамана було засновано «Товариство ім. Симона Петлюри», завданням якого було формування та висловлення власної позиції щодо вбивства українського лідера, а також вшанування його боротьби та пам'яті. У Волинському воєводстві перші філії «Товариства ім. Симона Петлюри» з'явилися в Ковелі на чолі Олександром Калюжним та в Острозі на чолі з Костянтином Смовським. Влітку 1926 р. відділ цього товариства, очолюваного Олексієм Танцюрою, з'явився в Цумані Того ж року, незважаючи на скрутні матеріальні умови, емігранти Цуманської колонії за підписними листами зібрали кошти в сумі 245 злотих на

потреби Паризького процесу, переказавши їх на адресу централі «Товариства ім. Симона Петлюри». Усі члени «Товариства ім. Симона Петлюри» були у минулому військовими Армії УНР та соратниками Головного Отамана [5, с. 23].

Щороку у травні – червні на Волині відбувалися траурні заходи на честь С. Петлюри. Зокрема, 10 червня 1928 р. у Свято-Катеринівській церкві Здолбунова промову на честь Головного отамана виголосив головний капелан Армії УНР Павло Пашевський. Він спільно з місцевим протоієреєм Федором Черним відправив урочисту панахиду, під час якої українською мовою співав місцевий хор під керівництвом Трояна. У травні 1928 р. відбулася панахида за Петлюрою в церкві Чесного Хреста в Луцьку, під час якої храм був цілком заповнений місцевим населенням. 28 травня 1934 р. політичні емігранти за підтримки місцевої української громадськості в м. Острозі провели панахиду за С. Петлюрою в Богоявленському соборі. У присутності понад 600 осіб українською мовою відслужили панахиду на братській козацькій могилі, упорядкованій та прикрашеній синьо-жовтими прапорами та стрічками.

У 1936 р. відбулося освячення хреста на могилі-пам'ятнику, яку насипали на честь С. Петлюри мешканці с. Великий Олексин Рівненського повіту, під час урочистостей були вивішені українські та польські прапори, панахиду проводили українською мовою, виступали українські хори. Представники місцевої польської влади говорили про союз С. Петлюри та Ю. Пілсудського, про спільну боротьбу [6, с. 7].

Урочистості, присвячені пам'яті Головного отамана, організовували активісти різних українських проурядових організацій, що діяли у воєводстві, зокрема культурно-освітні філії ВУО – «Просвітянські хати» у селах та «Рідні хати» у містах. День смерті Симона Петлюри – 25 травня – було оголошено днем допомоги бібліотеці його імені в Парижі. Ініціаторами пожертв були переважно емігранти, колишні соратники Головного отамана. Так, у 1933 р. на підтримку Бібліотеки замість різдвяних подарунків від Українського клубу «Рідна хата» з центром у Рівному, надійшли кошти на суму 57,60 франків (фр.) [7, с. 26]. Також емігранти організували збір

коштів на потреби Музею визвольної боротьби України в Празі. Кожен жертводавець вносив своє ім'я до спеціальних персональних списків.

Представником Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, Музею визвольної боротьби України в Празі на території Волинського воєводства був сотник Армії УНР Олександр Калужний, що осів у Ковелі. До його функцій входила пропаганда діяльності цих інституцій, пошук коштів на їх підтримку шляхом збору грошей, підготовка звітів про організацію національних урочистостей, академій, панахид, інформації про життя та діяльність українських емігрантів на території Волинського воєводства.

Згодом виник загальноволинський комітет з вшанування пам'яті Головного отамана на чолі з М. Масловим, у минулому керівником юридичного відділу Міністерства закордонних справ УНР. Було затверджено «Програму академії св. [святої] п. [пам'яті] Симона Петлюри». У поширеному «Зверненні до українського населення Волині» підкреслювалося, що «Симон Петлюра – символ нашої державності», а «25 травня – день нашого національного свята» [8, арк. 127].

Українські політичні емігранти прищеплювали повагу до пам'яті Головного отамана молодому поколінню. Травневий номер українського дитячого журналу «Сонечко» був присвячений С. Петлюрі. Редагував та ілюстрував дитячий журнал, перший номер якого вийшов 1 січня 1936 р., художник Петро Зінченко, уродженець Полтавщини, у минулому працівник міністерства освіти УНР.

Початок Другої світової війни та вторгнення радянських військ у Західну Волинь унеможливили існування середовища української політичної еміграції з її ідеями, символами та героями, оскільки значна частина її представників була заарештована або виїхала на територію, контрольовану нацистами.

Література

1. Організаційні здобутки української еміграції в Польщі (серпень 1923 р. – червень 1925 р.). *Вісті УЦК в Польщі*. 1925. Ч. 4. Серпень. С. 82.

2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 46. Арк. 213.
3. За упокій душі Мученика. *Дзвін*. (Рівне). 1926, 13 червня. С. 3-4.
4. *Вісті УЦК в Польщі*. 1927. Ч. 18-19. Листопад – грудень. С. 33–34.
5. У Польщі. Товариство ім. С. Петлюри. *Тризуб*. 1926. Ч. 58. 19 грудня. С. 23.
6. Посвячення хреста-пам'ятника. *Українська нива*. 1936. Ч. 2. 25 червня. С. 7.
7. *Тризуб*. 1933. Ч. 7. 12 лютого. С. 26.
8. Державний архів Волинської області. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 127.

Дешко Петро Петрович,
магістр з історії та права,
начальник навчальної частини Карпатського університету
імені Августина Волошина, м. Ужгород

ДЕКОНСТРУКЦІЯ ІМПЕРСЬКОГО НАРАТИВУ СПАДКОЄМНОСТІ РУСІ: КРИТИКА НОРМАНІСТСЬКОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ ТА ЇЇ СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

В інтерв'ю 2024 року Такеру Карлсону [1] Володимир Путін, обгрунтовуючи напад на Україну та геноцид українського народу, апелює до норманської теорії походження Русі. У межах цієї аргументації стверджується, що первинна Русь нібито сформувалася за Рюрика в Ладозі, оскільки «Варягів-Русь» запросили племена ільменських слов'ян, кривичів, весь і чудь. Київ у цій конструкції постає як другорядний або транзитивний центр, тоді як «справжня Русь», мовляв, виникла на території сучасної Російської Федерації, спадкоємицею якої згодом стала Москва.

Навіть якщо припустити, що в Новгородській республіці відбувалися етногенетичні (формування окремої етнополітичної спільноти) процеси, відмінні від тих, що розвивалися в Московському князівстві (майбутньому етнічному ядрі росіян), імперська аргументація додатково спирається на концепт «права сильного»

(завоювання території як підстава для привласнення її історичного спадку) та на династичну спадкоємність Рюриковичів – від новгородського князя Олександра Невського до його сина Данила Олександровича, першого московського князя. Ці аргументи подаються як нібито пріоритетні над обґрунтуванням спадкоємності Київської Русі (пізніше розберемо аргументи хибних імперських наративів).

Однак додаткової легітимації російським пропагандистським конструкціям – свідомо чи несвідомо – надають і окремі українські історики, зокрема Вадим Арістов [7; 8] та Дмитро Гордієнко [6], які трактують антинорманізм як антинауковий підхід та, фактично, легітимізують російські історичні міфи. При цьому вони не пропонують принципово нових концепцій, відтворюючи класичні норманістські положення про ототожнення варягів із Руссю, виведення назви «Русь» від фінського слова «Руотці» та інтерпретацію руських імен на скандинавський манер.

Особливо показово, що перші згадки про Русь – у Псевдо-Захарії та Йордана у VI ст. – фіксуються задовго до скандинавських контактів. Водночас прихильники цієї концепції схильні акцентувати саме германську етимологію Русі, ігноруючи альтернативні природні версії – іранські та кельтські. Це тим більш проблематично, що корінь «рус»/«рос» значно частіше локалізується на півдні, зокрема в Україні, що засвідчується гідронімами Рось, Росава, Роставиця, Роська тощо, які існували задовго до фінсько-скандинавських взаємодій на півночі, де топоніми з коренем «рус»/«рос» відсутні.

Не менш абсурдною видається інтерпретація руських імен на скандинавський лад. Навіть якщо гіпотетично допустити їхню тотожність, це максимум може свідчити про культурну чи політичну взаємодію, але аж ніяк не про асиміляцію чи етнічне походження. Запозичення імен є історично поширеною практикою. Достатньо згадати, що римляни запозичували імена у греків унаслідок культурного домінування останніх в елітарному середовищі, а германські народи в межах римської цивільної чи військової адміністрації засвоювали римські імена та традиції. Аналогічно після

прийняття християнства український народ сприйняв нові біблійні імена – Іван, Михайло (єврейські), Петро, Олександр (грецькі), Віталій, Віктор (латинські), – однак це жодним чином не означає, що в Україні живуть євреї, греки чи римляни. Питання риторичне.

Маніпулятивним видається і саме ототожнення «Варягів» із Руссю, оскільки «Варяги» – це Русі і водночас ні, як би парадоксально це не звучало. Річ у тім, що варяги – це воїни (соціальний або військово-професійний, а не етнічний термін), які вперше як термін згадані 1030 року хорезмським ученим Аль-Біруні. У складеному Яном Потоцьким франко-венедському словнику корінь *waro* у венедів (лужичан) пов'язується з військовою сферою і подається у значенні «зброя», «меч» – *waro, warang* [3, р. 54]. Показовими є також свідчення Іоанна Скілиці (XI ст.) та Георгія Кедріна (XII ст.), які прямо вказували на кельтське походження варягів [9, с. 8]. Отже, під терміном «Варяги» приховується поліетнічна воїнська спільнота.

Тому з наукового погляду російські претензії на Русь видаються безпідставними, а ще більш абсурдним є те, що окремі українські історики, зокрема Вадим Арістов та Дмитро Гордієнко, сприяють цьому дискурсу. Навіть якщо Петро I привласнив грецьку назву України «Ρωσία», це не робить Росію Руссю, так само як Румунія не є Римською імперією. Подібно й те, що австрійські Габсбурги правили Іспанією, це не перетворило Іспанію на Австрію, так само як династична спадковість Рюриковичів не трансформувала Московію в Русь.

Висновок. Отже, апеляція до норманської теорії як підстави для обґрунтування російських претензій на спадщину Русі не витримує наукової критики, оскільки спирається на вибіркове трактування джерел, підміну понять, змішування династичної, політичної та етнокультурної спадкоємності, а також на імперські ретроспективні проєкції. Ототожнення варягів із Руссю, виведення Русі виключно з північного, скандинавсько-новгородського середовища, як і спроби обґрунтувати спадковість Московії щодо Русі через династичне правонаступництво або «право сильного», не мають достатнього історичного, етнологічного та джерелознавчого підґрунтя. Натомість

сукупність раних згадок про Русь, південна локалізація гідронімів із коренем «рус»/«рос», поліетнічний характер варягів та відмінність між культурними взаємодіями і походженням свідчать про значно складніший і не зведений до норманістської схеми характер руського генезису. Відтак використання подібних концепцій для легітимації сучасних геополітичних претензій чи агресії є не науковою реконструкцією минулого, а політизацією історії в межах імперського нарративу.

Література

1. AKIpress news. Путин и Таркер Карлсон 2024. Интервью на русском языке [съёмка Кремля], 2024. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=tIbL_MXK8Tg (дата звернення: 19.04.2026).
2. Dешко П. П. The Celtic Theory of the Origins of Rus' as an Alternative to Normanism and the Concept of the «Old Rus' Ethnicity». *Scientific and Theoretical Almanac «Grani»*. 2025. Vol. 28, No. 4. P. 70–79. DOI: <https://doi.org/10.15421/172586>
3. Potocki J. N. Voyage dans quelques parties de la Basse-Saxe pour la recherche des antiquites Slaves ou Vendes. Hambourg: De l'imprimerie de G. F. Schniebes, 1795. 163 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=uxAVAAAAQAAJ&pg=PA65&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 19.04.2026).
4. Дешко П. П. Генезис та становлення Русі (VI–X ст.). Рівне, 2024. 88 с.
5. Дешко П. П. Закарпатський діалект в структурі української мовної системи: до проблеми мовної та етнокультурної єдності. *Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток науки та суспільства в Україні в умовах глобальних викликів»*: матеріали конференції (Рівне, Україна, 10 квітня 2026). Рівне: ЦФЕНД, 2026. С. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.64076/CFER-10.04.2026.002>
6. Локальна історія. Міфи про середньовічну Україну: між норманами та Візантією | Дмитро Гордієнко, 2023. *YouTube*. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=XudUcPWAX0A> (дата звернення: 18.04.2026).

7. Локальна історія. Наша Русь: коли прийшли варяги, хто був першим князем, чому Володимиру вдалося | Вадим Арістов, 2020. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pLl-qyOZwQ4> (дата звернення: 18.04.2026).
8. Локальна історія. Правда і міфи про Русь | як деколонізувати історію України. Гранднاراتив, 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ofiaULfu2z0> (дата звернення: 18.04.2026).
9. Шелухін С. П. Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції. Прага: A Fišer, Strašnice, 1929. 134 с.

Жив'юк Андрій Анатолійович,

старший науковий співробітник відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів

**«ЗАЧИСТКА» ОРГАНАМИ НКВД/НКГБ
«КОНТРЕВОЛЮЦІЙНОГО ЕЛЕМЕНТУ»
В ДЕМИДІВСЬКОМУ Й ОСТРОЖЕЦЬКОМУ РАЙОНАХ
НА ПОЧАТКУ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ**

З наближенням війни між Німеччиною й СРСР та розгортанням масового антирадянського терору на Заході України, основну рушійну силу якого становила ОУН, органи НКВД/НКГБ вимушені були вдатися до екстраординарних, але вже апробованих за рік до того кроків. 21 червня 1941 р. нарком держбезпеки СРСР Всеволод Меркулов видав директиву № 126 «Про запобіжні заходи щодо терористичної діяльності контрреволюційних елементів у західних областях України». «Терористичні прояви» «значної кількості терористичних елементів», як також незадовільна протидія їм з боку

місцевих органів НКГБ, спонукали В. Меркулова оголосити про «проведення нової масової операції» – з метою «арештів і виселення контрреволюційного, антирадянського і соціально чужого елемента», найперше оунівців. Нарком вимагав від начальників УНКГБ західних областей УРСР негайно телеграфувати, до якого терміну вказана акція може бути підготовлена та яка орієнтовна чисельність осіб для зняття (з поділом їх на категорії) [1, с. 297]. По суті, йшлося про масову ліквідаційну операцію на кшталт проведеної органами НКВД навесні – влітку 1940 р. за рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня того ж року.

Здійснення запланованої В. Меркуловим операції виявилось нереальним вже наступного дня, коли німецькі війська перейшли кордон із ССРСР. Цього ж 22 червня 1941 р. нарком держбезпеки надіслав до НКГБ/УНКГБ республік, країв і областей нову директиву № 127/5809 – про заходи органів держбезпеки у зв'язку з початком воєнних дій з Німеччиною. Крім приведення до мобілізаційної готовності всього оперативного апарату, викриття й попередження можливих диверсійних актів, вона передбачала «зняття контрреволюційного і шпигунського елемента, який розроблявся» органами НКГБ [2, с. 35]. Тобто керівництво репресивної системи сподівалося встигнути «зачистити» територію, яку міг зайняти супротивник.

Однак стрімке просування військ вермахту вглиб радянської території поставило верхівку НКГБ ССРСР перед необхідністю надтермінового вирішення питання щодо подальшої долі заарештованих, яких утримували в тюрмах неподалік західного кордону, як також потенційно небезпечних осіб, масштабне зняття яких у рамках нової масової операції органи держбезпеки лише розпочали.

23 червня 1941 р. з'явилася третя за чергою цілком таємна директива № 2445/М, яку В. Меркулов адресував керівникам органів НКГБ України, Білорусі, Латвії, Естонії, Карелії, Мурманської та Ленінградської областей. У ній пропонувалося невідкладно організувати вивезення більшості арештованих, які числилися за

НКГБ, НКВД, судом і прокуратурою, в центральні та східні райони СРСР. Наказувалося також розглянути справи на всіх в'язнів тюрем, арештованих НКГБ, і скласти переліки тих, кого доцільно розстріляти. У цих списках потрібно було зазначити ім'я, по батькові, прізвище, рік народження, останню посаду чи місце роботи перед арештом, а також короткий зміст звинувачення з приміткою, чи визнав вину заарештований. Усі списки до НКГБ СРСР мали надійти не пізніше 23 липня [3, с. 192].

Це був сценарій апробованої 1940 р. масової операції, здійснити яку не дозволив швидкий темп наступу німецьких танкових колон. Уже з 23 червня 1941 р. очільники НКГБ і НКВД зрозуміли, що реалізувати план «зачистки» у наміченому трьома директивами В. Меркулова вигляді не вдасться. Місцеве керівництво структур НКГБ/НКВД з підпорядкованими їм оперативним складом, тюремною охороною, конвойними військами змушені були виконувати отримані директиви на власний розсуд, виходячи з бойової обстановки. Все пішло не так, і таємно спланована нова масова операція з таємного вбивства багатотисячних мас людей, як це було навесні 1940 р., перетворилася на криваву масакру літа 1941 р., десятки тисяч жертв якої радянські каральні структури не встигли, та й не намагалися, тікаючи, приховати від місцевого західноукраїнського загалу і прийшлих німецьких військ.

24 червня 1941 р. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило постанову «Про заходи боротьби з парашутними десантами й диверсантами противника у прифронтовій смузі». На органи НКВД покладалась організація боротьби з такими десантами шляхом створення винищувальних батальйонів (чисельністю 100–200 осіб), сформованих з партійного, комсомольського і радянського активу на чолі з оперативними співробітниками НКВД та міліції. Кожен такий загін мав отримати на озброєння два ручні кулемети, гвинтівки, револьвери, за змоги – гранати, і використовувати всі види зв'язку і транспорту [2, с. 64–65]. Того самого дня нарком держбезпеки В. Меркулов надіслав підлеглим свою директиву, що зобов'язувала їх спільно з органами НКВД «організувати рішучу боротьбу з парашутними десантами

противника, диверсійними і бандитсько-повстанськими групами, організованими контрреволюційними елементами», «швидко і рішуче припиняти всілякі антирадянські прояви» [2, с. 67].

Про виконання цих настанов керівництва співробітниками УНКГБ та УНКВД Рівненської області в перші дні німецько-радянської війни в Острожецькому й Демидівському районах дізнаємося з особових справ співробітників УНКГБ Тимофія Овчарука, Василя Соколяка, Федора Худолєєва, які потрапили в полон до німців і згодом були звільнені з органів держбезпеки.

Як повідомляли старший оперуповноважений 1-го відділення контррозвідувального відділу УНКГБ В. Соколяк (коли вийшов у листопаді 1941 р. з оточення) та слідчий слідчої частини УНКГБ Ф. Худолєєв (після повернення з полону в 1944 р.), на третій день після нападу Німеччини на СРСР несподівано сформували дві групи зі співробітників УНКГБ і УНКВД, одну з яких відправили в Дубно, іншу – в Демидівський і Острожецький райони. Останню очолили начальник слідчої частини УНКГБ Петро Єршов і заступник начальника таємно-політичного відділу Лаврентій Яхимович.

Двома вантажівками група в складі близько 20 осіб виїхала в Острожецький район для ліквідації «ворожого десанту». До неї, крім П. Єршова й Л. Яхимовича, увійшли оперуповноважені контррозвідувального відділу Єфим Вайсблех, Маннан Наріманов, Василь Соколяк, слідчі Леонід Кожанов, Ален Нармагамбетов, Тимофій Овчарук, Іван Сорокін, Олексій Трошин, Федір Худолєєв, водій Михайло Ольшевський та ін. Їх підсилили 12 бійців полку НКВД. Учасники групи були озброєні пістолетами, гвинтівками і трьома ручними кулеметами системи Дегтярьова.

Не виявивши десанту на території Острожецького району, про що П. Єршов доповів у Рівне, оперативники вирушили на його пошуки в Демидівку. Прибувши 24 червня до с. Бокійма, група Єршова – Яхимовича зустріла там місцевих партійно-радянських активістів та групу співробітників Демидівськогорайвідділення НКГБ/НКВД, якою керував начальник РВ НКГБ Дмитро Зябріков. Від них довідалися, що в Демидівському районі німецьких десантників також немає,

натомість «активно діють банди українських націоналістів». Частина енкаведистів виїхала до якогось поблизького з Бокіймою села, щоб затримати «новий оунівський уряд», який там «засідав». Арештованих привезли до Бокійми й разом з ними поїхали до Демидівки.

Припускаємо, що під час рейдування Острожецьким і Демидівським районами саме вказана група співробітників НКГБ і НКВД знищила 22 (за іншими даними – 17) жителів с. Кальнятичі, які, на заклик в'язнів, що врятувалися від розстрілу в Дубенській тюрмі, зійшлися на схід для зустрічі українського війська і встановлення української влади [4].

У Демидівці група Єршова – Яхимовича пробула до вечора, а тоді виїхала в напрямку на Дубно. За два кілометри від містечка зупинилися на ночівлю. Там опівночі їх оточила колона німецьких танків, що рухалася з Демидівки. Будучи притиснутою до річки, група розсіялася.

Ф. Худолєєв після зіткнення з німцями натрапив на А. Нармагамбетова, начальника Демидівського райвідділення міліції Попова і ще одного міліціонера. Учотирьох вони вийшли до розташування штабу радянської 34-ї танкової дивізії, де їх взяли під варту, оскільки особисті документи ними були знищені. У ніч на 1 чи 2 липня 1941 р. дивізія відступила, ув'язнені ж із радянського полону потрапили в німецький. Затриманих місцевих мешканців німці відпустили, а гебістів та міліціонерів доправили до с. Птича Дубенського району, де змусили діставати з болота вбитих вояків Вермахту. Там німецькі офіцери розстріляли А. Нармагамбетова. Інших – Ф. Худолєєва, Попова й міліціонера – було відправлено до Дубенського замку, де утримували полонених.

Поміж бранцями замку виявилися колишні радянські в'язні, котрим вдалося уникнути масакри в Дубенській тюрмі. Вихідці з Демидівщини впізнали Попова та міліціонера, вказали на них німцям, і їх було розстріляно. Ф. Худолєєв помітив серед людей на збірному пункті в замку свого донедавного підслідного Романа Хояка [5] і ховався як міг від нього. 6 липня 1941 р. полонених повезли з Дубна до Грубешова, далі – в табір військовополонених № 319 у с. Жмудь

Холмського повіту. По втечі з табору, від осені 1942 р., Ф. Худолєєв мешкав у с. Галичани [6, арк. 6–21, 25–37, 39–40].

7 серпня 1944 р. він з'явився в УНКГБ Рівненської області. Заступникові начальника відділу кадрів Олексію Шаповалову, який служив із Ф. Худолєєвим у 1939–1941 рр., доручили здійснити його перевірку. Для цього до Холма відрядили оперуповноваженого УНКГБ Ф. Воскобойнікова. Але провести розслідування той не зміг, бо територія Холмщини відійшла до Польщі, під компетенцію місцевих владних органів. Ф. Худолєєва відправили до Києва й 15 листопада 1944 р. колишнього сержанта держбезпеки, випускника Алма-Атинської міжкрайової школи Головного управління державної безпеки НКВД та слідчого УНКГБ Рівненської області звільнили з органів «як такого, що не вселяє довіри» [6, арк. 24, 39–40].

Т. Овчарук, який також потрапив в оточення з групою П. Єршова, певний час переховувався в Млинівському районі, видаючи себе за іншого, намагався перейти лінію фронту, жив під окупацією на Київщині, був вивезений у 1942 р. на примусові роботи до Німеччини, звідки потрапив на будівництво фортифікаційних укріплень на узбережжі Франції, втік до французьких партизанів, репатрійований до ССРСР, пройшов фільтраційну перевірку й у грудні 1945 р. з'явився в особливу інспекцію відділу кадрів УНКГБ в Рівненській області. Після проведеного розслідування, «як такий, що проживав на тимчасово окупованій території та на території іноземних держав і не викликає довіри» з органів НКГБ звільнений [7, арк. 6–7].

Таким чином, доходимо висновку, що розстріли органами НКВД/НКГБ т. зв. контрреволюційного елемента на початку німецько-радянської війни не були спонтанною екстермінаційною акцією, зумовленою воєнними обставинами. Ці розстріли стали наслідком планованої раніше масової операції, спрямованої на соціальну чистку населення західних областей України, зокрема Демидівського і Острожецького районів Рівненської області, з метою винищення «класово чужих» людей і запобігання їхній можливій співпраці з німецькою владою. Корективи в реалізацію запланованої операції вніс швидкий німецький наступ. Співробітники радянських

спецслужб не встигли вповні реалізувати директиви свого керівництва, опинившись в оточенні. Частина з них загинули, частина потрапили в полон.

Література

1. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов. Т. 1. Кн. 2. Накануне. 1 января – 21 июня 1941 г. / рук. группы сост. В. Ямпольский. Москва: Книга и бизнес, 1995. 398 с.
2. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов. Т. 2. Кн. 1. Начало. 22 июня – 31 августа 1941 г. / рук. группы сост. В. Ямпольский. Москва: Русь, 1996. 718 с.+XVI с.
3. Кулаковський П. Розстріляні на початку війни. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ: Науково-публіцистичний журнал*. Київ, 1994. № 1. С. 191–228.
4. Гарбарчук К. Остання жителька Кальнятичів. *Вісник*. 2009. 28 жовтня.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Рівне, ф. 4 (Р), спр. 11883 (контрольно-наглядова справа Філіппека Миколая Віцентійовича та ін.).
6. Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України, м. Рівне, ф. 27, оп. 1, спр. 7253 (особова справа Худолєєва Федора Петровича), арк. 6–21, 25–37, 39–40.
7. Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України, м. Рівне, ф. 27, оп. 1, спр. 6916 (особова справа Овчарука Тимофія Андрійовича), арк. 6–7.

Івахів Назарій Андрійович,
*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
«Історія та археологія» Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин та національної безпеки Національного
університету «Острозька академія», м.Острог*

ХАРКІВСЬКИЙ АРХІЄРЕЙСЬКИЙ СОБОР 1992 РОКУ: КАНОНІЧНІ ДИСКУСІЇ ТА ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я

У контексті сучасного розвитку української державності актуальною залишається проблема внутрішньої кризи українського православ'я, що через низку чинників залишається розділеним ще з 1989 року. За даними Центру Разумкова 2025 року, до Православної Церкви України відносять себе 42,1% опитаних, а до Української Православної Церкви - 5,4% [12, с. 44]. Цікаво, що серед респондентів, які ідентифікують себе частиною УПЦ, 55,5% дали негативну відповідь на питання про відповідальність російського народу за війну проти України [7]. Витоки таких соціологічних показників лежать у складному періоді відновлення української державності та процесах інституціоналізації самостійної церкви. Харківський архієрейський собор 1992 року продемонстрував вплив політичних чинників та заклавши основу для суперечливого розвитку УПЦ (МП).

Прагнучи змінити вектор розвитку православної церкви, єпископи та священники на чолі з митрополитом Іоаном (Боднарчуком), зібравши в Києві 5-6 червня 1990 року Собор проголосили відновлення Української Автокефальної Православної Церкви [8, с. 1105-1106]. У ході діяльності собору, делегати обрали предстоятеля УАПЦ – митрополита Мстислава (Скрипника). Беручи до уваги багатовікову традицію українського православ'я, Собор вирішив надати статус Патріархату, а митрополиту Мстиславу надати титул “Патріарх Київський і всієї Руси-України” [11, арк.65-69].

У період 1990-1992 рр. УАПЦ стрімко розвивалася завдяки підтримці населенням, насамперед у західних регіонах України. У

середовищі дисидентів, правозахисників та частини суспільства, духовенство УПЦ асоціювалося із співпрацею з КДБ СРСР, що мало під собою реальне історичне підґрунтя [9, с. 65-69].

На тлі стрімкого зростання популярності УАПЦ структура Української Православної Церкви потребувала термінових реформ. Митрополит Філарет (Денисенко), будучи Патріаршим Екзархом України і претендентом на патріарший престол, спочатку намагався дискредитувати автокефальний рух в очах громадськості [13]. Однак після Помісного Собору РПЦ 1990 року та своєї поразки на виборах Патріарха Московського, ієрарх радикально змінив власну стратегію щодо майбутнього статусу Українського Православ'я.

Загальновідомо, що Українська Православна Церква (УПЦ) отримала Грамоту від Патріарха Московського Алексія II у 1990 році, в якій церква проголошується «незалежною та автономною у своєму управлінні» [1]. Цей статус часто помилково представлявся як надання автокефалії. Однак насправді повної незалежності досягнуто не було, і УПЦ залишалася під канонічною юрисдикцією Російської Православної Церкви. Керуючись прагненням до реальної канонічної незалежності, необхідністю дистанціюватися від Москви та особистими ієрархічними мотивами, митрополит Філарет (Денисенко) послідовно відстоював ідею автокефалії на соборах у Москві [4]. Розуміючи неможливість компромісу, керівництво РПЦ чинило тиск на митрополита, вимагаючи його відставки з посади Предстоятеля УПЦ. Однак ієрарх не пішов на цей крок.

Закономірною реакцією консервативної (промосковської) частини ієрархії стало усунення митрополита Філарета від керівництва та проведення Харківського архієрейського собору 27–28 травня 1992 року. Не вдаючись до дрібних деталей перебігу подій, окреслимо ключову проблематику цього зібрання.

У 2012 році Патріарх Кирил (Гундяєв) стверджував: «Канонічність Харківського Собору Єпископів 1992 року та прийнятих на ньому рішень ні в кого не повинна викликати жодного сумніву: він був визнаний всією повнотою Помісних Православних Церков» [10, с. 10]. Проте в історіографії питання дослідники, що

підтримують ідею автокефалії, вважають Собор нелегітимним і таким, що порушив низку канонів Вселенських та Помісних Соборів.

Митрополит Никодим (Руснак), як один із рядових архієреїв, не мав законних підстав скликати Архієрейський Собор, оскільки згідно зі Статутом це входило виключно до компетенції Предстоятеля. Щобільше, РПЦ, відповідно до Грамоти 1990 року про «незалежність в управлінні», не мала права втручатися у внутрішні справи УПЦ. Попри це, Синод РПЦ видав постанови, якими фактично зобов'язав скликати Собор та обрати нового очільника церкви. На період відсутності Предстоятеля виконувачем обов'язків було призначено митрополита Никодима [10, с. 39–42].

З погляду сучасного права та церковного устрою така ситуація виглядає парадоксальною. У ретроспективі її можна порівняти з гіпотетичним сценарієм, за якого сучасна ПЦУ намагалася б змінити предстоятеля РПЦ, апелюючи до його неканонічних дій чи антихристиянської риторики, ігноруючи при цьому інституційну незалежність церков.

Виходячи з вищевикладеного, слід констатувати, що скликання Харківського зібрання мало передусім політичне підґрунтя, попри спроби його прихильників надати події суто канонічного забарвлення. Релігієзнавець Анатолій Колодний слушно зауважує: «Це [псевдособор – *Ivakhiv N.A.*] – одна зі сторінок підступних гібридних устремлінь Москви щодо України» [2, с. 487]. Схожої думки дотримувався і сам митрополит Філарет, вказуючи на присутність у лавах УПЦ осіб, афілійованих із радянськими спецслужбами [5]. З цією тезою важко не погодитися, адже митрополит Філарет, будучи свого часу інтегрованим у тогочасну систему взаємодії з КДБ, досконало розумів механізми її впливу.

Державна влада, яка перебувала на етапі становлення, не змогла або не захотіла ефективно втрутитися в ситуацію. Попри дружні стосунки з митрополитом Філаретом, Президент Леонід Кравчук у вирішальний момент “став розводити руками”. Згодом влада засудила Харківський собор і певний час не визнавала його рішень [6].

Свою стратегічну помилку визнає і сам Патріарх Філарет: «Моя помилка була в тому, що я не поїхав на цей "собор". Мене не запрошували, але я знав про нього і міг як Предстоятель туди поїхати... Якби я поїхав туди, то вони б Володимира не обрали, і нічого з цього так званого собору не вийшло б» [5].

У свою чергу представники УПЦ (МП) собор визнають і вважають єдино можливим вирішення проблеми 1992 року. Дана риторика зрозуміла з об'єктивних причин [3].

Підсумовуючи, слід констатувати інституційну та канонічну нелегітимність Харківського архієрейського собору 1992 року. З огляду на ці обставини, Харківський собор постав як інструмент політико-адміністративного диктату Москви, спрямований на збереження контролю над українським православ'ям через штучну зміну ієрархії, що на десятиліття законсервувало конфесійний розкол в Україні.

Література

1. Грамота Алексія Второго, Божією милостию Патриарха Московского и всея Руси, митрополиту Киевскому и всея Украины Филарету. *Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра (чоловічий монастир) УПЦ*. URL: <https://lavra.ua/gramota-aleksiya-vtorogo-bozhieyu-milostiyu-patriarha-moskovskogo-i-vseya-rusi-mitropolitu-kievskomu-i-vseya-ukrainy-filaretu/> (дата звернення: 09.05.2026).
2. Колодний А. Доле ж моя, доле: шлях до українськості: біографо-сенсожиттєвий нарис. Київ: Інтерсервіс, 2021. 679 с.
3. Митрополит Сергій розповів, як насправді проходив Харківський Собор. *Українська Православна Церква*. URL: <https://lnk.ua/solvMEWqU> (дата звернення: 09.05.2026).
4. Определение относительно обращения епископата Украинской Православной Церкви по поводу дарования ей автокефалии. *Патриархия.ru*. URL: <https://www.patriarchia.ru/article/96255> (дата звернення: 04.05.2026).
5. Патріарх УПЦ КП Філарет: Харківський собор 1992 року організували спецслужби (оновлено). *Релігійно-інформаційна*

- служба України.* URL: https://risu.ua/patriarh-upc-kp-filaret-harkivskiy-sobor-1992-roku-organizovali-specsluzhbi-onovleno_n53317 (дата звернення: 06.05.2026).
6. Про проведення Собору Української православної церкви у Харкові. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ru/2446-12#Text> (дата звернення: 05.05.2026).
 7. Рівень релігійності, конфесійний і церковний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2025р.). Центр Разумкова. URL: <https://lnk.ua/i0GVDuyGU> (дата звернення: 04.05.2026).
 8. Рішення першого організаційного Всеукраїнського святого Собору Української автокефальної православної церкви, що відбувся 5-6 червня 1990 року в м. Києві. *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник.* 1990. № 9. С. 1105–1106.
 9. Скакун Р. Агентура НКВС–МДБ–КДБ у православному єпископаті України (1939–1964): формування, функції, моделі поведінки. Львів: Вид-во УКУ, 2025. 360 с.
 10. Українська Православна Церква на межі тисячоліть. Документи і матеріали. Київ: Вид. від. Укр. Православ. Церкви, 2012. 286 с.
 11. ЦДАВОВУ України Ф. №4648. Оп. 7 Справа № 545 "Документи (інформації, доповідні, записки, довідки) про діяльність православних організацій (РПЦ, УАПЦ) 1990 р." – 1990 р. 190 арк.
 12. Якименко Ю., Биченко А., Міщенко М. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні–2025 (Інформаційні матеріали). Київ: Разумков Центр, 2025. 124 с.
 13. Ярема В. Відкритий лист протоєрея Володимира Яреми до митрополита Київського і Галицького Філарета, Патріаршого екзарха України (1989). *Львівське крайове ставропігійне Братство святого апостола Андрія Первозваного.* URL: <https://lnk.ua/kZ6FoUfp3> (дата звернення: 17.03.2026).

Калабська Юлія Валеріївна,
*учениця 10 класу Обласного наукового ліцею
в м. Рівне Рівненської обласної ради*

Омельчак Тетяна Анатоліївна
*Методист, вчителька історії Обласного наукового ліцею
в м. Рівне Рівненської обласної ради*

ЄВРЕЙСЬКА СПАДЩИНА ОСТРОГА: ВІД ІСТОРИЧНИХ РУЇН ДО ВІДРОДЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ

Острог є одним із найдавніших міст Волині, історія якого формувалася в умовах багатокультурного середовища. У різні історичні періоди тут співіснували українська, польська, єврейська, татарська та інші громади, які залишили помітний слід у культурному, архітектурному та духовному житті міста. Особливе місце в історії Острога посідає єврейська громада, яка протягом століть відігравала важливу роль у розвитку торгівлі, ремесел, освіти та громадського життя. Сьогодні збереження єврейської спадщини є важливим складником формування історичної пам'яті та полікультурної ідентичності міста.

Єврейська громада Острога належить до найдавніших на Волині та має багатовікову історію. Її становлення пов'язують із пізнім середньовіччям, а активний розвиток розпочався за підтримки князів Острозьких. Найбільшого розквіту громада досягла у XVI–XVII століттях, коли до міста прибували євреї з різних країн Європи, займаючись торгівлею, ремеслами та підприємництвом. Це сприяло економічному розвитку Острога та формуванню його багатонаціонального середовища [6].

Острог був важливим духовним центром єврейства Волині. На початку XVII століття головний рабин Острога мав значний авторитет і впливав на релігійне життя євреїв усього регіону. У місті діяли школа та відомі єшиви, які приваблювали учнів із різних земель. Протягом століть єврейське населення становило від 30 до 70 % мешканців міста

та околиць, що свідчить про значний внесок громади у розвиток Острога. Так, єврейська громада міста на становила 10 500 осіб на 1939 р. (62% від загальної кількості населення) [6].

Трагічним етапом в історії громади став Голокост 1941–1942 років. Унаслідок масових розстрілів було знищено практично все єврейського населення міста (11 тис. осіб), а багатовікова традиція існування громади фактично перервалася [5]. Місцями масових страт стали ліси поблизу Красноставу та території неподалік Нетішина. Після Другої світової війни значна частина єврейської матеріальної спадщини занепала або була знищена радянською владою [2].

Одним із найважливіших символів єврейської спадщини Острога є Велика синагога Махарша, яка існувала ще з XVI століття та була однією з найбільших на Волині. Вона виконувала не лише релігійну, а й освітню та громадську функцію. У радянський період приміщення використовували як склад, що призвело до руйнування пам'ятки. У XXI столітті розпочалися роботи з її реставрації завдяки ініціативі Григорія Аршинова, однак через сучасні воєнні події процес був частково призупинений. Попри це, синагога залишається важливим символом духовної та культурної спадщини єврейської громади Острога [7].

Важливим об'єктом дослідження стало Нове єврейське кладовище. У радянський період його було знищено, а надгробки використовували для господарських потреб. Лише у 2017 році завдяки ініціативі Григорій Аршинова та науковців Острозької академії вдалося довести історичну цінність цього місця й розпочати процес його відновлення [1]. Значну кількість мацев було повернуто та встановлено на місцях поховань. Особливе значення має могила Самуеля Махарші – відомого рабина та ректора єшиви, який працював в Острозі й вважається серед євреїв «цадиком», тобто святим. Саме тому до Острога й сьогодні приїжджають паломники з різних країн світу, щоб вшанувати його пам'ять [3; 4].

Важливим джерелом дослідження стало інтерв'ю з головою єврейської громади Острога Марією Олександрівною Федорчук (Фефер), яка протягом багатьох років займається збереженням

єврейської культурної спадщини міста. Під час бесіди вона наголосила, що в Острозі досі існують об'єкти єврейської історії, які не мають належного меморіального позначення. Зокрема, будівля на вулиці Татарській, 92, де нині функціонує територіальний центр соціального обслуговування, у минулому була єврейською лікарнею. Вона діяла понад 70 років і надавала медичну допомогу всім мешканцям міста незалежно від їхнього соціального статусу чи віросповідання [4].

У ході інтерв'ю Марія Федорчук розповіла і про представників українського населення Острожчини, які під час Другої світової війни рятували євреїв від нацистського переслідування. Серед них – Клавдія Рудюк, Федір Кондратюк, Ніна Садовнік, Софія Ніколайчук, Степан Макаревич, родина Павлюків та інші. Їхні імена викарбувані на стіні музею Голокосту в Ізраїлі, а самі вони удостоєні звання «Праведники народів світу». Деякі родини переховували євреїв протягом усієї війни, ризикуючи власним життям та життям своїх близьких [4].

За словами Марії Федорчук, сучасна громада Острога позитивно ставиться до збереження єврейської спадщини. Вона відзначила підтримку місцевої влади у проведенні меморіальних заходів, впорядкуванні місць масових розстрілів та догляді за єврейським кладовищем. Щороку в Красноставі проводяться пам'ятні мітинги, до організації яких долучаються органи місцевого самоврядування, відділ культури та комунальні служби міста. Це свідчить про поступове усвідомлення цінності полікультурного минулого Острога та необхідності його збереження для майбутніх поколінь [4].

Результати соціологічного опитування серед учнів 9-11 класів острозьких ліцеїв засвідчили достатньо високий рівень обізнаності молоді щодо полікультурного минулого Острога. Більшість респондентів підтримують ідею збереження єврейських пам'яток та вважають відновлення синагоги і кладовища важливою справою для всієї громади міста (85%). Значна частина здобувачів освіти (80% опитаних) готова долучитися до волонтерської діяльності та меморіальних заходів. Це свідчить про формування у молодого

покоління відповідального ставлення до культурної спадщини та історичної пам'яті.

Отже, єврейська спадщина Острога є важливою складовою культурного простору міста та невід'ємною частиною його історії. Попри трагічні події ХХ століття та тривалий період занепаду, сьогодні відбувається поступове відродження пам'яті про єврейську громаду через реставрацію пам'яток, дослідницьку діяльність, інтерв'ювання очевидців і просвітницькі ініціативи. Сучасний Острог поступово повертає єврейську сторінку своєї історії, перетворюючи пам'ятки та меморіальні місця на важливу складову культурної спадщини міста та простір міжкультурного діалогу.

Література

1. Голодюк Н. Депутати обласної ради повернули Єврейському цвинтарю статус кладовища. Район. Острог. 8.06.2017. URL: <https://ostrog.rayon.in.ua/news/32228-deputati-oblasnoyi-radi-povernuli-evreiskomu-tsvintariu-status-kladovishcha> (дата звернення: 9.04.2026).
2. Данилюк М. Трагедія острозьких євреїв у роки нацистської окупації. Державний історико-культурний заповідник міста Острога. URL: <https://ostrohcastle.com.ua/tragediya-ostrozkyh-yevreyiv-u-roky-natsystskoyi-okupatsiyi/> (дата звернення: 9.04.2026).
3. Єврейське кладовище на території Острога – найдавніше в Україні. Район. Острог. 13.08.2017. URL: <https://ostrog.rayon.in.ua/topics/381826-evreiske-kladovishche-na-teritoriyi-ostroga-odne-z-naidavnishih-v-ukrayini> (дата звернення: 9.04.2026).
4. Записано інтерв'ю 13 квітня 2026 р. від Федорчук Марії Олександрівни, 1949 р. н., жительки м. Острог.
5. Козловська Л. Голокост – трагедія, що об'єднала народи. Державний історико-культурний заповідник міста Острога. 24.01.2024. URL: <https://ostrohcastle.com.ua/golokost-tragediya-shho-ob-yednala-narody/> (дата звернення: 10.04.2026).
6. Острог-путівник. Брама Grodzka- Teatr NN. URL: <https://shtetlroutes.eu/uk/ostrog-putvnik/> (дата звернення: 9.04.2026).

7. Синагога в Острозі. Відновлення руїни. Ukraïner. 13.07.2019.
URL: <https://www.ukraïner.net/synagoga-ostrog/> (дата звернення:
10.04.2026).

Левдер Андрій Іванович,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії ПВНЗ
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука», м. Рівне*

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВЦЯ МИКОЛИ АНДРІЙОВИЧА МАРКЕВИЧА

Микола Андрійович Маркевич народився 7 лютого 1804 року у с. Дунаєць Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер Глухівського району Сумської області) у небагатій дворянській сім'ї, яка походила з давнього козацько-старшинського роду Марковичів-Маркевичів. Його дитинство пройшло у Сокиринцях, Рудівці й Турівці. У 4 роки він уже вмів читати й писати українською, російською, німецькою та французькою мовами. Здобув освіту у приватному пансіоні у с. Лапинці Прилуцького повіту 1814-1817 рр. та Санкт-Петербурзькому благородному пансіоні Головного педагогічного інституту 1817-1820 рр.. Під час навчання в пансіоні здобув музичну освіту.

З 1820 р. служив в армії, де познайомився з майбутніми діячами декабристського руху С. Волконським, В. Кюхельбекером, П. Пестелем, К. Рилєєвим. Спілкувався з відомим літературними діячами: Є. Гребінкою, Г. Квіткою-Основ'яненком, Є. Баратинським, А. Дельвігом, О. Пушкіним. Ці знайомства надихнули М. Маркевича до написання перших поезій, виконаних у дусі канонів класицизму, а також перекладів романтичних поезій Дж.-Г. Байрона та Ф. Шиллера. Перший вірш М. Маркевича був опублікований 1820 року В.

Жуковським у журналі «Невский зритель». На той час Микола був юнкером Курляндського драгунського полку. У 1824 р. він вийшов у відставку в чині поручника і оселився у с. Турівка, де прожив до кінця життя.

У 1831 р. вийшла збірка його віршів «Украинские мелодии. Сочинение Николая Маркевича». До своїх творів М. Маркевич сам писав музику. Так у 1840 р. у Москві була видана збірка «Народные украинские напевы, положенные для фортепьяно Николаем Маркевичем».

Все життя М. Маркевич збирав історичні документи козацької доби з метою створення українського енциклопедичного словника, аби в ній усі охочі могли знайти історичну, географічну, статистичну інформацію про Україну, біографії видатних особистостей. Упродовж 10 років написав понад 100 тисяч статей для енциклопедії, систематизував їх за алфавітом у 30 зошитах, загалом підготував для публікації 11 томів по 600 сторінок кожен.

У 1842–1843 рр. була надрукована головна історична праця М. Маркевича – «История Малороссии» у 5-и томах, у якій лише перші 2 томи містять авторський виклад, а 3 інші – документи, матеріали, примітки, покажчик імен тощо. Зокрема, у додатках до 5-го тому вміщено відомості про кількість військ та населення за різними джерелами, список полків, устрій і управління, таблиця гетьманів, списки генеральної старшини, церковних ієрархів, хронологія битв тощо. Дослідник запропонував власну періодизацію історії України, побудовану за принципом контрастності – періоди слави та піднесення чергуються з епохами занепаду. Російська критика (В. Белінський, Й.-Ю. Сенковський та ін.) гостро засудила цю працю Маркевича за її науковий рівень та найбільше – за "малоросійський патріотизм" автора. У журналі «Библиотека для чтения» його звинуватили у написанні історії «мікроскопічної країни» Малоросії, в якій «...не більш як мільйон населення та сорок тисяч розбійного козацького війська».

Після публікації історичної праці «История Малороссии» упродовж майже 15 років не з'явилося жодної друкованої праці М.

Маркевича. Друкувати його знову почали тільки після смерті імператора Миколи I.

М. Маркевич також є автором ряду етнографічних творів: «О климате Полтавской губернии» Москва, 1850 р., «О народонаселении Полтавской губернии» Киев, 1855 р., «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян» Київ, 1860 р., «Сборник малороссийских песен», історичного і статистичного опису Чернігова та інших. Він написав чимало розвідок з історії українського гетьманства та козаччини: «Первая любовь, подвиги и кончина Тимофея Хмельницкого»; «Мазепа»; «Гетьманство Барабаша».

За життя історик встиг долучитись до укладання українського словника на 45000 слів з прислів'ями, приказками, казками, піснями, старовинними універсалами, листами. Отримавши у спадок велику родинну бібліотеку, Микола Андрійович заледве не з юнацьких літ її поповнював. Був відомим колекціонером давніх історичних документів і створив у Турівці великий архів із рідкісними стародруками, історичними манускриптами, гетьманськими універсалами, листами видатних діячів. Архів налічував понад 12 тисяч рукописів українською, польською, французькою, німецькою, турецькою, татарською, латинською, грецькою, грузинською, вірменською, російською мовами.

Майже половину з них історик встиг класифікувати, систематизувати та ввести до каталогу. Серед відомих у тому архіві були документи гетьманів Івана Скоропадського, Кирила Розумовського, Кочубеїв і Гудовичів, матеріали з книгозбірні Петра Рум'янцева, бібліотека Іполита Богдановича де містилось 400 томів книжок, рукописи, та інші унікальні рукописні й друковані документи.

Відомо, що М. Маркевич мав намір видати свій архів, потім планував продати право на видання колекції — під загальною назвою «Маркевичівський архів». У 1851 р. у виданні журналу «Отечественные записки» була розміщена стаття М. Маркевича з проханням надати допомогу в опублікуванні матеріалів з його архіву. Проте через тяжку хворобу та фінансову скруту історик був змушений продати основну частину своєї збірки відомому колекціонеру

поміщику І. Лукашевичу і у 1870 р. нащадки останнього продали колекцію документів Московському Рум'янцевському музею. Бібліотеку Маркевича (понад 4000 томів) та частину рукописів з його колекції придбала Колегія Павла Галагана. Нині зібрані істориком колекційні матеріали зберігаються у відділі рукописів Російської державної бібліотеки у Москві., а особистий архів історика (листи, переклади, рукописи статей, щоденники, спогади та інші матеріали) в архіві Інституту російської літератури РАН у Санкт-Петербурзі.

Помер Микола Андрійович 21 червня 1860 року і був похований у родинному склепі при церкві Всіх Святих у с. Турівка.

Література

1. Грушевский А.С. Н.А. Маркевич (Из прошлого украинской литературы и историографии). *Журнал Министерства народного просвещения*. 1911. № 1.
2. Данилов В. К биографии Н.А. Маркевича (письма его к М.А. Максимовичу). *«Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии»*. 1911. Вып. 7.
3. Паисов Н.Ф. Документы об истории Украины XVIII в.: Собрание Н.А. Маркевича. "Записки Отдела рукописей Всесоюзной библиотеки имени В.И. Ленина" (М.), 1939, вып. 5
4. Гайдай Г.О. Т.Г. Шевченко і М.А. Маркевич. "Радянське літературознавство", 1960, № 3
6. Бойко Ю. М.А. Маркевич і Т.Г. Шевченко. "ЗНТШ" (Нью-Йорк–Париж –Сідней–Торонто), 1963, т. 177
7. Колесник Є.О. Бібліотека М.А. Маркевича. "УІЖ", 1973, № 1
8. Курьянов С.О. Неопубликованные статьи Н.А. Маркевича против О.И. Сенковского ("Шалости и фарсы лорда Меркуеича"). "Вопросы русской литературы" (Львов), 1989, вып. 2
9. Крижанівський С. "Украинские мелодии" Миколи Маркевича в початках українського романтизму XIX ст. "Сучасність", 1993, № 2
10. Ульяновський В.І. Незавершені та маловідомі праці М.А. Маркевича. В кн.: Рукописна та книжкова спадщина України, вип. 2. К., 1994
11. Ясь О.В. Дослідницький інструментарій та інтелектуальні засади «Истории Малороссии» Миколи Маркевича. *УІЖ*. 2006. № 1.

Левицький Віталій Орестович,
доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії, теорії держави і права та філософії
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Процес державотворення в Україні є складним і багатограним явищем, що включає різні аспекти політичного, економічного, соціального та культурного життя країни. Одним із ключових чинників, що впливають на формування державної політики та розвиток суспільства, є діяльність політичної еліти. Вона відіграє вирішальну роль у прийнятті стратегічних рішень, формуванні національної ідеології та визначенні напрямів внутрішньої і зовнішньої політики. Вивчення ролі політичної еліти в державотворенні України є актуальним завданням, особливо в контексті сучасних політичних та соціальних викликів [1, с. 8].

Актуальність цього питання очевидна – адже розуміння процесу формування нового типу політичної еліти дасть змогу в іншому світлі побачити багато нагальних питань розвитку українського суспільства. Проте, ця тема все ще недостатньо розроблена в науковій літературі – в багатьох публікаціях проблемі еліти відводиться замало уваги або ж превалює емоційний публіцистичний стиль замість зваженого наукового. Крім того, предмет дослідження є дуже динамічним і потребує постійної уваги з боку науковців.

Дослідження такого роду не лише розкриває ключові аспекти формування політичної системи країни, але й допомагає зрозуміти динаміку владних відносин, визначити фактори, що впливають на прийняття стратегічних рішень та формування політичних курсів

Історичний досвід та сучасна політична практика демонструють, що відбутися як політична нація може лише соціально розвинений народ, який має власну провідну верству, життєздатну еліту. В Україні завжди існувала проблема національної політичної еліти, здатної

розв'язувати складні державотворчі завдання у конкретній історичній ситуації. Такі визначні постаті української політичної думки, як В. Липинський, В. Кучабський, Д. Донцов, пояснювали причини поразок українських національно-визвольних змагань відсутністю національної політичної еліти. Це твердження справедливе, якщо брати до уваги те, що політична еліта може сформуватися в умовах національної держави, коли політика є важливою сферою суспільного життя. Короткочасний період боротьби за українську державу і ще менш тривале існування цієї держави в історичному сенсі були недостатніми, щоб визріла повноцінна національна політична еліта.

Руська спадщина відіграла свою роль у розвитку європейської цивілізації і в пізніші часи. Так, українські та білоруські землі, включені до складу Литовського князівства, сприяли поширенню тут руської мови як державної. Певною мірою Велике князівство Литовське слід вважати Литовсько-Руською державою. Саме тому українська еліта дала Європі ряд видатних діячів, зокрема магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора філософії та медицини університету Болоньї, який також працював і у Краківському університеті і, цілком ймовірно, його лекції слухав Микола Копернік; гуманіста Павла Русина (який викладав римську літературу в Краківському університеті, очолював там поетичний гурток молоді). П. Русин вплинув на формування ряду відомих латиномовних поетів Польщі і став основоположником гуманістичної латинської поезії в Польщі. Гуманіст Станіслав Оріховський був одним із перших, хто заперечував божественне походження влади та держави, категорично висловлювався проти підпорядкування світської влади духовній, відстоював невтручання церкви у державні справи і став одним із засновників полемічної літератури [2, с. 27].

Відсутність цього соціального прошарку вже не раз приводила Україну до втрати її незалежності, не заперечуючи при цьому і трагічного впливу зовнішніх чинників. Так, українська автономія у складі російської держави в другій половині XVII – на початку XVIII ст. не втрималася і загинула через те, що не мала під собою достатньо надійного соціального ґрунту. Після національно-визвольних змагань

1648–1657 рр., коли було досягнуто певної самостійності, український народ в особі його провідної верстви – козацької шляхти – не зміг зміцнити цю самостійність, а навпаки – розгубив її протягом століття. З часом нова українська аристократія, що виникла з середовища, розворушеного Хмельниччиною, поспіль денационалізувалася, зрадила національні інтереси, дедалі більше відходила від ідеї державності в бік чистої користи. Часто це була боротьба за соціальні привілеї і за адміністративну автономію як засіб кращої охорони тих привілеїв – ось що було змістом панівної верстви в Україні, а не боротьба за автономію української нації [3, с. 76].

У державі з багатовіковою традицією національна еліта – це прошарок суспільства з відповідними традиціями, навичками, навіть, секретами, які, як мудрість, передаються від покоління до покоління. Національна еліта за визначенням є берегинею історичних та духовних цінностей своєї держави. Історична трагедія українців полягає в тому, що постійно обривається зв'язок елітних поколінь, втрачається традиція жертвовного служіння своєму народові, високі поняття честі, моральності, патріотизму.

На початку ХХ ст. Українська Народна Республіка зазнала поразки саме через те, що національна еліта – політична, економічна, військова, інтелектуальна – була занадто слабка й не зуміла опанувати суспільство соціально. Саме безвольність і розгубленість тодішньої верстви, яка в екстремальних умовах не зуміла здійснити належний вплив на широкі народні маси, призвели до того, що останні виявилися дезорієнтованими, незмобілізованими, нездатними організовано виступити на захист свободи й незалежності. Загалом же визвольні змагання 1917–1921 рр. ще раз підтвердили, що без соціальної бази у вигляді провідного соціального прошарку національна держава неможлива. Українська нація не спромоглася висунути зі свого середовища ефективних лідерів, які утвердили б державну незалежність. Зазначимо, що саме в ці роки українці чи не вперше були готові не тільки вивчати рідну мову, культуру, не просто добиватися свобод у межах автономії, а й воювати за самостійність і незалежність України [3, с. 76].

Утворення політичної еліти після проголошення незалежності України, не могло призвести до корінних змін її складу. Таке становище було зумовлено неготовністю населення до самостійного формування органів державної влади. Громадяни України традиційно жили у тоталітарному режимі, тому демократичні засади державного управління для них були зовсім новими. Політичні еліти та лідери України часу становлення незалежності формувалися у різний історичний час, який характеризувався різним рівнем економіки, політичної ситуації та суспільної напруги. Українська державність зароджувалася в екстремальних для державного управління умовах, відповідно перша сформована політична еліта була сумішшю комуністичних пережитків та демократичних начал. Оцінка довіри до влади демонструє несформованість твердої суспільної позиції та стратегії формування політичної еліти та вибір політичного лідера [4, с. 80–82].

Перспективним у пошуку нової моделі політико-управлінської еліти в Україні повинне стати розуміння того, що демократичний режим ефективний тільки за наявності сильного апарату управління. Сучасна демократія практично завжди ґрунтується на процедурі виконання й чіткого дотримання законів. Демократія і законність виступають як метод і спосіб державного управління. Саме правова організація в умовах демократії вимагає професіоналізму від управлінців. Відкрита демократична система управління й еліта в ній повинні бути строго орієнтовані на узгодження параметрів системи з метою та очікуваними результатами. Ступінь розвитку демократії все більшою мірою стає умовою ефективного управління. Ефективність управління, у свою чергу, є гарантом стабільності демократичного режиму, розширення й поглиблення конституційних основ демократизації в організації та діяльності апарату державного управління. Отже, пріоритетним напрямом у пошуку нової моделі політико-управлінської еліти в Україні буде збереження й удосконалення вертикалі влади при розвитку демократичних принципів, таких, наприклад, як створення сприятливих умов для розвитку особи [5, с. 107].

Отже, еліта має відповідати своєму призначенню, бути відповідальною за шлях національного державотворення та процес його реалізації. Еліті належить надзвичайно важлива роль у розв'язанні протиріччя між стихійною трансформацією попереднього етапу українського суспільства і необхідності свідомої його модернізації. Намагання стримувати чи консервувати нинішній стан речей – означає вести країну до занепаду задля егоїстичних інтересів правлячого класу.

Політичні еліти відігравали ключову, але часто суперечливу роль в історії України. Від козацької старшини, яка формувала державність, до сучасної політичної системи, вони здійснювали стратегічне управління. Елітаризація політичного класу має розглядатися не лише як важливий атрибут державного будівництва, а й як основа модернізації українського суспільства загалом і тому потребує осмисленої загальнодержавної політики.

Література

1. Портнова Я., Шишкіна Д. Політична еліта в українському державотворенні. *Гуманітарний вісник*. 2024. Число 38. С. 8–27.
2. Мостяєв О. Українська еліта в європейському цивілізаційному поступ. *Українознавчий альманах*. 2013. Випуск 14. С. 25–30.
3. Козловець М. Політична еліта як суб'єкт державотворення в умовах трансформації українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 2. С. 74–87.
4. Лебедь О., Гбур З. Політичні еліти та лідери України часу становлення незалежності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 77–83.
5. Крюков О. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: Монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2006. 252 с.

Лідавець Евеліна Олександрівна,
*здобувачка 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальність «Національна безпека за окремими сферами
забезпечення і видами діяльності» Національного університету
«Острозька академія», м. Острог*

Кулаковський Петро Михайлович,
*доктор історичних наук, професор, професор кафедри країнознавства
Національного університету «Острозька академія», м. Острог*

ЗАСОБИ ВЕДЕННЯ РОЗВІДКИ ЧАСІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

У період Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття розвідувальна система, сформована під керівництвом Богдана Хмельницького, відзначалася складною організаційною структурою та широким набором інструментів отримання інформації. Вона поєднувала як рухомі військові підрозділи, так і стаціонарні елементи спостереження, розгалужену агентурну мережу та ефективні способи передачі зібраних відомостей. Завдяки поєднанню цих компонентів козацьке керівництво отримувало необхідну інформацію не лише для планування бойових дій, а й для формування загальної політики держави та дипломатичної діяльності.

Одним із ключових елементів розвідувальної системи були мобільні оперативні формування, до яких належали роз'їзди, дозори та сторожові підрозділи. Саме вони забезпечували постійний моніторинг ситуації на фронті та на підступах до козацьких військ. Роз'їзди являли собою невеликі, але добре підготовлені групи козаків, які діяли переважно на передових позиціях або по флангах армії. Основним їхнім завданням було відстеження пересування ворожих сил, перевірка безпечності шляхів пересування, виявлення засідок та оперативне інформування командування про можливі загрози.

Дозори виконували функції регулярного спостереження за прикордонними територіями та зонами безпосереднього зіткнення з противником. Такі підрозділи могли діяти як самостійно, так і у взаємодії зі сторожовими постами, формуючи систему раннього попередження. Сторожі, у свою чергу, становили мережу тимчасових, але постійно відновлюваних пунктів спостереження, які розміщувалися на важливих шляхах, переправах та інших стратегічно значущих ділянках. Їхні учасники фіксували пересування ворожих сил, визначали напрямок їхнього руху та передавали відповідні сигнали до тилу за допомогою диму, вогню або спеціальних гінців [1].

Подібні мобільні формування мали значну перевагу в умовах степових просторів, оскільки могли швидко реагувати на зміну обстановки, діяти автономно та охоплювати значні території.

Поряд із рухомими підрозділами активно застосовувалися й стаціонарні форми розвідувальної діяльності. До них належали засідки, схованки для спостерігачів та прикордонні укріплення. Засідки розміщувалися на ймовірних маршрутах пересування противника, зокрема у лісистих місцевостях, вузьких переходах або на бродях через річки. Вони давали змогу не лише заздалегідь виявляти появу ворожих сил, а й здобувати важливу інформацію шляхом захоплення полонених.

Схрони виконували роль тимчасових укриттів для розвідників, які могли тривалий час вести спостереження за пересуванням супротивника. Найчастіше їх облаштовували поблизу кордонів або неподалік ворожих таборів, що дозволяло отримувати відомості про чисельність військ, характер їхнього розташування та підготовку до бойових дій. Окреме місце у системі спостереження займали прикордонні укріплення, зокрема невеликі фортифікаційні споруди або дерев'яні редути. Вони виконували не лише оборонну функцію, але й слугували своєрідними центрами збору інформації. Саме звідти вирушали розвідувальні загони, а командири укріплень регулярно передавали зібрані відомості до гетьманського штабу.

Важливою складовою розвідувальної діяльності була агентурна мережа, яка дозволяла отримувати інформацію безпосередньо з

територій, контрольованих противником. Агентурна розвідка забезпечувала доступ до стратегічно важливих відомостей, що стосувалися планів ворога, політичної ситуації та дипломатичних намірів інших держав. За свідченням Валерія Степанкова, козацька розвідка використовувала різні категорії неформальних інформаторів. До них належали шпигуни, які діяли під прикриттям у польських, татарських або московських військових таборах. Окрім того, важливу роль відігравали купці та мандрівники, які завдяки своїй діяльності мали можливість вільно переміщуватися між містами, ярмарками та прикордонними територіями, де вони могли збирати новини про військові приготування, політичні настрої та дипломатичні переговори.

Ще однією категорією агентів були так звані підставні особи, серед яких могли бути перебіжчики, монахи, студенти чи інші люди, що діяли за спеціально створеною легендою. Така вигадана біографія дозволяла їм проникати до ворожого середовища та отримувати інформацію, недоступну для звичайних розвідників [2, с. 37]. Гетьманський уряд приділяв значну увагу забезпеченню безпеки агентів, а отримані від них повідомлення надходили до центрального управління, де оброблялися писарями та представниками старшини.

Не менш важливим елементом розвідувальної системи була налагоджена мережа передачі інформації. В умовах швидкої зміни військової обстановки козацьке керівництво створило ефективну систему комунікації, яка дозволяла оперативно доставляти розвідувальні дані до центру управління. Найпоширенішим способом передачі відомостей були особисті кур'єри або гінці, які пересувалися верхи на конях і долали значні відстані. Вони могли передавати як письмові донесення, так і усні повідомлення, отримані від польових розвідувальних підрозділів.

Окрім цього, козацька адміністрація практикувала перехоплення ворожої кореспонденції, зокрема польських поштових відправлень. Отримані листи аналізувалися з метою виявлення намірів противника, що дозволяло завчасно реагувати на можливі загрози. Для збереження таємності власних повідомлень використовувалися спеціальні способи

шифрування, серед яких траплялися складні мовні конструкції або приховані форми викладення інформації. Усі отримані розвідувальні дані систематично надсилалися до Чигирин, який був резиденцією гетьмана. Саме там відбувався їх аналіз, узагальнення та використання під час ухвалення стратегічних рішень [3, с. 30].

Отже, розвідувальна система Богдана Хмельницького являла собою добре організований і багатофункціональний механізм здобуття та обробки інформації. Її ефективність забезпечувалася поєднанням мобільних розвідувальних підрозділів, стаціонарних пунктів спостереження, розгалуженої агентурної мережі та налагоджених каналів передачі розвідувальних даних. Така комплексна організація розвідки дозволяла своєчасно отримувати відомості про наміри противника, оцінювати військово-політичну ситуацію та приймати стратегічно важливі рішення, що значною мірою сприяло успішному веденню боротьби українського народу за власну державність у середині XVII століття.

Література

6. Розвідка та контррозвідка Богдана Хмельницького. URL: <https://uahistory.co/book/100-great-figures-and-events-of-cossack-ukraine/20.php> (дата звернення - 07.06.2025).
7. Сервецький І., Сушко О. Роль козацької розвідки в організації підривної роботи в тилу загарбників під час Національно-визвольної війни (1648–1657 рр.). Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки, випуск 1 (73), 2025, С. 36–41.
8. Сас П. М. Українська національна революція XVII ст.: Проблеми історіографії та джерелознавства. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 189 с.

Молоток Тарас Миколайович,

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
історичного факультету Тернопільського національного університету
імені В. Гнатюка, м. Тернопіль*

Москалюк Микола Миколайович,

*доктор історичних наук, професор кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського
національного університету імені В. Гнатюка, м. Тернопіль*

СПАДЩИНА ЦУКРОВИХ ЗАВОДІВ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ: ЯК СТАРА ПРОМИСЛОВІСТЬ МОЖЕ СТАТИ ТУРИСТИЧНОЮ АТРАКЦІЮ

Чи стануть покинуті промислові об'єкти привабливими туристичними зонами, і чи можуть на місці використаних об'єктів з'явитися нові центри культурного життя? Останніми роками зростає кількість різних прикладів, які показують, що наша промислова спадщина може отримати друге життя, перетворюючись на унікальні туристичні атракції. У цьому контексті історія цукрових заводів на Правобережній Україні, на нашу думку, заслуговує на особливу увагу, оскільки вони стоять на історичному тлі регіонального розвитку, розвиненого тими ж економічними, природними та соціальними умовами, з яких він виник.

Почнімо із того, що швидке зростання виробництва цукру в регіоні було безпосереднім результатом аграрної реформи Правобережжя, оскільки умови для вирощування цукрових буряків були найбільш сприятливими в природі. Висока родючість чорноземів, помірний клімат і великі земельні маєтки полегшували перехід від зернових технологій до більш прибуткової спеціалізації на буряках. Вже в 1830-х-1840-х роках було здійснено якісний технологічний прорив, бо виробничі форми були замінені фабричними, а парові машини дозволили здійснювати великомасштабне виробництво. Варто розуміти, що означало не лише вищу продуктивність, але й

формування економічної культури, де технологія відіграє ключову роль. Фактори транспортно-географічного розташування були вирішальними, коли йшлося про концентрацію цукрових заводів [1].

Важливим є і те, що близькість заводів до річкових маршрутів і районів, пов'язаних з річками, такими як Дніпро і Південний Буг, а також розвиток залізниць у другій половині XIX століття сприяли логістиці, як для сировини, так і для готової продукції. Це призвело до створення цілих виробничих маєтків, де сільське господарство та промисловість були двома системами, пов'язаними між собою. Робота різних підприємницьких династій, які сформували основу промисловості регіону, була важливою для розвитку галузі. Родини Терещенків, Яхненків і Симиренків вкладали гроші у будівництво заводів та інвестували в такі ранні технології. Продукція високої якості та конкурентоспроможності походила від спеціальних апаратів для очищення сиропу, кращих систем фільтрації та переходу на більш енергоефективні методи виробництва. Вважаємо за потрібне простежити, що ці бізнесмени створили нову модель управління, яка включала не лише економічні, але й громадські аспекти. Цукрові заводи з часом перетворилися на багатофункціональні промислові комплекси з величезною додатковою інфраструктурою, бо вони уже вміщували всередині склади, майстерні, електростанції, водопостачання та обслуговуючі підрозділи. Робітничі поселення з житловими будинками, лікарнями, школами, а в деяких випадках культурними будівлями, зокрема театрами та церквами, що будувалися навколо підприємств [1; 2].

Проміжним висновком, на нашу думку, буде те, що цукрові заводи виконували роль місцевих економічних і соціальних центрів, сприяючи розвитку сусідніх територій. Конкретні приклади індустріалізації окремих компаній, таких як Збарзький цукровий завод, показують, що місцеві громади є центром економічної активності та виробництва місцевих жителів. Вони створювали робочі місця для робочої сили, сприяли зростанню торгівлі, транспорту та міської інфраструктури, тобто розвивали життя у містах [3].

Багато заводів мали унікальний архітектурний вигляд, що характеризувався великою естетикою. Вони використовували декоративну цеглу, арочні конструкції, вежі та великі виробничі будівлі, які формували образ відомих сучасності цукрових палаців з великою культурною цінністю. Статистичні дані показують масштаби промислового розвитку. Понад 150 цукрових заводів в українських губерніях, більшість з яких розташовані на Правобережжі, працювали в середині XIX століття. Це підтверджує статус регіону як великого центру цукрової промисловості імперії та одного з найбільш індустріалізованих сільськогосподарських полів цього періоду [4; 5].

Цукрова промисловість на Правобережній Україні залишалася важливою протягом XX століття і розвивалася далі у системі економіки Радянського Союзу, через що ринок цукру обох регіонів піддався індустріалізації. Пік розвитку припадає на 1950-х-1970-х роки, коли нові підприємства активно будувалися, існуючі заводи модернізувалися, а висока ефективність переробки цукрових буряків впроваджувалася. Для держави цукрова промисловість вважалася стратегічно важливою галуззю, яка забезпечувала продовольчу безпеку та найбільшу частку внутрішнього ринку. Протягом цього періоду існувала складна мережа підприємств, пов'язаних з колективними та державними господарствами, які постачали сировину. Виробництво вибухнуло, і багато заводів перетворилися на містоутворюючі підприємства, які керували економічним життям цілих міст [6].

Важливо розуміти, що з розпадом СРСР все змінилося. Ця ринкова економічна орієнтація супроводжувалася ослабленням раніше встановлених виробничих зв'язків, зменшенням посівів цукрових буряків і зниженням попиту на продукцію. Застаріле обладнання та відсутність інвестицій зробили багато підприємств неконкурентоспроможними в нових умовах. Під час процесу приватизації багато заводів закрилися і частково працювали. Внаслідок цього в 1990-х - на початку 2000-х років кількість діючих цукрових заводів різко зменшилася, і багато виробничих комплексів були виведені з експлуатації. Ці об'єкти втратили свою економічну

цінність, але набула нової якості, бо вони тепер також включені в промислову спадщину [7].

Ці старі цукрові заводи тепер формують перспективну основу для промислового туризму. Переважно їх архітектурна цінність визначає їх потенціал. Багато підприємств ХІХ - початку ХХ століття були побудовані не лише для корисної мети, але й для естетики. Вони мають характерні риси промислового неоготичного стилю. Існує ця візуальна привабливість, масивні цегляні будівлі, високі димарі, арочні вікна та декоративна кладка, що приваблює як туристів, так і науковців. Сьогодні це вважається частиною культурної спадщини та свідченням промислової епохи [8].

Також значущою є історична автентичність цих об'єктів, яка є очевидною. Цукрові заводи є матеріальними пам'ятками процесів індустріалізації, формування підприємництва, соціальних трансформацій тощо. Вони зберігають пам'ять про життя робітників, технічні процеси, економічні зв'язки та навіть їхні повсякденні умови життя в різні періоди часу. Тому, можливість базувати музейні експозиції або освітні маршрути на таких об'єктах, щоб відвідувачі могли краще зрозуміти минуле регіону [1].

Іншим фактором є розташування заводів з точки зору території. Більшість з них знаходяться в малих містах або сільських районах, іноді в мальовничих природних умовах. Це створює можливість поєднання промислового туризму з іншими видами зокрема із культурним, екологічним, гастрономічним. Наприклад, відвідування колишнього заводу є лише однією частиною більшого відпочинкового пакету, який також включає історичні пам'ятки, природну красу, а також місцеві культурні звички. Досвід у всьому світі ілюструє успіх цього методу. Колишні промислові будівлі добре представлені як нові культурні дестинації в багатьох європейських країнах. Старі заводи перетворюються на музеї, арт-центри, виставкові зали або туристичні комплекси, які приваблюють тисячі відвідувачів. За українських умов цукрові заводи можуть зробити те ж саме. На основі цього рекомендується створювати музеї історії виробництва цукру з інтерактивними виставками, які демонструють процеси

технологічного виробництва. Крім того, такі об'єкти можуть бути використані як центр фестивалів, культурних заходів та ярмарків, також знаходиться на місцевому рівні для поширення історії та традицій серед відвідувачів [1; 9].

Перспективним напрямком є також розвиток гастрономічного туризму. Його структуру можна реалізувати через нашу тему. Історія виробництва цукру також має глибоке культурне значення, і тому ринок дестинацій, який обслуговується тематичними туристичними програмами, може бути побудований на базі заводських об'єктів, оскільки багато полів були створені протягом багатьох років, пов'язуючи історію виробництва з дегустаціями, кулінарними майстер-класами та просуванням громадського та регіонального харчування. Це робить промислову спадщину більш "живою" та привабливою для широкої аудиторії [10].

Важливою умовою подальшого розвитку промислового туризму на основі цукрових заводів безпосередньо залежить від місцевих громад. Важливо, щоб вони брали участь у розвитку промислового туризму, оскільки вони можуть ініціювати або створення місць охорони пам'яток, або створення місцевих музеїв, що надає більше можливостей для організації екскурсій або проведення культурних заходів, пов'язаних з розвитком промислового туризму. Беручи участь у промисловому розвитку, члени громади матимуть відчуття зв'язку з давнім минулим свого народу, за збереження якого вони відчуватимуть відповідальність. Крім того, вони матимуть доступ до численних нових економічних можливостей, таких як можливості для розвитку малого бізнесу через побудову різноманітних кафе, продажу сувенірів, та створення послуг гідів. Необхідним є також і можливість залучення більшої кількості туристів та додаткова перевага внеску в місцеву громаду завдяки додатковим доходам, що генеруються в місцевій туристичній галузі.

Однак, нинішня ситуація також створює кілька суттєвих проблем для подальшого розвитку промислового туризму. Велика кількість колишніх промислових цукрових заводів перебуває в аварійному стані або повністю зруйнована. Багато будівель

руйнуються, а інші елементи інфраструктури та обладнання втрачаються назавжди. Для відновлення одного з цих колишніх промислових об'єктів знадобляться значні кошти, а також досвідчена та професійна команда реставраторів, за відсутності зовнішніх джерел допомоги місцевій громаді це буде втілити дуже складно з точки зору коштів, ресурсів і часу. Ще однією проблемою є відсутність усталеної державної політики, яка б забезпечувала державну підтримку збереження історичної промислової спадщини, крім того, промислова спадщина національної та міжнародної спільноти взагалі недостатньо висвітлюється [11].

Тим не менш, усе описане вище має гарні перспективи, якщо всі сторони використовуватимуть комплексний підхід. Ефективну модель відродження для того самого об'єкта можна створити завдяки спільним зусиллям державних програм підтримки, державно-приватного партнерства та місцевих громадських ініціатив. Крім того, цукрові заводи слід інтегрувати в більш розширені туристичні маршрути, тобто історичні, культурні або тематичні туристичні маршрути, для збільшення кількості відвідувачів цукрових заводів, а також їхньої впізнаваності. Сучасні технології забезпечують як доступ, так і стимулювання для всіх відвідувачів у цих місцях.

Отже, від позначення «застарілого сектору» до сектору «культурних цінностей», колишні цукрові заводи Правобережної України переживають зміну парадигми. Це має значення, що виходить за межі їхнього економічного історичного походження, впливає на те, як люди сприймають свою промислову спадщину, на типи змін, що відбулися в суспільстві, та на місцеву ідентичність. Постійна переоцінка та інтеграція спадщини цукрових заводів у сучасну культуру та туризм не лише створює можливості для збереження історичної пам'яті, але й забезпечує простір для сталого розвитку в місцевостях, де розташовані цукрові заводи.

Література

1. Москалюк М. З історії науково-технічного прогресу у цукровій промисловості українських губерній Російської імперії у другій

- половині XIX – на початку XX ст. *Наукові записки [Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка]*. Серія: *Історія*. 2016. Вип. 2, ч. 3. С. 124–128.
2. Мурмила Н. І. Терещенки – спадщина підприємництва і благодійності. *Публічне управління і політика*. 2025. № 6(10). DOI: <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.6.07>
 3. Ternopil.name. Історія Збаразького цукрового заводу. URL: <https://ternopil.name/uk/eternal-2812-istoriya-zbarazkogo-czukrovogo-zavodu?>
 9. Андрій Шевельов. Цукрові палаци. URL: <https://tyzhden.ua/tsukrovi-palatsy/>
 10. Finance.UA. Як розвивалась цукрова промисловість в Україні. URL: <https://news.finance.ua/ua/yak-rozvyvalas-cukrova-promyslovis-t-v-ukraini>
 12. Ткаченко Н. М., Кравченко І. Й. Цукрова промисловість України: минуле і сучасне; шляхи відновлення галузі. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/51dbbb0c-77c3-4f4c-8685-e9b6993c6402/content>
 13. Освіта та самоосвіта. Цукрова промисловість України. URL: <https://referatss.com.ua/work/cukrova-promislovis-t-ukraini/>
 14. Дичковський С. І. Індустріальна спадщина в сучасних парадигмах інформаційного суспільства. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2020. Вип. 35. С. (180-187). DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v35i0.382>
 15. Local History. Палац у бурякових полях. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/palats-u-buriakovikh-poliakh/>
 16. Сім'я ресторанів файного міста. Все що потрібно знати про гастротуризм в Україні та Тернополі. URL: <https://fainemisto.com/blog/podorozhi-zi-smakom-sho-take-gastroturizm-i-chomu-vin-nabiraye-populyarnosti-v-ukraini>
 17. Дмитро Шурхало. 200-річчя українського цукру: як збагачувалися цукрозаводчики і чому галузь занепала? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rokiv-ukrayinskomu-tsukrovarinnyu-tereshchynko/32187807.html>

Палій Богдана Юрїївна,

*здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ПВНЗ
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імена академіка
Степана Дем'янчука»*

Старжець Володимир Іванович,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, теорії держави і
права та філософії ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана Дем'янчука»*

«ВДЛИГА» В СРСР: НАРОДНІ ПРОТЕСТИ ТА ПРИХОВАНІ ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Десталінізація в СРСР є одним із ключових і водночас суперечливих етапів розвитку радянської системи, що визначив подальші трансформації політичного, соціального та ідеологічного життя держави. За правління М. Хрущова розпочався процес часткової лібералізації, спрямований на подолання найбільш репресивних практик попереднього періоду, реабілітацію жертв і певне пом'якшення суспільно-політичного режиму. Водночас ці зміни не супроводжувалися демонтажем основ тоталітарної системи, що зумовило поєднання реформаторських ініціатив із збереженням авторитарних механізмів управління.

Одним із найяскравіших свідчень репресивної політики радянського режиму в період десталінізації було силове придушення протестних настроїв та приховування наслідків техногенних катастроф. 13 березня 1961 року сталася величезна катастрофа у Києві, яку влада всіляко замовчувала – Куренівська трагедія. Протягом десяти років у яр було закачано мільйони кубометрів відходів з цементних заводів. Дамба, яка стримувала цю масу, була спроектована з порушеннями та не мала належного водовідводу. Були проігноровані елементарні правила безпеки та попередження працівників про тріщини напередодні трагедії, о 8:30 ранку дамбу прорвало. Десятиметровий вал цементноподібної суміші нісся зі швидкістю від 3

до 5 метрів за секунду, накривши житловий район Куренівки. Лавина знищила трамвайне депо, дитячий садок, лікарню та десятки житлових будинків. Рятувальні роботи проводилися в суворій секретності. Тіла загиблих витягували тижнями. Влада зробила все можливе, щоб приховати масштаби злочину. У районі було вимкнено телефонний зв'язок, КДБ конфіскувало плівки фотографів. Офіційно загинуло 145 людей, хоча історики вважають, що реальна кількість загиблих може сягати сотень або навіть півтори тисячі людей [6].

Червень 1963 р., Кривий Ріг. Конфлікт між п'яним міліціонером і солдатом у трамваї швидко переріс у масові заворушення. Солдата силоміць доправили до відділку де його побили. Житель Кривого Рогу, Геннадій Новосолов, згадував: «Мені тоді 14 років було, я пам'ятаю, як з усього міста до райвідділу почали підтягуватися люди. У лічені хвилини зібрався натовп. Говорили, правда, ще, що конфлікт почався не в трамваї, а раніше. Міліціонери нібито перевернули кошик з насінням бабусі-перекупки, за неї заступився солдат, а його за це і «пов'язали». Таке свавілля і грубість. Ну, народ і обурився» [5].

Наступного дня під будівлею зібрався багатотисячний натовп, який вимагав покарання винних. У відповідь міліція відкрила стрілянину, що тривала всю ніч, для придушення протесту було введено війська й танки [5]. Офіційно повідомлялося про 4 загиблих і 15 поранених, однак неофіційні дані свідчать про щонайменше 7 загиблих і близько 200 постраждалих. Події завершилися показовим судом: 41 особу засуджено до тривалих термінів ув'язнення, а інформацію про виступ тривалий час замовчували.

Бунти в Казахстані були викликані соціальною несправедливістю та схильністю Хрущова до амбітних проєктів. Найбільш показовим ставленням СРСР – республіки, що проголошувала себе державою робітників, – до самого робочого класу є трагедія в Темиртау у 1959 році. У місті будувався величезний металургійний завод, тисячі молодих людей приїжджали на будову, але замість обіцяних квартир вони жили в наметових містечках без опалення, елементарної санітарії та питної води. Останньою краплею стало те, що на те-ж саме будівництво запросили робітників з Болгарії.

Влада створила для них зовсім інші умови. Окремі гуртожитки, краще харчування в їдальнях та високі зарплати. Місцеві робітники зруйнували їдальню для іноземців, підпалили намети та почали штурмувати магазини. Владі довелося залучити військових. Загибло 11 людей, сотні отримали поранення [3].

Протести в Російській РФСР відрізнялись своєю запеклістю та агресивністю. Причини гніву, загалом, були майже такими ж самими, як в інших республіках: дефіцит продуктів, свавілля міліції та високі ціни у порівнянні з маленькими зарплатами. Класичним прикладом є трагедія у Новочеркаську (червень 1962). Підвищилися ціни на м'ясо та масло, але робітникам на заводі зменшили зарплату. Це розлютило людей. Тисячі людей з портретами Леніна пішли до центру міста. Микита Хрущов віддав наказ придушити протест. Танки заблокували мости, а снайпери з дахів почали стріляти в натовп.

Учасник подій, Анатолій Жмурин говорив про непропорційність і жорстокість дій влади. Він випадково опинився на площі й згадував, що протестувальники поводитися спокійно, очікуючи приїзду керівництва, однак по них відкрили вогонь. Під час мітингу Жмурин дістав важке поранення – куля роздробила кістку плеча. У лікарні ним зацікавилися представники КДБ, яких вдалося відсторонити лише завдяки позиції головного лікаря [7].

За свідченнями очевидців, загинуло близько 26 осіб, серед них – діти; понад 80 людей було поранено. Після придушення виступу заарештовано 240 осіб, 7 із них засуджено до розстрілу, понад 100 – до тривалих термінів ув'язнення [7]. Наведені факти свідчать про збереження практики насильницького придушення протестів у період десталінізації та розрив між офіційною риторикою «відлиги» і реальною політикою влади.

Показовим є те, ще попри штурми адміністрації, побиття партійних працівників, захоплення відділків міліції, росіяни виступали не проти самої влади, а проти конкретних людей. Загрози для режиму, як такої, не було. Бунти в Україні чи країнах Балтії були небезпечнішими для Кремля, бо в Росії люди хотіли «доброго царя» і

м'яса, а в республіках рано чи пізно все закінчувалося вимогою незалежності та свободи.

У країнах Балтії спротив мав найбільш виражений антиокупаційний характер. У Литовській Радянській Соціалістичній Республіці люди збирались на цвинтарях у День всіх святих з національними прапорами, натхненні Угорською революцією. Альгіс Янульоніс, учень середньої школи, розповідає, як натовп із приблизно 10 000 людей оточив пам'ятник «Загиблим за Батьківщину»: «Коли натовп, кимось підбурений, почав скандувати «Свободи! Свободи! Свободи!» [1]. Влада застосовувала силу та арештовувала протестувальників. За спогадами очевидців, тих, кого хапали, протягували крізь подвійний кордон міліціонерів, які били людей усім, що потрапляло під руку. 16-річний, на той момент, Рімантас Матуліс, розповідав, що: «Всю ніч було чути крики тих, кого били на допитах. Людей тримали на бетонній підлозі» [2]. Було затримано та заарештовано понад 100 осіб. 150 студентів виключено з університетів за участь у націоналістичних виступах. 8-10 осіб отримали від 1 до 3 років термінів ув'язнення.

Отже, будь-яка тоталітарна система не здатна змінитися за одним лише наказом. Режим просто змінив тактику та навчився ховати тіла під шаром багнюки і називати розстріляних робітників «хуліганами» та «п'яницями». Справжня свобода почалася не тоді, коли знесли пам'ятники Сталіну, а тоді, коли люди перестали боятися танків. Ці події – це нагадування про те, що справжня демократія не може бути «подарованою», вона є вибореною кров'ю та смертями тих, хто не побоявся сказати правду.

Література

1. Pirmoji antisovietinė manifestacija Kaune. URL: <https://kauno.diena.lt/naujienos/kaunas/miesto-pulsas/pirmoji-antisovietine-manifestacija-kaune-779062>
2. Tik senatvėje supratau, kad galbūt milicininkas gruzinas ir išgelbėjo mane nuo smūgių. URL: <https://www.voruta.lt/tik-senatveje-supratau-kad-galbut-milicininkas-gruzinas-ir-isgelbejo-mane-nuo-smugiu/>

3. W. Burr. CIA Debriefed Soviet H-Bomb Eye-Witness in 1957. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nuclear-vault/2018-04-06/cia-debriefed-soviet-h-bomb-eye-witness-1957>
4. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.
5. Бунт 1963 року в Кривому Розі: народ проти свавілля міліції. URL: https://ukrrain.com/cheruvnevij_bunt_1963_roku_v_krivomu_rozi_radya_nski_robтники_vistupili_protiv_svavillya_milicii.html
6. Моргун С. Куренівська трагедія: унікальні архівні кадри та свідчення очевидців про катастрофу під грифом «таємно». URL: <https://tsn.ua/exclusive/kurenivska-tragediya-unikalni-arhivni-kadri-ta-svidchennya-ochevidciv-pro-katastrofu-pid-grifom-tayemno-1743724.html>
7. Новочеркаський розстріл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BB

Харламов Михайло Іванович,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України, м. Черкаси

Чиркіна-Харламова Марина Анатоліївна,

*кандидат технічних наук, доцент,
заступник начальника кафедри спеціальної хімії та хімічної технології
Національного університету цивільного захисту України, м. Черкаси*

**ДО ІСТОРИЧНИХ ПРОБЛЕМ ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
УКРАЇНИ ВІД РАДІАЦІЇ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ**

Проблематика радіаційної безпеки населення України в умовах незалежності має складний історичний, соціально-політичний і науково-технічний характер, що обумовлено як спадщиною

радянського періоду, так і новими викликами сучасності. Ключовим чинником формування державної політики у цій сфері стала Чорнобильська катастрофа, наслідки якої продовжують визначати стратегічні напрями забезпечення радіаційного захисту населення в Україні. В умовах незалежності державі довелося не лише ліквідувати довготривалі наслідки цієї техногенної аварії, але й створювати власну нормативно-правову, інституційну та наукову базу у сфері радіаційної безпеки.

Однією з головних історичних проблем є інерційність підходів, успадкованих від радянської системи управління, яка характеризувалася закритістю інформації, недостатнім рівнем екологічної відповідальності та відсутністю прозорих механізмів захисту населення. У перші роки незалежності Україна зіткнулася з необхідністю формування принципово нової моделі державного регулювання, орієнтованої на міжнародні стандарти, зокрема рекомендації Міжнародне агентство з атомної енергії та Всесвітня організація охорони здоров'я [1, с. 56]. Однак процес гармонізації законодавства та практик відбувався поступово і супроводжувався численними труднощами, включаючи обмежені фінансові ресурси та інституційну нестабільність.

Важливим етапом становлення системи радіаційного захисту стало ухвалення Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», який закріпив основні принципи державної політики у цій сфері, включаючи пріоритет захисту життя і здоров'я людини, обґрунтування та оптимізацію радіаційного впливу, а також встановлення дозових меж [2, с. 14]. Проте практична реалізація цих принципів тривалий час залишалася проблематичною через недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення, слабкість контролюючих органів і низький рівень екологічної культури населення.

Суттєвим викликом стала також проблема соціального захисту постраждалих внаслідок радіаційного впливу. Значна кількість громадян України отримала статус постраждалих від Чорнобильської катастрофи, що вимагало створення системи пільг, компенсацій та

медичного забезпечення. Однак упродовж незалежності ця система зазнавала постійних змін, часто зумовлених економічними труднощами держави, що призводило до зниження рівня соціального захисту та викликало соціальну напругу.

Окремого аналізу потребує проблема інформаційної політики у сфері радіаційної безпеки. У пострадянський період спостерігалось поступове розширення доступу громадян до інформації про радіаційний стан довкілля, однак рівень довіри до офіційних джерел залишався низьким. Це обумовлено як історично сформованою недовірою до державних інституцій, так і недостатньою ефективністю комунікаційних стратегій. У сучасних умовах важливого значення набуває розвиток системи відкритих даних, екологічної освіти та залучення громадськості до процесів прийняття рішень [1, с. 58].

Не менш актуальною є проблема техногенної безпеки ядерної енергетики, яка залишається важливим елементом енергетичного балансу України. Функціонування атомних електростанцій, зокрема Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом», потребує постійного вдосконалення систем безпеки, модернізації обладнання та впровадження міжнародних стандартів. У цьому контексті важливу роль відіграє співпраця з міжнародними організаціями та участь у глобальних ініціативах з ядерної безпеки [3, с. 65]. Сучасний етап розвитку України характеризується новими викликами у сфері радіаційного захисту, пов'язаними з військовими діями та ризиками пошкодження ядерної інфраструктури. Події навколо Запорізької атомної електростанції актуалізували питання готовності держави до реагування на радіаційні загрози в умовах збройного конфлікту. Це потребує перегляду існуючих стратегій цивільного захисту, посилення системи моніторингу та підвищення рівня координації між різними органами влади.

Таким чином, історичні проблеми захисту населення України від радіації в умовах незалежності мають комплексний характер і охоплюють нормативно-правові, соціально-економічні, інформаційні та техногенні аспекти. Їх вирішення потребує системного підходу, що поєднує наукові дослідження, державне управління та активну участь

громадянського суспільства. Врахування історичного досвіду, зокрема наслідків Чорнобильської катастрофи, є необхідною умовою для формування ефективної політики радіаційної безпеки, спрямованої на забезпечення сталого розвитку та захисту життя і здоров'я населення України.

Література

1. Беліков А. С., Пилипенко О. В., Руденко В. П. Загальні питання радіаційної безпеки в Україні. *Український журнал будівництва та архітектури*. 2025. № 2 (026). С. 56-62.
2. Pavlenko T., Los' I., Ryazantsev V. Сучасні вимоги до обмеження опромінення техногенно-підсиленими джерелами природного походження. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2011. № 4(52). С. 12-18.
3. Шульга М. В. Правове регулювання ядерної та радіаційної безпеки при експлуатації атомних електростанцій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 64-69.

Яковець Ольга Євгенівна,

магістр, учитель історії закладу загальної середньої освіти

«Новоселівський ліцей Української сільської ради

Синельниківського району Дніпропетровської області», с. Українське

КОГНІТИВНА ВІЙНА: РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Актуальність теми зумовлена тим, що Революція Гідності залишається не лише історичною подією, а центральним фронтом когнітивної війни між Україною та росією. В умовах повномасштабної агресії боротьба за інтерпретацію Майдану визначає ідеологічний фундамент обох сторін.

Мета дослідження: розкрити механізми ідеологічного протистояння та виявити роль смислових інтерпретацій у процесі формування національної ідентичності й виправдання воєнної агресії.

Методи дослідження: компаративний метод, дискурс-аналіз, метод критичного аналізу наративів, герменевтичний метод, контент-аналіз, системний підхід, історико-генетичний метод.

Різні аспекти Революції Гідності досліджують: Ендрю Лівінгстон Вілсон, Пітер Померанцев, Пол Д'Аньєрі, Тарас Кузьо, Ірина Бекешкіна, Олексій Гарань, Марія Золкіна, Руслан Кермач, Олексій Сидорчук, Ярослав Юрчишин, Максим Яковлев, Світлана Вовк, Дзвенислава Щерба та інші.

Понад 10 років між Україною та росією триває війна на всіх рівнях: від фізичної до смислової. Когнітивна війна (війна сенсів) – найбільш тонка складова інформаційної війни: головним є не сам факт у повідомленні, а його інтерпретація сторонами конфлікту [2]. Революція Гідності 2013-2014 років майже одразу стала одним з головних фронтів наративного протистояння. Адже немає порозуміння ні щодо визначення природи події, ні в питанні суб'єктності України, ні в ідеологічному обґрунтуванні, ні в цивілізаційному виборі.

Для українців Революція Гідності стала актом реалізації права народу на супротив тиранії проросійського режиму януковича на засадах демократії та європейських цінностей. Про це дуже влучно висловився Володимир Зеленський, вітаючи українців з Днем Гідності та Свободи 21 листопада 2023 року: «10 років тому українці провели свій перший контрнаступ. Проти беззаконня, спроби позбавити нас європейського майбутнього. Проти нашої неволі. 10 років тому люди об'єдналися не лише проти чогось, а й передусім за себе. Кожен за кожного» [8].

Для росіян – це «державний переворот» та «погром». «Ще раз хочу про це сказати – ми не розпочинали жодних бойових дій, ми намагаємося їх закінчити. Ці бойові дії були розпочаті націоналістами в Україні та тими, хто їх підтримував у 2014 році, коли було здійснено державний переворот. Із цього все почалося. Після цього відбулися події у Криму та на Донбасі», – сказав путін на виступі 9 лютого 2023

року [5]. Більше того, є всі підстави для ствердження того, що йому як нікому іншому була вигідна радикалізація мирного протестного руху на Майдані. Про це свідчить його коментар, датований 2-им грудня 2013 року: «Події в Україні нагадують більше не революцію, а погром» [6].

Для українців Революція Гідності – це результат внутрішньої волі громадян змінити вектор розвитку країни. Це свідомий вибір між радянським минулим і європейським майбутнім. Лідер гурту «Океан Елизи» Святослав Вакарчук, прийшовши на Майдан Незалежності, звернувся до євромайданівців з такими словами: «Для мене Євросоюз – це свобода вибору, свобода людини. Свобода зробила Європу тим, чим вона є – демократією, ринковою економікою. Євросоюз – це честь людини, де не має значення, скільки у тебе грошей і всі рівні. Так от свобода і честь – це те, заради чого ми повинні тут стояти» [1].

Проте, росіяни в один голос шукають третю силу ззовні: ЄС, НАТО, США. 21 листопада 2023 року прес-секретар путіна дмитро пєсков заявив: «Ми називаємо це «майдан», але насправді це був переворот, силовий переворот, який спонсорувався з-за кордону. Потрібно речі називати своїми іменами. Те, що він спонсорувався з-за кордону, було прямо й опосередковано визнано представниками зарубіжних країн. Це теж ні для кого не секрет» [3].

Для українців Небесна Сотня – це символ жертвності заради свободи. У статті Українського інституту національної пам'яті «День Героїв Небесної Сотні» зазначено: «Свобода – фундаментальна характеристика людського існування, це можливість вільного вибору та усвідомлення власної відповідальності за цей вибір. Герої Небесної Сотні зробили свій вибір – виборювати свободу та гідність, віддавши за це життя. Вони загинули за те, щоб Україна розвивалася як вільна демократична держава» [4]. Джо Байден у 2015 році подвиг Небесної Сотні описав такими словами: «Серед вогню та льоду, снайперів на дахах Небесна Сотня заплатила найстрашнішу ціну патріотів... Їхня кров та мужність дають українському народові другий шанс на свободу» [4].

Росіни ж активно використовують ярлики «радикали», «неонацисти» та «бандерівці». У березні 2018 року в так званій «кримській промові» путін заявив: «Головними виконавцями перевороту стали націоналісти, неонацисти, русофоби» [7]. Вслід за ним цей фейк повторюють усі російські високопосадовці: спікер держдуми в'ячеслав володін, міністр закордонних справ сергій лавров, речниця МЗС марія захарова, прессекретар дмитро песков та навіть посол росії в ООН василь небензя.

Наостанок, варто зазначити, що Революція Гідності остаточно вивела Україну з поля «руського міра». Україна формує смисл «Україна – це Європа», де держава є сервісом для громадянина, а права людини є найвищою цінністю. Росія намагається довести, що демократія в слов'янському світі неможлива, а відрив від «спільної колиски» призводить лише до руйнації. З цього приводу у 2023 році влучно висловився Віктор Ющенко: «Наша демократія — це велика небезпека для росії, як вважають у Кремлі. Не лише через наші внутрішні процеси виборів чи свободу медіа. Демократичні країни світу об'єднані в Європейський Союз і НАТО. Критерієм членства є наявність розвинених демократичних інституцій, верховенства права, і прагнення до миру. Демократичні країни співпрацюють і вирішують суперечки цивілізованими, правовими, дипломатичними інструментами. Тому росія не сприймає демократію біля власних кордонів. Ми бачимо, як системно вона знищує прояви демократичного розвитку на теренах колишнього СРСР» [9].

Отже, Революція Гідності стала ключовим етапом багаторічного протистояння між Україною та росією, де боротьба ведеться не лише на полі бою, а й на рівні сенсів та інтерпретацій. Вона остаточно вивела Україну з орбіти «руського міра». Для України це шлях до цивілізованого світу, тоді як для російського режиму українська демократія є прямою екзистенційною загрозою, яку він намагається знищити.

Смислова війна навколо Майдану стала ідеологічним обґрунтуванням для подальшої агресії. Росія використала власноруч

створені міфи про «хунту» та «утиски російськомовних» як привід для анексії Криму та війни на Донбасі.

Для України ж перемога в цій війні смислів означає остаточне ментальне прощання з імперією. Це боротьба за право самостійно називати свої перемоги перемогами, а своїх героїв – героями. Стийкість українських наративів сьогодні є фундаментом національного спротиву в повномасштабній війні.

Література

1. Белоус О. Вакарчук без звукового супроводу заспівав на київському Євромайдані. *ZN.ua*. 2013. 15 груд. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/vakarchuk-bez-zvukovogo-suprovodu-zaspivav-na-kiyivskomu-yevromaydani-132806.html> (дата звернення: 09.05.2026).
2. Від інформаційної війни до війни сенсів // Культурно-бібліографічний фронт: [сайт] / Держ. б-ка України для юнацтва. URL: <https://bibliogr-front.4uth.gov.ua/від-інформаційної-війни-до-війни-сенсів/від-інформаційної-війни-до-війни-сенсів> (дата звернення: 09.05.2026).
3. Геодакян А. Песков заявив, що в Україні був не «майдан», а силовий переворот. URL: <https://tass.ru/politika/19337605> (дата звернення: 09.05.2026).
4. День Героїв Небесної Сотні. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyuty/20/den-geroyiv-nebesnoyi-sotni> (дата звернення: 09.05.2026).
5. Малиновський А. Спецоперація та мир: які наративи використовує кремлівська пропаганда у боротьбі проти України. URL: <https://pro100media.com.ua/pro100-lovy-fejk/spetsoperatsiya-ta-myryaki-naratyvy-vykorystovuye-kremlivska-propaganda-u-borotbi-proty-ukrayiny/> (дата звернення: 09.05.2026).
6. Пугін назвав події в Києві «погромом», URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/12/131202_putin_oppositi_on_ukr_reaction_ms (дата звернення: 09.05.2026).

7. Савчук А. «Денацифікація» України. Чого ж насправді хоче Путін. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/7/7351077/> (дата звернення: 09.05.2026).
8. Шевченко О. 10 років тому українці провели свій перший контрнаступ: Зеленський про Революцію Гідності. *Online.ua*. 2023. 21 листоп. URL: <https://news.online.ua/10-rokiv-tomu-ukrayinci-proveli-svii-persii-kontrnastup-zelenskii-pro-revoliuciiu-gidnosti-868169/> (дата звернення: 09.05.2026).
9. Ющенко В. А. росія не сприймає демократію біля власних кордонів. *Високий Замок*. 2024. 3 листоп. URL: <https://wz.lviv.ua/blogs/522430-rosiia-ne-spryimaie-demokratiiu-bilia-vlasnykh-kordoniv> (дата звернення: 09.05.2026).

НАПРЯМ 2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Барабанюк Ірина Миколаївна,

здобувачка профільної середньої освіти історико-правового факультету Обласного наукового ліцею в м. Рівне Рівненської обласної ради

Федорчук Сергій Валерійович,

керівник гуртків Рівненської Малої академії наук учнівської молоді

Гочмановський Дмитро Леонідович,

вчитель історії Обласного наукового ліцею в м. Рівне Рівненської обласної ради

РАДЯНСЬКА ВІЗУАЛЬНА ПРОПАГАНДА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У ХХ столітті пропаганда стала одним із найважливіших інструментів впливу держави на суспільство. Особливого розвитку вона набула в Радянському Союзі, де перетворилася на складову частину політичної системи та охопила практично всі сфери життя населення. Візуальна пропаганда в СРСР відіграла провідну роль у формуванні суспільної свідомості, поширенні комуністичної ідеології та створенні образу «радянської людини». Через плакати, символи, агітаційні матеріали, масові демонстрації та мистецтво радянська влада формувала у громадян необхідні уявлення про державу, ворога та майбутнє суспільства.

Особливістю радянської пропаганди було те, що вона діяла в умовах тоталітарної держави, де вся інформаційна політика підпорядковувалася одній ідеології. Пропаганда використовувалася не лише в політичній сфері, а й у культурі, мистецтві, освіті та повсякденному житті. Література, музика, кінематограф і образотворче мистецтво стали важливими засобами впливу на масову свідомість [3].

Найефективнішою формою впливу стала саме візуальна пропаганда. Її сила полягала у швидкому емоційному сприйнятті образів та символів. Центральне місце у радянській візуальній пропаганді займав агітаційний плакат. Плакати створювали образи

героїчного радянського народу, «світлого майбутнього» та ворогів держави [1].

Період Другої світової війни став визначальним етапом у розвитку радянської візуальної пропаганди, особливо агітаційного плаката, коли він досяг найвищого рівня політичної гостроти та художньої виразності. Якщо раніше плакати часто були символічними і спрощеними, то у воєнні роки стали більш реалістичні й емоційні, спрямовані на безпосередній психологічний вплив на думку глядача. Вони не просто повідомляли інформацію, а закликали діяти: йти на фронт, працювати для перемоги, підтримувати армію. Тим самим радянська влада намагалася об'єднати суспільство, зміцнити віру в перемогу та нав'язати суспільству «вірні» погляди.

З початком німецько-радянської війни (1941-1945 рр.) художники-плакатники оперативно відгукнулися на події перших днів. Вже до вечора 22 червня 1941 року П.М. Крилов, М.В. Купріянов, М.О. Соколов створили ескіз плаката «Нещадно розгромимо й знищимо ворога!», а 24 червня 1941 року цей плакат з'явився на вулицях Москви й був надрукований у газеті «Правда». На плакаті багнет, який тримав воїн Червоної Армії, втикався прямо в голову «фюрера», що цілком відповідало кінцевій меті подій, що розгорталися. Духу часу відповідало й вдале сполучення у сюжеті плаката героїчного й сатиричного образів. Пізніше перший плакат «Великої Вітчизняної війни» неодноразово відтворювався у пресі.

Через тиждень після початку війни з'явився один з найвідоміших плакатів війни 1941-1945 років: плакат роботи І. Тоїдзе «Батьківщина-мати кличе!». Він був виданий численними тиражами на всіх мовах народів СРСР. Художник талановито представив романтичний узагальнений образ Вітчизни. Основна сила впливу цього плаката міститься у психологічному змісті самого образу – зображенні схвильованої простої жінки, її закличному жесті[5].

У перші місяці війни сюжети героїчних плакатів були насичені сценами атак й єдиноборства радянського воїна з «фашистом», причому основна увага, як правило, зверталася на передачу нестримної люті на ворога. Це плакати Н. Долгорукова «Ворогу не буде пощади!», О. Кокорекіна «Бий фашистського гада». Наявність багатьох постатей у композиції цих плакатів підкреслювала, що боротьба з ворогом є справою всього народу.

Також художники-плакатники не залишили без уваги й тему партизанського руху. До числа найбільш відомих плакатів

відносяться: О. Кокорекіна «Розпалюйте партизанську війну у фашистському тилу!..», В. Корецького й В. Гицевича «Партизани! Бийте ворога нещадно!»[5].

Після того, як Червона армія зупинила наступ німців і перейшла у контрнаступ, з'явилися плакати, що відображали успіхи радянських військ. У 1943 році В. Іванов створив плакат «Ми п'ємо воду з рідного Дніпра, скоро будемо пити з Прута, Німану та Бугу», у якому підкреслювалося визволення українських територій і подальший рух армії на захід. Поряд із Радянською Армією, яка продовжувала розривати ланцюги нацистської окупації Європи, плакат Д. Шмарінова «Червона армія несе визволення» з'являвся у польських, чеських, угорських та румунських містах. Наприкінці Другої світової війни Л. Голованов відзначив перемогу, намалювавши плакат із зображенням тріумфуючого радянського солдата в Берліні та розмістивши напис «Дійшли!» на стінах Рейхстагу [3].

Однією з ключових особливостей радянської пропаганди воєнного часу стало свідоме створення конкретних образів, через які пояснювалися події війни та роль людини в них. Найважливішими стали образи «ворога» та «друга», в основу яких було покладено принцип різкого контрасту між «своїми» та «чужими». Образ «свого» подавався як морально сильний, відданий Батьківщині захисник або сумлінний трудівник тилу, тоді як «ворог» навмисно зображувався спрощено й агресивно. Саме конструювання негативного образу противника відіграло вирішальну роль у мобілізації населення. Більш детально те, як саме через плакатну продукцію формувалося бачення зовнішнього ворога, досліджують О. Маєвський [6], К. Сусленко та О. Смержевська.

Активно застосовувався прийом дегуманізації ворога. Наприклад, на плакаті «Убий загарбника-ворога» зображений солдат СС, що тримає у волохатій руці автомат, з дула якого йде дим після розстрілу жінки. Ця рука ворожого солдата посилює емоційний ефект, за яким він не простий супротивник, а носій «низької культури», варвар, звір, що прийшов на радянську землю тільки задля того, щоб убивати та руйнувати. Значна кількість плакатів була спрямована на висміювання німецьких солдатів та офіцерів. Ці зображення мали підсилювати ненависть й зневагу радянських людей до окупантів[4].

Упродовж війни образ ворога в радянській пропаганді зазнавав змін. Починаючи з 1943 року, у плакатному мистецтві дедалі більшого значення набуває мотив очікування перемоги. Такі плакати мали

втілювати образи, що висміювали німців і переконували радянських людей в неминучій перемозі над Третім Рейхом. Також значну частину становили сатиричні зображення керівництва нацистської Німеччини, насамперед Гітлера. Плакат «Моя боротьба...» є карикатурою на Гітлера, де його зображено як побитого боксера на рингу, а кожна його рана означає поразки на фронті. Частина плакатів у гротескній формі формувала уявлення про «фашизм» та гітлеризм як ідеологію, приречену на поразку[4].

Період окупації характеризувався появою нових мотивів у плакатній продукції. Вплив на свідомість людей здійснювався не лише через прямі заклики, а й через зображення звичайної людини, її повсякденного життя та переживань. У радянській візуальній пропаганді воєнного часу особливе місце посіли образи представників тилу – матерів, жінок, дітей і робітників, які уособлювали страждання війни, але водночас підкреслювали необхідність праці та підтримки фронту.

Окрему увагу варто приділити формуванню образу українців у радянській пропаганді, яке відбувалося під впливом усталених стереотипів та історичних уявлень, що склалися ще в попередні періоди. Хоча офіційно проголошувалося визнання національної специфіки, у візуальних матеріалах українці часто зображувалися узагальнено. У радянській культурі закріпилися спрощені типові образи, які використовувалися для ідеологічних потреб і підпорядковувалися загальній концепції «єдиного радянського народу»[4].

Провідною темою радянської пропаганди після війни стала відбудова народного господарства, відображення повсякденної праці громадян СРСР, при цьому, треба було показати, що частиною загальної справи є праця кожного. Плакат стверджував велич творчої праці, відображав успіхи у галузях суспільного та культурного життя. Через прості й зрозумілі заклики формувалось уявлення про те, що відновлення країни є спільним обов'язком кожного громадянина, зокрема гасло «Відбудуємо на славу!» (1945 р.) з плаката В. Іванова, яке свідчить про характер повоєнної відбудови. Плакат «Як в бою – так і у праці!» відображає прагнення радянської влади мобілізувати суспільство на здійснення відбудови народного господарства, а також акцентує увагу на джерелі відбудови – ентузіазмі робітників[2].

Таким чином, візуальна спадщина радянської пропаганди має вагоме значення для формування історичної пам'яті. З одного боку,

вона є цінним історичним джерелом, яке репрезентує офіційну ідеологію, ключові пріоритети держави та інструменти впливу на суспільну свідомість. З іншого – ця спадщина потребує критичного осмислення, оскільки створені образи й гасла часто викривляли реальність, підміняли історичну правду і сприяли закріпленню міфологізованого сприйняття минулого. Критичний аналіз радянської візуальної пропаганди дозволяє не лише глибше зрозуміти механізм впливу на масову свідомість, а й сприяє усвідомленню необхідності відповідального та неупередженого осмислення історичного минулого в сучасних умовах.

Література

1. Авраменко А. В. Радянський плакат 1920–1930-х рр. як засіб пропаганди [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f2b5e0a5-4e34-44c6-aecc-93ac91f01992/content>
2. Агітаційні плакати та газети. Відбудова [Електронний ресурс] // Проєкт «ProUkrhistory». Режим доступу: <https://www.proukrhistory.com.ua/a>
3. Жарков В. В. Організаційно-ідеологічна робота в РСЧА в 1939–1941 рр. *Ярославський педагогічний вісник*. 2010. № 2. С. 66–70.
4. Кафтан М., Лягуша А., Ферт А., Шліхта Н., Коляструк О. Історія як пропаганда: навч. вид. / упоряд. А. Ферт. С. 210–214. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://competition.novadoba.org.ua/files/Istoriia_iak_propahanda_posibnyk.pdf
5. Шейміна Н. Пропагандистський плакат як історичне джерело [Електронний ресурс]. Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького: офіційний сайт. 2015. Режим доступу: https://www.museum.dp.ua/uk/article_2015_41/

Левдер Андрій Іванович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

*доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії ПВНЗ
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука», м. Рівне*

ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МИР 1648 РОКУ ТА ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЯ СЬОГОДНІ

Існують різні трактування серед поняття системності в сфері міжнародних відносин. Вітчизняні дослідники розглядають систему міжнародних відносин як конкретно-історичну форму політичної організації міжнародних відносин, яка закріплюється в договорах і угодах і відображає як співвідношення балансу сил, так і специфіку відносин між державами, які входять у систему.

Загальне поняття “система міжнародних відносин” означає самодостатню та спроможну до саморегуляції систему взаємодії суб’єктів міжнародних відносин на рівні держав, міжнародних організацій та акторів недержавного рівня. При цьому головним системоутворюючим елементом служать саме відносини та інші форми взаємодії як всередині системи, так поза її межами.

Відносини між державами протягом багатьох століть постійно змінювалися. Минуло багато часу перш ніж міжнародні відносини інтегрувалися у всесвітню систему. Багато істориків і теоретиків міжнародних відносин вважають, що остаточно глобальна система міжнародних відносин склалася лише до початку ХХ століття.

Система міжнародних відносин залежить від тих відносин, які склалися між державами в той чи інший період розвитку людського суспільства. Але ставши важливим чинником світової політики, вона в свою чергу впливала і на розвиток міждержавних відносин і на зовнішню політику окремих країн [1].

Із встановленням Вестфальської системи відносини між країнами Заходу вперше отримали систематизацію. З певними модифікаціями вона проіснувала до 1939 р., тобто до початку Другої

світової війни. Деякі елементи цієї системи продовжували діяти й у період Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. Вестфальську систему міжнародних відносин поділяють на кілька етапів, об'єднаних спільними закономірностями, але відмінних за особливостями, характерними для конкретного періоду відносин між державами. Найчастіше виокремлюють кілька підсистем Вестфальської системи, які розглядаються як нібито самостійні: систему англо-французького суперництва і боротьби за колонії в XVII-XVIII ст.; систему “європейського концерту націй” або Віденського конгресу в XIX ст.; більш глобальну за географічними ознаками Версальсько-Вашингтонську систему між двома світовими війнами, Ялтинсько-Потсдамську систему[2].

Основою системи міжнародних відносин і головними факторами її стабільного існування є баланс сил, що розуміється як співвідношення військових і економічних потенціалів, політичної ваги і впливу держав, які входять у систему, в першу чергу великих держав, в певний історичний момент часу. Кожна система характеризується певною стійкістю, яка залежить від рівноваги балансу сил, яке лежить в її основі. Рівновага являє собою такий стан балансу сил, при якому стає неможливим домінування однієї або кількох держав .

Одним із найважливіших наслідків Першої світової війни стало створення першої міжнародної організації – Ліги націй. 25 квітня 1919 року Статут Ліги Націй прийняли пленум Паризької конференції і включено в якості першої частини Версальського мирного договору. Ліга Націй стала складовою частиною Версальсько-Вашингтонського світового порядку [3, с. 97].

Ліга націй стала праобразом створеної 1946 року Організації Об'єднаних Націй, яка увібрала в себе багато структурних елементів ліквідованої Ліги. Зокрема, важливим є зберігання практики прийняття найважливіших рішень Радою Безпеки (в Лізі Націй просто Рада), в яку входять постійні та непостійні члени. І там, і там постійних членів 5, проте склад їх різний – Велика Британія, США, Франція, Італія, Японія у Лізі Націй та Китай, Франція, Росія , Велика Британія і США в ООН. Проте нова організація стала якісно новою силою, що почала

забезпечувати збереження миру і міжнародної безпеки. Зокрема, у статуті ООН закріплено абсолютну заборону застосування сили та погрози силою, що змістовно відрізняє її від Ліги націй [4; 5].

На жаль сьогодні російсько-українська війна перекреслила принципи Вестфальської системи, всі попередні зусилля у формуванні багатополюсної моделі світ. Ці події зруйнували всю договірну систему, вироблену багатьма поколіннями політиків, дипломатів, правників. Ядерна зброя, закладена у воєнні доктрини, перестає сприйматися як стримувальний чинником, а як інструментом залякування терору і шантажу. Дії Кремля проти українського суверенітету світ сприйняв як порушення міжнародного порядку, зокрема Заключного акта 1975 р. в Гельсінкі, Будапештського меморандуму 1994 р., як абсолютне нехтування російсько-українським пакетом міждержавних договорів та угод.

Література

1. Аношина Н.-Т. Ю. Гарантії міжнародного правопорядку моделі Віденського конгресу 1814–1815 рр. *Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр.* 2009. Вип. 44. С. 610-613.
1. Іжнін І. Трансформація системи міжнародної безпеки на початку ХХІ століття: нові загрози. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини* 2015. 37 (3). С. 44-49.
2. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 226 с.
3. Статут Ліги Націй. Документи ХХ века. URL: <http://doc20vek.ru/node/451> (дата звернення: 12.05.2020).
4. Статут ООН. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 12.05.2020).

Левдер Андрій Іванович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

*доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії ПВНЗ
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука», м. Рівне*

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА В ГРЮНВАЛЬДСЬКІЙ БИТВІ

Після укладання Кревської унії, за якою Великий князь литовський проголошувався польським королем, проти нього виступили удільні князі – восени 1386 року першим підняв зброю полоцький князь Андрій Ольгердович, який діяв у союзі з смоленським князем і Лівонським орденом, а в 1388 році проти Ягайла (короля Владислава II) виступив його двоюрідний брат Вітовт Кейстутович, який уклав військовий союз із Тевтонським орденом, за умовами якого у його володіння передавалась Жемайтія, земля на північному заході Литовського князівства.

Боротьба Ягайла і Вітовта закінчилася 4 серпня 1392 року підписанням Островської угоди, згідно з якою Ягайло призначив Вітовта довічним правителем Великого Литовського князівства, а той у свою чергу визнав себе васалом польського короля. Прагнучи повернути колишні володіння, в 1409 році вони підтримали повстання проти хрестоносців у Жемайтії, що привело до Великої війни – 6 серпня за наказом великого магістра Тевтонського ордена Ульріха фон Юнгінгена лицарі зайняли ряд литовських і польських прикордонних укріплень.

У відповідь Ягайло почав збирати військо і на його боці виступили Вітовт з братами, мазовецькі і руські князі, господар Молдавії Олександр Добрий, син Тохтамиша, хана Золотої орди, Джелал ад-Дін, чеські найманці на чолі з Яном Жижкою. Тевтонський орден підтримали король Угорщини і Хорватії Сигизмунд I Люксембург, померанські князі, а також лицарі з Чехії, Моравії, Сілезії, Швейцарії та Лівонії.

26 червня 1410 року 11-тисячне польське військо під командуванням короля Владислава II Ягайла виступило з Вольборжа і 14 липня з'єдналось із 25-тисячним литовсько-русько-молдавсько-татарським військом Вітовта поблизу Марієнбурга (нині – Мальборк, Польща), де їх вже чекала 27-тисячна армія тевтонців і їх союзників. Битва на рівнині між селами Грюнефельде (нині – Грюнвальд), Танненберг (нині – Стембарк) і Людвігсдорф (нині – Лодвигове) розпочалась 15 липня 1410 року із артилерійського обстрілу тевтонцями, у відповідь на що Вітовт, не дочекавшись команди від Ягайла, послав в атаку татарську кінноту, а слідом за нею важку кінноту литовських лицарів.

Не зумівши здолати перший ряд оборони хрестоносців, литовці почали відступати, переслідувані кіннотою супротивника. Неправильно оцінивши ситуацію, вона попала в засідку, де була знищена, після чого Ягайло повів у наступ другу лінію своєї армії. Виставлена проти неї тевтонська кіннота зуміла її зупинити, але виявилась безсилою проти останнього, третього резерву польсько-литовських військ, який зім'яв лівий фланг тевтонців. В цьому наступі і відзначились руські воїни які зуміли вистояти основний удар тевтонців. Після загибелі Ульріха фон Юнгінгена війська хрестоносців почали хаотично залишати поле бою і їх переслідування тривало до пізньої ночі.

Перемога союзницьких військ у Грюнвальдській битві підірвала військовою могутність Тевтонського ордену, який втратив третину армії, включаючи трьох вищих командирів, і зупинила експансію його лицарів на схід. 1 лютого 1411 року було підписано Торунський мир, за яким орден повертав Литві Жемайтію та Добжинську землю Польщі, а також сплачував контрибуцію.

Для нас постає питання, яка була чисельність руських воїнів і звідки вони походили?

Польське військо прийшло на битву в складі 50 хоругв: із них Ян Длугош називає 7, які виставили українські землі, що входили до складу Польського королівства. Ось вони: Львівська, Галицька, Перемиська, Холмська і 3 Подільські [4]. Очевидно, що переважно

бойовий склад цих хоругв утворювали українці. Хіба що у Львівській хоругви ситуація могла бути дещо іншою. Український історик Денис Зубрицький, відомий дослідник Львова, наводить такі відомості про населення міста на початку XV ст., а точніше 1407 року: «Найбільше було німців, значна кількість русинів, декілька татар і поляків» [5].

Львівська хоругва мала на своєму знамені зображення на голубому полі лева із короною, який піднімається на скелю. Значну кількість хоругв із Поділля аж три, сам Длугош пояснює це великою заселеністю краю. На той час Поділля охоплювало чималі території, а тому і основну бойову масу становили місцеві мешканці. Всі три подільські хоругви мали на своєму гербі зображення сонячного лика на червленому полі. Галицька хоругва мала на своєму гербі зображення чорної галки із короною на білому полі. Єдиний, відомий нам на ім'я український рицар, – Іван Сушик – власне й належав до цієї хоругви. Перемиська хоругва мала на своєму гербі жовтого двоголового орла, який дивиться своїми обома головами в різні напрямки; орел був розміщений на лазуровому (синьому) полі. Холмська хоругва мала на своєму гербі зображення білого ведмедя, який стоїть між двома деревами на червленому полі [3]. Чомусь Ян Длугош не називає ще Жидачівську і Терехівську хоругви. Можливо, літописець просто «забув» про них згадати: це можна пояснити тим, що сам Длугош не був свідком Грюнвальдської битви і свою «Історію Польщі» почав писати через кілька десятків років після війни із Тевтонським орденом.

Із 40 литовських хоругв Длугош поіменно називає 21: Віленську, Троцьку, Гродненську, Ковенську, Лідську, Полоцьку, Вітебську, Новогрудську, Волковийську, Медницьку, Брестську, Пінську, Київську, Стародубську, Дорогичинську, Мельницьку, Кременецьку, Смоленську, хоругву князя Симеона Лінгвена Мстиславського і хоругву якогось Георгія. Із них, відповідно, Київська, Кременецька, Стародубська і Дорогичинська безпосередньо були українськими. Решта 19 хоругв не названі. При такому національному складі доцільно називати воїнів Вітовта не литовцями, а радше «литвинами», тобто громадянами Литви [3].

Відомо, що господар Молдови Олександр Добрий, а до молдовських володінь входила і Північна Буковина, надіслав загін воїнів на підтримку своєму сюзерену, королю Владиславу. У тому загоні могло бути чимало руських бояр і витязів. Так у Молдові називали представників рицарського стану [1]. Загони татар із Золотої Орди билися під командою Джелалел Діна, сина хана Тохтамиша. Його Вітовт, у подяку за допомогу, пізніше підтримав у його спробах відновити лідерство в Золотій Орді. Кількість татар при Грюнвальді нині налічується в 5 тисяч воїнів, правда трапляються числа від 300 до 40 тисяч [2].

Щонайменше 17 хоругв були набрані з українських етнічних земель. Так, у польському війську було 7 “земських” хоругв з Галичини та Поділля – Львівська, Перемиська, Холмська, три Подільські та Галицька. Ще дві “приватні” хоругви привели українські магнати – Спитко з Ярослава та Мартин зі Славська. У війську Великого князівства Литовського були контингенти з Наддніпрянщини, Сіверщини, Волині та Підляшшя. Загалом – 8 хоругв: Київська, Пінська, Дорогичинська, Мельницька, Берестейська, Кременецька та Стародубська хоругви, а також – хоругва новгород-сіверського князя Сигізмунда Корибутовича [1].

Предки українців, імовірно, також склали єдину “молдавську” хоругву, що взяли участь у битві. Господар Молдавії володів “Шипинською землею”, сучасна Буковина, на правах васала польського короля. Та мав в обмін на збирання доходів з цієї землі надавати Польщі військову допомогу. Надіслана Молдавією хоругва, скоріше за все, було сформована саме на Буковині. Прийнятні є дані, що командував підрозділом “руський” боярин Хотько Цецинський. Під його керівництвом, ймовірно, воювала місцева українська шляхта, що мала давні зв'язки з галичанами та подоляками. Як бачимо, етнічні українці, за мінімальною оцінкою, склали 15 – 20% союзної армії, що розгромила Тевтонський Орден. Наші предки були другою за чисельністю етнічною групою у війську Владислава II та Вітовта, після поляків.

Література

2. Відейко М. Ю. Грюнвальд: хоругви зі Сходу. Київ, 2010. С. 10.
3. Длугош Я. Грюнвальдська битва. М., 1962. 180 с.
4. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. К., 2000. 360 с.
5. Крип'якевич І. П. Історія українського війська (Від княжих часів до ХХ ст.) 4 вид. Львів, 1992. С. 142.
6. Яровий В. І. Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст. Курс лекцій. К.: “Либідь”, 1996. 416 с.

Сіленко Юрій Сергійович,

*здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності «Політологія» факультету інформаційних
і прикладних технологій Донецького національного
університету імені Василя Стуса, м. Вінниця*

Дубель Михайло Володимирович,

*доктор філософії з міжнародних економічних відносин,
старший викладач кафедри політології та державного управління
факультету інформаційних і прикладних технологій
Донецького національного університету імені В. Стуса, м. Вінниця*

НЕОІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ ТА РОСІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ РОСІЙСЬКОЇ ТА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЙ

Варто відзначити, що попри трансформаційні процеси, що притаманні сучасній системі міжнародних відносин – наприклад, переходу до так званого, одно-багатополярного устрою, є певні детерміновані історією центри впливу – колишні метрополії в імперіях. Серед подібних нащадків імперій колишнього виразно виділяються Російська Федерація та Республіка Туреччина. Обидві держави у власному стратегічному позиціонуванні активно апелюють до колишнього імперського минулого, конструюючи ідеологічні концепти «руського мира» та «неоосманізму» відповідно.

Метою дослідження виступає виявлення спільних і відмінних рис неоімперської політики Російської Федерації та Республіки

Туреччина у період 2022–2026 років на основі наявних економічних, військових та ідеологічних вимірів. Об'єктом дослідження виступають зовнішньополітичні стратегії згаданих країн, а предметом – методи їхнього впровадження на території сусідніх суверенних утворень. Доцільно відзначити застосування компаративного та дискурс-аналізу задля зіставлення декларованих намірів із реальними практичними кроками на геополітичній арені.

Ідеологічна платформа Російської Федерації та Республіки Туреччина будується на основі прямого ототожнення поточної політики зі спадщиною минулих епох.

Російська форма неоімперіалізму базується на традиційному територіально-центричному підході, який повністю відкидає концептуальну модель опосередкованого контролю. Російська ідентичність парадоксально розглядає імперіалізм виключно як західний феномен, водночас вважаючи імперію невід'ємною складовою власної державності. Сучасна доктрина «руського мира» виконує функцію зброї, що спрямована на ліквідацію ідентичності сусідніх народів та виправдання системного терору [2]. Подібний світогляд автоматично перетворює суверенні держави на об'єкти безпосередньої збройної інтервенції. Кремлівський нарратив свідомо стирає багатовікову історію українського державотворення, відкидаючи історичне значення Конституції Пилипа Орлика 1710 року та існування незалежних республік початку ХХ століття. Навмисне поширення міфу про штучне створення України створює псевдоісторичне виправдання для військових дій [3].

На протипагу стратегії Російської Федерації з упором на силову експансію, керівництво Республіки Туреччина пропонує гнучкішу модель регіонального проникнення.

Еволюція доктрини неоосманізму набула виразних обрисів за часів президентства Реджепа Таїпа Ердогана, радикально відійшовши від світського бачення розвитку держави [5]. Зазначена концепція перетворилася на щось схоже з панісламським консервативним проєктом, що формує образ Анкари як лідера мусульманського світу. Замість прямої анексії сусідніх територій, турецька дипломатія передбачає побудову зон міцної лояльності через важелі економічної експансії та культурного впливу на Балканах і Близькому Сході. Здійснення відповідної політики гарантує поступове прив'язування слабших економік до інтересів турецького капіталу без міжнародної ізоляції [1].

Офіційна керівництво Республіки Туреччина не уникає прямого застосування збройних сил у кризових географічних точках. Так, наприклад, у північних регіонах Сирії турецьке командування задіює регулярні війська задля розбудови безпекових буферних зон. Проведення масштабних військових кампаній призвело до встановлення фактичного контролю над значними територіями, де нині активно розбудовуються лояльні ісламські адміністрації. Турецькі зовнішньополітичні відомства наполегливо експлуатують риторику антизахідного постколоніалізму, протиставляючи власні ініціативи прагматичним намірам Сполучених Штатів Америки. Попри гучно декларовану орієнтацію на солідарність, реалізація амбіцій неосманізму супроводжується ігноруванням історичних трагедій автохтонного населення [1].

Кількісний вимір ефективності описаних стратегій найкраще простежується через аналіз макроекономічної та мілітарної статистики.

Фінансове забезпечення російської збройної кампанії зумовило безпрецедентне зростання навантаження на державний бюджет, радикально трансформуючи базові макроекономічні процеси. За інформацією Стокгольмського інституту дослідження проблем миру (SIPRI), заплановані військові видатки Москви на 2025 рік сягнули 15,5 трильйона рублів, що дорівнює 7,2% валового внутрішнього продукту. Значна частка витрат, пов'язаних із підтриманням окупаційних адміністрацій, ретельно приховується у непрямих соціальних статтях. Колосальні вливання у військово-промисловий комплекс спровокували системний перегрів економічної моделі, змусивши фінансових регуляторів підвищити облікову ставку до критичного рівня у 21% восени 2024 року. Попри жорстку монетарну політику, інфляційні процеси продовжують руйнувати купівельну спроможність населення, створюючи передумови для внутрішньої дестабілізації. Намічений бюджет на 2026 рік передбачає незначне скорочення видатків до 14,9 трильйона рублів (6,3% ВВП), проте фактичні витрати матимуть безперервну тенденцію до зростання в умовах зтяжненого протистояння. Доцільно відзначити безжальне використання ресурсів корінних народів: представники національних меншин систематично відправляються на лінію зіткнення, виконуючи функцію резерву для заповнення втрат задля збереження демографічного потенціалу титульної нації. Зазначена внутрішня

колонізація виступає невід'ємною складовою сучасної російської мілітарної машини [4].

Таким чином, можна стверджувати про наявність фундаментальних відмінностей у застосовуваних моделях реставрації великодержавного статусу. Російська влада остаточно зробила ставку на традиційний мілітарний імперіалізм територіального типу, котрий супроводжується порушеннями міжнародного права, спробами асиміляції сусідніх націй та системним виснаженням власної фінансової системи. Задекларована стратегія позбавлена будь-якої раціональної перспективи в умовах глобалізованого світу, про що красномовно свідчить наростаюча технологічна ізоляція економіки агресора. Зворотною стороною проаналізованих процесів виступає турецький досвід переформатування власних великодержавних комплексів у сучасні форми співпраці. Республіка Туреччина демонструє досконалий приклад гібридного неоімперіалізму, де інструменти культурної асиміляції та економічного прив'язування відіграють вагомішу роль за застосування регулярної армії. Хоча Республіка Туреччина вдається до локальних військових інтервенцій у сирійському прикордонні, її незмінним козирем залишається ефективна мережева дипломатія. Наведена концептуальна відмінність дозволяє турецькому керівництву підтримувати відносно конструктивний діалог із західними інституціями.

Література

1. Андріянова Н. М., Ясинська В. С. Вплив етнічних чинників на реалізацію зовнішньої політики Турецької республіки. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2025. № 10. С. 71-76.
2. Киридон А. Неоімперська доктрина “русский мир” як елемент концентральної війни Росії проти України. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. 2025. Т. 1, № 35. С. 234–263.
3. Чупрінова Н.Ю., Севрук І.І., Соколовська Ю.В. Російської імперії та СРСР щодо України як передумова війни ХХІ століття. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2025. Том 36 (75) № 3. С. 186–193.
4. A Budget for a Fifth Year of War: Military Spending in Russia’s Budget for 2026. Stockholm international peace research institute. 2026. URL: <https://www.sipri.org/publications/2026/sipri-insights-peace-and->

security/budget-fifth-year-war-military-spending-russias-budget-2026
(дата звернення: 17.04.2026).

7. Jordan J., Azzahra S. Constructions of greatness in foreign policy: Neo-Ottomanism in Türkiye and Eurasianism in Russia. *Global: Jurnal Politik Internasional*. 2023. Vol. 25, No. 2. URL: https://scholarhub.ui.ac.id/context/global/article/1274/viewcontent/FINAL_UPLOAD_CONSTRUCTIONS_OF_GREATNESS_IN_FOREIGN_POLICY_NEO_OTTOMANISM_IN_TU%CC%88RKI%CC%87YE_AND_EURASIANISM_IN_R.pdf (дата звернення: 17.04.2026).

НАПРЯМ 3. ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ І МИРУ: ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Алексеева Валерія Олександрівна,

*здобувачка освіти ІІ класу комунального закладу
загальної середньої освіти «Лицей №1 імені Володимира Красицького
Хмельницької міської ради», м. Хмельницький*

Ганаба Світлана Олександрівна,

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри психології,
педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана
Хмельницького, м. Хмельницький*

СТОЇЦИЗМ У ВОЄННИХ УМОВАХ: ЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ МАРКА АВРЕЛІЯ

В умовах війни українське суспільство переживає низку екзистенційних викликів, постійний стрес та відчуття невизначеності, що актуалізує питання збереження внутрішньої стійкості та пошуку моральних ресурсів.

Філософія стоїцизму, а особливо вчення Марка Аврелія, пропонує практичний шлях до внутрішнього спокою та самоконтролю навіть у найскладніших обставинах.

Його твір «Наодинці із собою» – це зразок філософської автобіографії, де особистий досвід мислителя, імператора та воїна поєднується з глибокими стоїчними роздумами про сенс людського життя, моральну стійкість та призначення людини у світі.

Зауважимо, що більша частина твору була написана Марком Аврелієм під час військових походів. Зокрема в м. Сирмій, де імператор планував військові кампанії у період з 170р. по 180р. Частина книги також була написана під час Паннонійської кампанії 180-х рр., деякі міркування та зауваги були додані під час перебування у військовому поході у м. Карнунті [1]. Ці факти свідчать про те, що, перебуваючи у воєнний походах, він переймається проблемами особистої відповідальності за долю суспільства, нагадує собі про

необхідність не піддаватися ненависті та гніву, міркує над проблемами честі та гідності, обов'язкуощо. Тобто у складних військових умовах Марк Аврелій намагається утримувати душевну рівновагу та зберігати життєву мудрість.

Філософ стверджує, що в житті людини найважливішою битвою є битва з собою. Йдеться про боротьбу людини з власними пристрастями, перемога у якій досягається завдяки розуму, дисципліні та усвідомленню свого місця у світі. Його міркування спрямовані не на втечу від світу, а на внутрішню свободу у світі, сповненому страждань та хаосу. Людина не може контролювати зовнішні події, але вона здатна контролювати власне ставлення до них.

Зокрема практика негативної візуалізації полягає у попередньому програванні поганих сценаріїв, готуючись до гіршого. Що в результаті допомагає мозку сприймати подію без остраху та зайвого руйнівного впливу на нервову систему.

Зрештою, практика перспективи, ідеєю якої є масштабування – уявлення себе на віддаленій точці для розумінні обсягів світу, що допомагає людині подолати зацикленість на власних негараздах.

Стоїцизм вчить, що зазвичай ми страждаємо від власних очікувань, а не від їхнього втілення. Проте кінцевий вибір завжди за нами, адже подія є нейтральною, і лише наша воля вирішує, чи перетвориться вона на страждання. Розвиток «внутрішньої цитаделі» дозволяє людині стати невразливою до зовнішніх чинників через усвідомлення, що внутрішній світ і моральний вибір є єдиним справжнім благом.

Марк Аврелій також практикував раціональне саморефлексування. Для українців це може означати свідоме ставлення до свого стану – відновлення після стресу, підтримка психологічного здоров'я. Українські військові, цивільні та волонтери також працюють в умовах високої невизначеності – зміни фронту, невідомість долі, логістичні виклики тощо.

Українці, які захищають свою землю, стоять перед питанням не лише виживання, а збереження гідності, гуманності, віри в справедливість своїх дій [2]. У складні часи важливо залишатися людьми, підтримувати інших, не втрачаючи моральних орієнтирів.

Показовим прикладом сучасного стоїцизму є український військовий з позивним «Стоїк», який служить у роті ударних

безпілотників «Чорний рій» першої бригади Тероборони. Його псевдонім є символом внутрішньої стійкості та самоконтролю, а його образ перегукується з ідеями Марка Аврелія про силу духу та витримку перед обличчям труднощів.

Досвід Марка Аврелія і досвід українців у війні демонструють подібні виклики: кризу, втрати, невизначеність, необхідність солідарності, внутрішню дисципліну та обов'язок перед собою й суспільством. Вони не пропонують буквально наслідування дій стародавнього правителя, а слугують парадигмою психологічної витривалості, відповідальності та солідарності, що сьогодні особливо актуально для українців.

Література

1. Массімо П., Лопес Г. Нові стоїки. 52 уроки для наповненого життя / пер. з англ. Д. Кушнір, Н. Яцюк. Київ: Лабораторія, 2022. 336с.

2. Бистрицький Є. Війна, політика і онтологія культури. *Круглий стіл часопису "Філософська думка"*. Філософська думка. 2023. №3. С.5-6; 11-24; 46-48.

Левдер Андрій Іванович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії ПВНЗ

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка

Степана Дем'янчука», м. Рівне

НАОЧНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Наочним називається таке навчання, при якому уявлення та поняття формуються в учнів на основі безпосереднього сприйняття досліджуваних явищ або за допомогою їх зображень. Починаючи з ранньої стадії свідомості і до вищої, поняття і абстрактні положення

осмислюються легше, якщо вони підкріплюються конкретними фактами і образами. Застосовуючи наочність, активізується вихідна ступінь пізнання [10, с. 175]. Тому потрібно розглянути вплив наочності на пізнання.

Наочність – це властивість, що виражає ступінь доступності і зрозумілості психічних образів об'єктів пізнання, для пізнає суб'єкта; один з принципів навчання [10, с. 127]. У процесі створення образу сприйняття об'єкта поряд з відчуттям беруть участь пам'ять і мислення. Образ сприйманого об'єкта є наочним тільки тоді, коли людина аналізує й осмислює об'єкт, співвідносить його з вже наявними у нього знаннями.

Наочний образ виникає не сам по собі, а в результаті активної пізнавальної діяльності людини. Образи уявлення істотно відрізняються від образів сприйняття. За змістом вони багатші образів сприйняття, але у різних людей вони різні за виразності, яскравості, стійкості, повноті. Ступінь наочних образів уявлення може бути різною залежно від індивідуальних особливостей людини, від рівня розвитку його пізнавальних здібностей, від його знань, а також від ступеня наочних вихідних образів сприйняття.

Існують також образи уяви – образи таких об'єктів, які людина ніколи безпосередньо не сприймав. Однак вони складені, сконструйовані із знайомих і зрозумілих йому елементів образів сприйняття і уявлення. Завдяки образам уяви людина здатна спочатку уявити собі продукт своєї праці, і лише потім приступити до його створення, представити різні варіанти своїх дій.

Чуттєве пізнання дає людині первинну інформацію про об'єкти у вигляді їх наочних уявлень. Мислення переробляє ці уявлення, виділяє істотні властивості і відносини між різними об'єктами і тим самим допомагає створювати більш узагальнені, більш глибокі за змістом психічні образи пізнаваних об'єктів [3, с. 8].

Значення наочності у викладанні історії не обмежується сферою чуттєвого споглядання і формування конкретних уявлень. Використання коштів наочності полегшує пізнання складних історичних понять [1, с. 144].

Наочність як принцип навчання був вперше сформульований Я.А. Коменським, а в подальшому розвинений І.Г. Песталоцці, К.Д. Ушинским та іншими педагогами [9, с. 64]. Учитель може використовувати різні засоби наочності: реальні об'єкти, їх зображення, моделі досліджуваних об'єктів і явищ. Знання форм поєднання слова і засобів наочності, їх варіантів і порівняльної ефективності дає можливість вчителю творчо застосовувати засоби наочності згідно поставленої дидактичної задачі, особливостям навчального матеріалу і конкретних умов навчання [10, с. 185].

Наочність у навчанні сприяє тому, що у школярів, завдяки сприйняттю предметів і процесів навколишнього світу, формуються уявлення, правильно відображають об'єктивну дійсність, і разом з тим сприймаються явища аналізуються і узагальнюються у зв'язку з навчальними завданнями.

К. Д. Ушинський зазначав, що сприйняття матеріалу на слух – справа важка, яка потребує від учнів зосередженої уваги і вольових зусиль. При невмілому веденні уроку учні можуть лише зовні «бути присутнім на заняттях», а внутрішньо - думати про своє або ж зовсім залишатися без «думки в голові» [7, с. 10].

Використання наочних засобів не тільки для створення у школярів образних уявлень, а й для формування понять, для розуміння абстрактних зв'язків і залежностей - одне з найважливіших положень дидактики.

Відчуття і поняття – різні ступені єдиного процесу пізнання. Ще Я.А. Коменський висунув «золоте правило»: «все, що ... можна, надавати для сприйняття почуттів ...» [4, с. 380]. Вимога, щоб знання черпалися учнями, насамперед, із власних спостережень, зіграло велику роль у боротьбі з догматичним, схоластичним навчанням. Однак обмеженість сенсуалістичної філософії, на яку спирався Коменський, не дозволила йому розкрити принцип наочності навчання з необхідною повнотою і різнобічністю.

Принцип наочності був значно збагачений в працях Г. Песталоцці: «Усяке навчання має ґрунтуватися на спостереженні та досвіді і підніматися до висновків і узагальнень». У результаті

спостережень дитина отримує зорові, слухові та інші відчуття, які пробуджують у ньому думки і потреба говорити. Навчання сприяє накопиченню учнем на основі його чуттєвого досвіду запасу знань і розвиває його розумові здібності. Необхідно «інтенсивно підвищувати сили розуму, а не тільки екстенсивно збагачуватися уявленнями» [10, с. 176].

Без застосування наочності, в широкому сенсі цього слова, не можна домогтися правильних уявлень про навколишній, розвивати мислення і мова. Відстоюючи необхідність наочності в навчанні, Песталоцці вважав, що органи чуття самі по собі доставляють нам безладні відомості про навколишній світ. Навчання має знищити безладність в спостереженнях, розмежувати предмети, а однорідні і близькі знову з'єднати, тобто сформувані в учнів поняття [10, с. 192].

У педагогічній системі К. Д. Ушинського використання наочності в навчанні органічно пов'язане з викладанням рідної мови. Ушинський вважав, що кращим засобом домогтися самостійності дітей в процесі розвитку дару слова служить наочність. Необхідно, щоб предмет безпосередньо сприймався дитиною і щоб під керівництвом вчителя «... відчуття дитяти перетворювалися на поняття, з понять складалася думка, і думка висловлювала у слово» [8, с. 56].

У сучасній дидактиці поняття наочності відноситься до різних видів сприйняття (зоровим, слуховим, дотикальним та ін.). Жоден з видів наочних посібників не володіє абсолютними перевагами перед іншим. При вивченні природи, наприклад, найбільше значення мають натуральні об'єкти і зображення, близькі до природи, а на уроках граматики – умовні зображення відносин між словами за допомогою стрілок, дуг, за допомогою виділення частин слова різними кольорами і т. п. Нерідко виникає необхідність використовувати різні види наочних засобів при ознайомленні з одними і тими ж питаннями. Наприклад, в курсі історії доцільно розглядати предмети, що збереглися від досліджуваної епохи, макети і картини, що зображують відповідні явища, історичні карти, дивитися кінофільми і т. д.

Дуже важливо використовувати наочні засоби цілеспрямовано, не захащувати уроки великою кількістю наочних посібників, т. К. Це заважає учням зосередитися і обдумати найбільш суттєві питання. Таке застосування наочності в навчанні не приносить користі, а швидше шкодить і засвоєнню знань, і розвитку школярів [8, с. 95]. Коли в учнів є необхідні образні уявлення, слід використовувати їх для формування понять, для розвитку абстрактного мислення. Це правило відноситься не тільки до середніх і старших, але і до початкових класів.

У практиці навчання застосування наочних засобів поєднується зі словом вчителя. Способи поєднання слова і засобів наочності, при всьому їх різноманітті, становлять кілька основних форм. Одна з них характеризується тим, що при посередництві слова вчитель керує спостереженням, яке ведуть учні, а знання про зовнішній вигляд об'єкта, про його будову, про що протікають процесах школярі отримують з спостережуваних об'єктів. Знання вчителем форм поєднання слова і засобів наочності, їх варіантів і порівняльної ефективності дає можливість творчо застосовувати наочні засоби згідно поставленої дидактичної задачі, особливостям навчального матеріалу та іншим конкретних умов [6, с. 948].

Виходячи з вищесказаного можна з упевненістю зазначити, що використання наочних засобів навчання дає набагато більш високий результат, ніж проведення звичайного, «стандартного» уроку за аналогічною темі. Використання наочності, дозволяє школярам сприймати інформацію, яку подають не тільки в аудіоальному, а й у візуальному форматі, що в рази збільшує методичну значимість проведеного уроку.

Література

1. Вагін А.А. Методика викладання історії в середньому шкільництві. М.: Просвещение, 1968. 240 с.
2. Дмитренко К. А., Коновалова М. В., Семиволос О. П., Бекетова С. В. Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності: метод. посіб. Х.: ВГ «Основа», 2018. 119 с.

3. Зязюн. І. А. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії. *Світло*. 1996. № 1. С. 4–9.
4. Коменський Я.А. Вибрані педагогічні твори. Т. 2 - М., 1982. С. 470.
5. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2005. 328 с.
6. Старжець В. І., Левдер А. І. Сучасні підходи до формування громадянської компетентності учнів на уроках історії України в 10–11 класах. *Вісник науки та освіти (Серія «Педагогіка»)*. 2024. № 6(24). С. 944–956. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6\(24\)-944-956](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6(24)-944-956)
7. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого до нових акцентів і наголосів. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 2. С. 5-14.
8. Ушинський К.Д. Зібрання творів. Т.6 - М.-Л.: АПН, 1950. С. 420.
9. Ушинський К.Д. Зібрання творів. Т.8 - М.-Л.: АПН, 1950. С. 450.
10. Ушинський К.Д. Зібрання творів. Т. 10 - М.-Л.: АПН, 1950. С. 390.

Макогончук Наталія Віталіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

Волощук Таїсія Юріївна,

здобувачка 1-го курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету забезпечення оперативно-службової діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

**ДИСКУРС ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ВИКЛИКИ
ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ В XXI СТ.**

Громадянське суспільство – це суспільство, в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для виявлення й здійснення різних громадських ініціатив, задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання колективних інтересів. Тобто, громадянське суспільство – це свідомі громадяни, які створюють об'єднання, спрямовані на покращення життя в країні [1]. Ці об'єднання можуть бути спрямовані на різні сфери життя. До прикладу: волонтери – люди, які займають дуже важливу роль у державі. Вони організують збори для допомоги дітям-сиротам, тваринам у притулках (до речі, є організації, які створюють ці притулки, щоб зменшити кількість безпритульних тварин на вулицях), і звісно військовим. З початком воєнних дій на сході почало з'являтися багато волонтерських організацій, які займалися зборами на українську армію. З початком повномасштабного вторгнення, цих організацій стало в рази більше. Сьогодні кожен день можна почути про благодійні концерти, ярмарки, збори, аукціони, групи по плетінню сіток і безліч інших видів допомоги армії. В перші дні вторгнення, саме волонтери змогли швидко зреагувати і за лічені години почали відкриватися центри для внутрішньо переміщених осіб, збори на потреби армії, перші години їхньої роботи не дали заповнити країну хаосом.

Але громадянське суспільство це не тільки групи людей – це можуть бути блогери і незалежні ЗМІ, які висвітлюють якісь певні події. Ті ситуації, які не покажуть у звичайних новинах. Вони також можуть публікувати якусь інформацію стосовно культури, вивчивши, якусь забуту традицію, історію чи літературу і поширювати це у суспільстві, тим самим не давати людям забути своє коріння.

Якщо вже йдеться про культуру, то у сьогоднішні почали набувати популярності читацькі клуби. Їхня суть у тому, що прочитавши якусь книгу, або серію книг, люди збираються для спільного обговорення. Читацькі вечори, коли молоді письменники і поети мають змогу проявити себе, мають змогу почати свій творчий шлях, мають змогу бути почутими і залишити слід у історії.

Враховуючи, що довгий час все це українцям забороняли робити. У часи Радянського союзу всі такі організації були заборонені, а якщо дізнавалися про такі збори, всіх учасників засуджували: позбавлення волі, заслання в Сибір, звільнення з роботи, відрахування з місця навчання, якщо брати часи сталінських зачисток, взагалі розстріли. Після проголошення незалежності в країні був хаос, ніхто не знав що буде далі, що далі робити. Процес формування самостійної держави є досить складним. В перші роки було багато розкрадання бюджету, бандитизму, люди боялися і це нормально, це страх перед невідомістю, що робити далі. І нарешті не так давно почали створюватися ці організації, які поширюють нашу культуру і не дають забути.

Також фонди і асоціації, які займаються конкретними сферами діяльності. Наприклад: допомога ветеранам, боротьба з корупцією, протидія домашньому насиллю. Профспілки, організації, які займаються захистом прав працівників, вчителів, лікарів, тощо.

І звісно релігійні організації, оскільки релігія формує світогляд суспільства. Вона також довгий час була заборонена радянською владою. Знищувалися церкви, вбивали священників, за віру в бога могли звільнити з роботи, або відрахувати з навчального закладу.

Витоки громадського суспільства йдуть ще з часів Київської Русі, а саме віче – народне зібрання вільних людей, де вирішувалися важливі питання держави і обговорювалися нагальні питання. Потім воно перейшло у козацьку добу, під час якої також залишалася традиція таких зібрань, щоб вони вирішували, щодо війн, угод з сусідніми державами і тому подібне. Але далі настають дуже важкі часи для українського народу, хоча легких часів у нас не було. Починається знищення української нації, все українське переробляють на російське (ту частину, яка була під владою російської імперії, Західну Україну також асимілювали, під свій лад), вся історія знищується, робиться все, задля того, щоб не лишилося згадки, що колись були українці. Але наші пращури змогли зберегти традиції, незважаючи на небезпеку, на яку вони наражалися, вони вчили дітей

українським традиціям, мові і культурі, саме тому ми зараз досі існуємо.

У часи Радянської влади, незважаючи на всі заборони, українська інтелігенція продовжувала свою роботу, вони поширювали все українське, хоча знали, які наслідки на них чекають. Розстріляне відродження – люди, які мали неймовірний талант, які хотіли просто жити і творити українське – їх вбивали. Вбивали за поширення антирадянських настроїв. Драматурги, поети, актори, які жили своєю творчістю, але їх творчість не підходила владі, цього було достатньо, щоб дати наказ про розстріл. І ці накази давали не суди, були уповноважені люди, які приймали ці рішення, без суду і слідства у люди забирали найцінніше – життя. Але їхні об'єднання є прикладом громадського суспільства, і такі організації були не поодинокі. Їх було багато, просто вони ті, про кого відомо.

Незалежність України – час, коли українці нарешті мають право мати свою культуру. Але, як було сказано раніше, у перші роки незалежності ніхто не розумів, що буде далі. Однак, Помаранчева революція, вона стала поштовхом для українців, почався перехід від пасивної позиції до активної. Люди почали об'єднуватися і висловлювати свою позицію. Суспільство сказало, що «влада – це народ». З цього часу почався активний процес формування нашого суспільства. Але знову ж таки, до українців прийшли тяжкі дні – Революція Гідності. На початку ніхто не знав у що вона переросте і наскільки відомою стане. Ця революція була наймасштабніша в Європі і тривала 92 дні. Починалася вона, як звичайний мітинг – звернення народу до влади: «Україна – це Європа», народ сказав напромак у якому вони хочуть рухатися. Влада не вважало за потрібне слухати народ і розігнали мітинг, що в свою чергу призвело до ще більшого обурення народу. Люди з різних міст почали з'їжджатися до Києва на акцію протесту. Почалися розстріли... У вільній країні, людей розстрілювали за їхні права. Ця революція набула розголосу навіть у країнах ЄС. Наслідком стала втеча влади, але тепер хто б не був при владі, вони знають на що готовий наш народ. Українці дуже

довго мовчали, їм довгий час закривали рот, але ці часи минули. Тепер суспільство не буде мовчати.

І громадянське суспільство у сьогоднішні – це розквіт нашої культури, безумовно. Часи досі важкі, але «Коли ми принижуємо наші вимоги до того, що ми можемо створити в наших обставинах, то це не дасть ніякого прогресу» (Лесь Курбас) [2], важкі часи повинні ще більше стимулювати до дій. Згадати ентузіазм людей на початку повномасштабного вторгнення і зараз – він згасає. Людям властиво втомлюватися, але ми не повинні цього дозволити. Ми повинні творити, як закликав нас Лесь Курбас, який творив усупереч усьому, створював те, чого немає в дійсності, але в цьому і суть мистецтва – творити щось неймовірне, з розряду фантастики, яка потім стане дійсністю.

Розглянемо ключові питання дискурсу у сьогоднішні. По-перше, постає питання того, що у сьогоднішні, волонтери майже повністю забезпечують нашу армію. Волонтерські організації працюють дуже ефективно, доказом того є те, наскільки швидко закриваються збори. Однак, вони закриваються вже не так швидко, як на початку вторгнення. Люди вже не так активно роблять донати, причина тому втома. Втомилися всі. Але забезпечення нашої армії – це функція держави. У цьому питанні роль волонтерів більша за роль держави, але так не має бути. Це питання зараз стоїть найгостріше.

По-друге, комунікація суспільствам з владою. Дуже ефективним механізмом є петиції, які можна підписати за декілька клацань у телефоні, але навіть якщо петиція набере необхідну кількість підписів, це ще не факт, що держава задовольнить прохання громадян. Також люди можуть виходити на акції протесту, на які держава все ж таки не може повністю закрити очі, однак все одно це також не є гарантією, що держава задовольнить вимоги громадян.

По-третє, те без чого не може існувати громадянське суспільство – це згуртованість. Зараз можуть часто траплятися конфлікти між ВПО та місцевими мешканцями, У кожному регіоні свої світогляди, традиції, культура, мова все це спільне, але в різних регіонах люди звикли жити по-різному. Також великою проблемою є ПІСО, яке ворог

поширює задля внутрішніх конфліктів у країні. Всі це безумовно впливає на роботу організацій.

Головним ризиком для громадського суспільства є війна. Через воєнний стан є обмеження щодо масових зборів громадян, оскільки це може бути небезпечно для них. Всі збори повинні відбуватися у місцях де є поблизу бомбосховище. Адже у будь-який момент може бути загроза застосування балістики. Також, зараз вся увага спрямована на війну. Немає змоги в достатній кількості фінансувати інші проекти, такі як культура, освіта, тощо. Ця ноша накладається на організації, щоб це організувати з мінімальним залуженням фінансування. Однак ці організації дають сили і бажання рухатися далі, вони мотивують суспільство до дій.

Перспективи громадського суспільства безумовно великі. Мільйони людей почали задіюватися у волонтерських рухах. Ті самі донати і плетіння сіток на фронт. З початком війни, ті хто ніколи не залучалися у громадські організації, тепер стали активними учасниками. Бо знають навіщо вони це роблять, у них є мета. У екстремальних умовах у людей почали проявлятися лідерські якості, які просто були у стадії сну, бо у них не було потреби.

Розвиток сучасних технологій став великим стрибком для організацій, навіть з проблематикою зборів наживо, з'являється альтернатива таких зборів дистанційно, що дає змогу задіювати людей не з одного регіону. А навіть залучати українців, які через війну виїхали закордон.

І звісно, коли війна закінчиться, громадські організації будуть активно залучені до післявоєнної відбудови, яка є дуже важким процесом, але як вже було сказано раніше, у нас не було легких часів. На нашу думку, цей процес залучить всіх громадян, навіть тих, які до цього часу ще не були задіяні у такі організації. Це дасть змогу створити таку країну в якій ми хочемо жити, але починати треба вже зараз.

Отже, розвиток громадського суспільства мав і має виклики, однак ці виклики можна подолати. Якщо залучати ще більше людей, пояснювати необхідність цих організацій – це приведе до успіху.

Громадянське суспільство є фундаментом демократії і національної стійкості, тож воно потребує максимального залучення всіх громадян. Перспективи беззаперечно є у громадського суспільства. Але треба працювати задля цього – створювати ще більше організацій і задіювати людей. Адже саме народ є рушійною силою держави. Народ – це громадянське суспільство.

Література

1. Енциклопедія сучасної України. Громадянське суспільство. URL: <https://esu.com.ua/article-31976> (дата звернення 12.05.2026 р.).
2. Цитати Леся Курбаса. URL: https://newsproteatr.blogspot.com/2019/02/blog-post_25.html?m=1 (дата звернення 12.05.2026 р.).

Михаць Роман Андрійович,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету інформатики та обчислювальної техніки спеціальності 123 «Комп'ютерна інженерія» Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ

Тарасюк Марина Юріївна,

Докторка філософії з історії та археології, викладачка кафедри історії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ: НОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Сучасний стан глобальної безпекової архітектури характеризується фундаментальною трансформацією природи воєнних конфліктів. Інформаційно-комунікаційні технології більше не є лише допоміжним інструментом забезпечення зв'язку та перетворились на

самостійну і вирішальну складову ведення бойових дій. Цифровізація війни вимагає переосмислення класичних доктрин, оскільки бойовий простір розширився до «п'ятого виміру» – кібернетичного середовища, де програмний код та алгоритми стають рівнозначними за ефективністю з конвенційною зброєю [1, с. 22].

Одним із найгостріших викликів для міжнародної безпеки є вразливість об'єктів критичної інфраструктури. Тепер держави знаходяться в глибокій залежності від автоматизованих систем керування технологічними процесами (SCADA), які забезпечують роботу енергомереж, логістичних вузлів та систем водопостачання. Масштабні кібератаки на такі системи здатні спричинити гуманітарну катастрофу без фізичного перетину кордонів. Технічна складність проблеми посилюється «проблемою атрибуції»: у цифровому просторі ідентифікація справжнього агресора є вкрай ускладненою, що створює сіру зону відповідальності та дозволяє суб'єктам міжнародного права уникати санкцій за агресивні дії [3, с. 134].

Впровадження штучного інтелекту (Далі – ШІ) у воєнну сферу відкриває нові можливості, але водночас створює серйозні етичні та правові дилеми. Використання летальних автономних систем (LAWS), здатних самостійно обирати та вражати цілі на основі алгоритмів машинного зору, змінює динаміку бою в бік гіпершвидкостей. Проте делегування права на застосування сили неживому об'єкту ставить під сумнів дотримання принципів міжнародного гуманітарного права. Питання про те, хто несе відповідальність за «алгоритмічну помилку» – розробник, оператор чи командувач – залишається відкритим і потребує нагального нормативного врегулювання [4, с. 25].

На додачу, сучасна цифрова війна ведеться не лише за територію, а й за свідомість. Використання технологій Deepfake, бот-мереж та алгоритмічного маніпулювання соціальними медіа дозволяє агресору здійснювати ефективний інформаційно-психологічний тиск на населення та армію супротивника. Когнітивна війна стає стратегічним імперативом, оскільки дестабілізація внутрішньої ситуації в країні через цифрові канали може бути більш ефективною за пряму військову агресію [2, с. 142].

Війна в Україні наочно продемонструвала нову роль Big Tech у глобальній безпеці. Супутниковий інтернет, хмарні обчислення та системи супутникового моніторингу, які належать приватним корпораціям, стають критично важливими елементами державної оборони. Це змушує держави переглядати концепцію цифрового суверенітету та вибудовувати нові формати державно-приватного партнерства в оборонній сфері [5, с. 112].

Отже, цифровізація війни – це незворотний процес, який несе як технологічні переваги, так і екзистенційні ризики. Для забезпечення сталого миру варто ініціювати створення нових міжнародних конвенцій, що регламентували б використання кіберзброї та ШІ. З інженерної точки зору, пріоритетом має стати розвиток систем кіберзахисту, побудованих на принципах Zero Trust, та впровадження надійних механізмів верифікації цифрового контенту.

Література

1. Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт. Київ: НІСД, 2017. 280 с.
2. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва. Київ: НІСД, 2014. 328 с.
3. Невара Л. Міжнародно-правова відповідальність за кібератаки під час збройного конфлікту. *Право України*. 2024. № 3. С. 132–145.
4. Штучний інтелект та права людини: орієнтири та обмеження у контексті національної безпеки та оборони : аналітичний звіт. Київ: УГСПЛ, 2024. 44 с.
5. Міжнародне гуманітарне право та основи безпеки у період збройних конфліктів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 6 лют. 2025 р.). Київ, 2025. 248 с.

Трофимович Лілія Володимирівна,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри історії Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів

ВОЛОНТЕРСЬКА ДОПОМОГА ДЛЯ ФРОНТУ ТА ПОСТРАЖДАЛИМ ЦИВІЛЬНИМ У 2022 Р.

Однією з реакцій українського суспільства на широкомасштабне вторгнення Росії, що розпочалося 24 лютого 2022 року, стала масова мобілізація до волонтерської діяльності та взаємодопомоги. Варто виділити три основні чинники, що зумовили цей процес. Першим – стало глибоке моральне потрясіння: сильні емоційні переживання й відчуття морального обов’язку спонукали людей до дій. Другим – виявилися соціальні мережі, які виконували не лише роль поширювачів новин і емоційних відгуків, але й стали платформою для залучення волонтерів, координації запитів на допомогу та пропозицій підтримки. Третім – стала наявність попереднього досвіду громадської активності й дієвих організацій громадянського суспільства, що забезпечили основу для швидкої мобілізації [5].

Згідно з результатами першої хвилі дослідження Cedos, проведеного через два тижні після початку широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, 80% респондентів повідомили, що активно займалися волонтерською діяльністю або допомагали іншим. Решта 20% зазначили, що не брали участі в таких ініціативах [3]. Хоча ця вибірка не обов’язково відображає загальну ситуацію серед усього населення України, зібрані дані дозволяють глибше дослідити особливості волонтерської роботи та підтримки, які були більш виражені серед опитаних [1].

Відповідно до даних дослідження Mobilise, що проводилося в межах омнібусу Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) у період з 19 по 24 травня 2022 року, після початку повномасштабної війни 60% респондентів здійснювали фінансові пожертви, 32% активно долучалися до волонтерської діяльності у своїх громадах, а

3% брали участь у протестних акціях, таких як демонстрації, марші та інші форми громадянського спротиву [6].

Волонтерська діяльність може значно відрізнятись залежно від того, чи передбачає вона співпрацю з іншими людьми або ж виконується самостійно. До першої категорії належать завдання, що вимагають колективної взаємодії, як-от підтримка Збройних сил через будівництво барикад, чергування в координаційних центрах чи організація логістичних процесів. Друга група включає дії, які можливо виконувати індивідуально, без прямої комунікації, такі як розповсюдження інформації, фінансова підтримка тощо [2, с. 15–17].

Деякі волонтерські завдання вимагали наявності певних додаткових ресурсів, як-от автомобіль чи водійське посвідчення, корисні знайомства, знання іноземних мов, фінанси, речі для пожертвування, приміщення для користування або доступ до комп'ютера. Водночас існували й такі активності, для участі в яких було достатньо лише особистих зусиль і бажання допомогти.

Різні види волонтерської діяльності відрізнялися за рівнем залучення та витраченого часу. Грошові перекази чи поширення інформації вимагали короткочасних дій. Натомість деякі завдання потребували значно більшого часу й зусиль, наприклад, плетіння маскувальних сіток, приготування їжі або тривале чергування.

Іншим критерієм поділу волонтерських активностей є категорія тих, для кого призначалася допомога: військові Збройних сил України, переселенці, місцеві мешканці, які опинилися в складних обставинах, або ж медичні й соціальні установи. Деяка підтримка надавалася конкретним людям чи організаціям через особисті зв'язки, тоді як інша спрямовувалася незнайомим отримувачам. Частина допомоги надходила адресно, тоді як інша могла передаватися без точного розуміння, хто саме стане її кінцевим користувачем [7, с. 176].

Волонтерська допомога охоплювала широкий спектр дій, які відрізнялися своєю природою та характером. За змістом ці активності можна об'єднати в кілька окремих груп:

1. Сусідська підтримка. Один із форматів волонтерства був пов'язаний із взаємодією між мешканцями одного будинку чи району.

Це включало нагляд за житлом сусідів, а також надання допомоги тим, хто цього найбільше потребував – передусім літнім людям чи особам, які потребують постійного догляду. Крім того, підтримка надавалася консьержам і консьержкам у вигляді закупівлі та доставки продуктів, ліків та інших необхідних речей. Сусідські практики охоплювали також заходи, пов'язані з підтримкою функціонування укриттів. Це включало облаштування укриття для створення комфортніших умов, зберігання ключа та відповідальність за оперативний доступ – під час повітряної тривоги перша людина мала прийти й відчинити сховище.

2. Фізична підтримка Збройних сил України. Окремим напрямом волонтерської діяльності стала допомога військовим у зведенні оборонних споруд та виготовленні захисних засобів. Це включало участь у будівництві укріплень, виготовлення коктейлів Молотова, передавання пляшок для їхнього створення, а також організацію збору склотари з цією ж метою.

3. Зміна характеру професійної діяльності. Один із варіантів волонтерства полягав у перенаправленні професійних навичок на нові завдання, зокрема надання безкоштовних консультацій, надання послуг або створення товарів (включаючи мистецькі твори), отримуючи за це оплату у вигляді внесків на підтримку ЗСУ.

4. Освітня діяльність. Волонтерство полягало у навчанні інших наданню першої допомоги. Як безпосереднє проведення навчальних курсів, так і створення навчальних матеріалів, таких як брошури.

5. Психологічна допомога. Надання психологічної підтримки як одну з форм волонтерства. Це включає як професійну допомогу від фахівців з психології, так і непрофесійну підтримку – спілкування, яке допомагає зберегти емоційний баланс у складні моменти.

6. Збір, сортування та пакування військового спорядження і гуманітарної допомоги стали ще однією формою волонтерства. Це включало збір необхідних предметів для переселенців, військових, а також для людей і установ, які потребували допомоги, таких як дитячі будинки чи шпиталі.

7. Приготування їжі стало важливою частиною гуманітарної допомоги. Це включало приготування їжі для військових, лікарень,

переселенців, а також роботу на волонтерських кухнях. Окрім цього, частина людей брала участь у доставці та роздачі їжі і гарячих напоїв військовим або тим, хто цього потребував.

8. Допомога комерційним закладам. Деякі волонтери брали участь у підтримці комерційних установ, зокрема магазинів, де збільшувався потік людей (особливо в районах, куди приїжджали переселенці) або де зменшувалася кількість працівників (в регіонах, звідки люди виїжджали).

9. Фінансові внески. Грошова допомога мала різні напрямки: підтримка Збройних сил України, гуманітарні потреби (для людей та тварин), допомога родинам загиблих військових, а також підтримка журналістів та медійних ініціатив. Це могла бути як адресна допомога знайомим людям, так і кошти на користь незнайомих осіб, які організують збір (в тому числі, тим, кому можна довіряти за рекомендаціями інших); благодійним організаціям та волонтерським фондам (наприклад, «Повернись живим»); або ж напряму державі через офіційні канали (на рахунки, відкриті Національним банком України, міськими радами чи військовими частинами). Декілька респондентів зазначили, що використовували спеціальні можливості для пожертв, такі як кошти з програми «Підтримка» (так звана «ковідна тисяча»), гроші на бонусних рахунках у Приватбанку чи через державний додаток «Дія» [3].

10. Деякі люди допомагали, надаючи власне помешкання для тимчасового розміщення інших – як знайомих, так і незнайомих, а також тварин чи майна. Окрім того, допомога часто включала догляд за тими, кого прихистили, або підтримку їх у повсякденних потребах.

11. Перевезення вантажів і людей, евакуація. Однією з основних форм волонтерської допомоги стали перевезення. Це включало транспортування різноманітних вантажів: від товарів, які потрібно було перемістити між магазинами, до гуманітарної допомоги та вантажів для Збройних сил України. Крім перевезення вантажів, активно організовувалися перевезення людей, зокрема евакуація в безпечніші місця та транспортування по містах, де через несправний громадський транспорт виникали труднощі з переміщенням [3; 4, с. 5].

Отже, волонтерський рух в Україні став одним із найважливіших соціальних феноменів, що значно вплинув на перебіг військових та гуманітарних процесів у країні. Волонтери відіграли ключову роль у підтримці Збройних сил України, забезпеченні гуманітарної допомоги населенню, евакуації цивільних, медичному забезпеченні, інформаційній протидії ворогу та інших критично важливих аспектах суспільного життя. Їхня діяльність стала беззаперечним свідченням високого рівня громадянської свідомості, самоорганізації та здатності українського суспільства до ефективної мобілізації ресурсів у кризових умовах.

Література

1. Більшість українців волонтерять під час війни, 18 % – не планують. Опитування. *Українська правда: сайт*. 24.02.2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/24/253036/>
3. Головка О. Волонтерство в Україні: історико-правовий аспект. *Право і безпека*. 2023. Т. 89. № 2. С. 9–18. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.01>
4. Дослідження повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії. URL: <https://cedos.org.ua/doslidzhennya-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-dumky-perezhyvannya-diyi/>
5. Позняк-Хоменко Н. Волонтери: сила небайдужих. Тернопіль: Джура, 2020. 360 с.
6. Потапенко В., Двігун А. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/202211/volonterstvo_01112022.pdf
7. Прес-релізи та звіти. Індекс сприйняття російсько-української війни: результати телефонного опитування, проведеного 19–24 травня 2022 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1113&page=1&y=2022&m=5>
8. Трофимович Л. Волонтерський рух в Україні під час російсько-української війни. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива*: Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції 27 лист. 2025 р. К.: НУОУ, 2025. С. 176.

Чванило Анастасія Валеріївна,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету публічного управління Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький

Гуменюк Оксана Григорівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький

УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Актуальність теми. В умовах воєнного стану в Україні суттєво зростає рівень соціальної напруги, що спричиняє загострення різних видів конфліктів – міжособистісних, організаційних та суспільних. Для системи публічного управління це створює додаткові виклики, пов'язані з необхідністю забезпечення стабільності, ефективної взаємодії з громадянами та підтримання довіри до влади. У зв'язку з цим питання управління конфліктами набуває особливої актуальності.

Враховуючи актуальність теми, нами визначена мета дослідження: проаналізувати особливості управління конфліктами в умовах воєнного стану сучасних викликів та визначити шляхи їх подолання

Під конфліктом у системі суспільних відносин слід розуміти гостре протистояння сторін, що виникає внаслідок суперечливості їхніх прагнень та поглядів. Специфікою такого явища є потенційна можливість порушення правового статусу суб'єктів, що супроводжується ризиками збитків або іншої шкоди, яка дестабілізує соціальну чи організаційну структуру.

Економічний вид конфліктних відносин є суперечностями, що засновані на економічних інтересах окремих осіб, груп і організацій. У процесі цього виду протистоянь йдеться про боротьбу за ресурси,

переваги, розподіл сфер, що надають можливості політико-економічного впливу, поділ власності тощо. Такі конфлікти поширені на всіх рівнях керівництва [4].

Універсальний характер конфлікту як невід'ємного атрибуту соціального буття, його амбівалентний вплив на архітектуру людських взаємовідносин та результативність інституційної діяльності зумовлюють першочерговий інтерес сучасної науки до вивчення його онтології, динаміки проявів, а також розробки дієвих механізмів превенції та стратегій конструктивного розв'язання. Конфлікт у сфері публічного адміністрування розглядається не лише як деструктивний чинник, а й як рушійна сила інноваційних змін, що потребує глибокого аналізу методологічних підходів до його регулювання. Фундаментальний внесок у розробку загальної теорії конфлікту, його психологічних та соціологічних аспектів, а також прикладних інструментів управління суперечностями зробили такі вітчизняні та зарубіжні дослідники: М. Вебер, Г. Зіммель, К. Боулдінг, Ф. М. Бородкін, Н. М. Коряк, Е. Н. Вольфсон, В. І. Андреев, В. А. Друзь, В. О. Храмов, Н. В. Підбуцька, І. М. Киканова, А. Ф. Яковенко. В. Д. Бакуменко, В. М. Князев, О. О. Оболенський та інші.

У контексті сучасного публічного адміністрування конфлікт не варто сприймати виключно як негативну аномалію. Сьогодні він виступає специфічним "індикатором неефективності" існуючих управлінських процедур. Якщо класичне визначення акцентує на шкоді, то управлінський підхід має фокусуватися на конфлікті як на сигналі про необхідність корекції державної політики чи перерозподілу ресурсів. В умовах обмежених ресурсів та воєнного стану, конфлікт стає не просто розбіжністю позицій, а критичною точкою вибору, де правильна медіація з боку представника влади визначає межу між соціальним вибухом та конструктивною реформою.

Управління конфліктами в системі публічного управління в умовах воєнного стану трансформується з теоретичної площини в життєво необхідний інструмент забезпечення стійкості держави. Сучасний етап розвитку української державності характеризується

високим рівнем соціальної напруженості, що вимагає від фахівців з публічного управління та адміністрування не лише знань класичної конфліктології, а й здатності адаптувати ці знання до екстремальних умов. Згідно з концепцією Льюїса Козера, конфлікт може виконувати позитивну функцію, сприяючи внутрішній інтеграції суспільства, проте в умовах війни некерований конфлікт стає загрозою національній безпеці. Для публічного управління це означає необхідність переходу від реактивної моделі поведінки (вирішення проблем, що вже виникли) до проактивної, де конфліктний менеджмент інтегрований у щоденні адміністративні процедури [2].

Основним викликом для публічної служби сьогодні є ціннісний розрив між обмеженими ресурсами держави та зростаючими потребами громадян. Ральф Дарендорф у своїх працях наголошував, що конфлікти є невід'ємною частиною будь-якої соціальної структури, де існує нерівний розподіл влади та ресурсів. У воєнний час цей розподіл стає ще гострішим: виникають суперечності між центром та регіонами щодо обсягів фінансування, між органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями через розмежування повноважень, а також між представниками влади та громадянами в питаннях справедливості розподілу гуманітарної допомоги чи компенсацій за втрачене майно. Українські дослідники в галузі державного управління, зокрема В. Бакуменко та О. Оболенський, неодноразово підкреслювали, що ефективність публічного адміністрування прямо залежить від здатності управлінця ідентифікувати латентну стадію конфлікту та застосовувати методи «м'якої сили» для його нівелювання [3, с 31].

Одним із найскладніших аспектів є конфліктологічна складова взаємодії з внутрішньо переміщеними особами. Тут публічне управління стикається з викликами соціальної інтеграції, де конфлікти можуть виникати на ґрунті різного досвіду переживання війни, мовного питання чи доступу до соціальних благ. Управлінець у громаді має виступати не лише як адміністратор, а як медіатор, що використовує методи фасилітації для налагодження діалогу між «старими» та «новими» членами громади. Використання інструментів

електронного урядування, таких як платформа «Дія», дозволяє значно знизити конфліктогенність у сфері надання послуг, оскільки цифровізація усуває суб'єктивний фактор чиновника та черги, які часто стають детонаторами незадоволення.

Шляхи подолання сучасних викликів лежать у площині впровадження альтернативних методів вирішення спорів безпосередньо в адміністративну практику. Публічний службовець нового зразка повинен володіти навичками емоційного інтелекту, що дозволяють знижувати градус агресії в комунікації. Важливим є впровадження інституту медіації в публічному секторі, що дозволить розвантажити судову систему та зберегти довіру до інститутів влади [1]. Окрім того, важливу роль відіграє прозорість прийняття рішень: чим чіткіше органи влади аргументують свої дії через офіційні канали комунікації, тим менше простору залишається для маніпуляцій, дезінформації та штучно створених конфліктів

Найскладнішою зоною конфлікту залишається перерозподіл обмежених ресурсів у громадах. Суперечки навколо того, куди спрямувати кошти – на ремонт місцевої дороги чи на підтримку сил оборони – часто розколюють мешканців. Виходом із такої кризи є перехід до моделі «відкритого бюджетування» та активного залучення громадян до прийняття рішень. Коли алгоритм вибору пріоритетів є публічним і зрозумілим, почуття несправедливості — головне паливо будь-якого соціального конфлікту – зникає. Публічний службовець нового зразка має перестати бути «суддею», який одноосібно ділить блага, і стати фасилітатором діалогу, що допомагає громаді самій домовитися про спільні пріоритети.

Окремим викликом стає «синдром вигорання» в органах публічної влади, який у воєнний час перетворюється на постійне джерело внутрішньоорганізаційних конфліктів. Робота в режимі 24/7, постійний стрес та розмивання меж між професійним і особистим життям створюють високий «конфліктний фон» навіть там, де немає об'єктивних причин для суперечок. У таких умовах управління конфліктами має базуватися не на адміністративному тиску, а на впровадженні протоколів психологічної підтримки та культури

емпатії. Коли керівник здатний вчасно розпізнати деструктивну напругу, викликану емоційним виснаженням підлеглого, і замінити догану на короткочасний перепочинок, керованість структури зростає в рази. Тут на допомогу приходять сучасні підходи до HR-менеджменту, орієнтовані на психологічну підтримку та розвиток резильєнтності персоналу. Управління конфліктами в таких умовах вимагає від керівника переходу від авторитарного стилю до стилю партнерства, де ключовим є відчуття спільної місії.

Завершуючи, варто зазначити, що конфліктологічна компетентність фахівця з публічного управління в умовах воєнного стану стає базовою професійною вимогою. Це не лише знання про те, як припинити суперечку, а глибоке розуміння соціальної динаміки, вміння прогнозувати наслідки адміністративних рішень та здатність перетворювати енергію конфлікту на енергію розвитку громади. Тільки через поєднання академічних знань про природу соціальних протиріч з практичними навичками кризового менеджменту та цифровими технологіями можливо забезпечити стабільність державного апарату та суспільну єдність у цей надскладний період.

Література

1. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ НАДС від 05.08.2016 № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16> (дата звернення: 18.04.2026).
2. Конфліктний функціоналізм Льюїса Козера. StudFiles. URL: <https://studfile.net/preview/15624447/page:10/> (дата звернення: 19.04.2026).
3. Нагаєв В. М. Конфліктологія: курс лекцій (модульний варіант): навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2004. 198 с.
4. Основні засоби інформаційного протиборства та інформаційної війни як явища сучасного міжнародного політичного процесу / І. М. Харченко, С. О. Сапогов, В. М. Шамраєва, Л. В. Новікова. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм.* 2017. Вип. 6. С. 77-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2017_6_14

Шевченко Уляна Юріївна,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету географії, історії та туризму ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука», м. Рівне

Левицький Віталій Орестович,

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, теорії держави і права та філософії ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА 1648–1676 РОКІВ ЯК РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН

Національно-визвольна війна 1648–1676 рр. (Національна революція) – складний політичний процес раннього Нового часу, що поєднував боротьбу за національне визволення, масовий соціальний протест, збройне громадянське протистояння та докорінні зміни всіх сфер життя суспільства.

Історичні події середини XVII століття мають величезну кількість назв – від «козацького повстання» до «національної революції», проте більшість термінів не охоплюють їхньої глибинної суті. Паралельно з цими подіями тогочасна українська еліта, яка мала очолити народ в умовах польсько-литовського панування, переживала кризу ідентичності. За свідченнями Гійома де Боплана, вища верства суспільства соромилася свого походження, масово переходила в католицтво та інтегрувалася до польської шляхти [4, с. 23-24].

Універсали Богдана Хмельницького закликали народ до повстання проти польської влади задля повернення козацьких вольностей. На заклик відгукнулися селяни, міщани та реєстрові козаки, сформувавши масове військо. Кримський хан Іслам-Гірей надав військову допомогу у вигляді загону Тугай-бея, проте водночас переслідував власні інтереси, перешкоджаючи створенню самостійної Української держави. Таке стратегічне об'єднання різних верств

суспільства та зовнішня підтримка стали основою для початку збройної боротьби [2, с. 18-20].

Боротьба за козацькі імунітети переросла в селянську війну, яка охопила більшу частину України та стала важливим чинником національної революції. Хмельницький застосовував тактику несподіваного наступу, тоді як козацька старшина зміцнила позиції через збагачення й закріплення прав на землю [1, с. 28-29].

Б. Хмельницький відмовився від оборонної тактики, застосовуючи несподівані наступи, партизанські методи та психологічний тиск, виявляючи мужність і холонокровність. Своїми перемогами він заслужено став в один ряд із відомими полководцями XVII століття, однак здобутки народу так і не були закріплені законодавчо [3, с. 47-49].

Завоювання не закріпили законодавчо: уряд керувався середньовічними уявленнями, надаючи козацтву пільги замість повалення польського панування. Козацтво фактично зайняло місце шляхти, що створило передумови для реставрації станового ладу на національній основі [5, с. 349-350].

Попри численні жертви та руйнування, визвольна війна призвела до створення національної держави на Лівобережжі та формування нової політичної еліти, що захищала державні інтереси. Ці змагання дали потужний імпульс розвитку національної самосвідомості та залишили наступним поколінням ідею боротьби за незалежність як головний заповіт [6, с. 57-58].

Українська національна революція була невід'ємною частиною європейського руху раннього Нового часу та за своєю складністю й тривалістю найбільш споріднена з Нідерландською революцією. Попри суперечливість боротьби та відсутність єдності серед еліти, цей процес призвів до відновлення державного життя та формування української державницької ідеї. Значення революції полягало у стрімкому розвитку національної свідомості, становленні нової соціально-економічної моделі та збагаченні традицій визвольної боротьби.

Література

1. Гвоздик-Пріцак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке: монографія. НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського. Київ: Обереги, 1999. 215 с.
2. Замлинский В. Богдан Хмельницький: біографія окремої особи. Київ, 1999. 334 с.
3. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький: науково-популярна література. Пер. з пол. І. Сварника; Південно-східний науковий інститут у Перемишлі. Перемишль; Львів, 1996. 326 с.
4. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький: історична література. 2-е вид., випр. і допов. Львів: Світ, 1990. 405 с.
5. Лановик Б. Історія України: Навчальний посібник. 3-е вид., виправлене і доп. Київ: Знання-Прес, 2006. 598 с.
6. Пасічник М. Історія України. Державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи: Навчальний посібник. 2-ге вид., стереотипне. Київ: Знання, 2006. 735 с.

НАПРЯМ 4. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНОЗНАВСТВА

Бендарський Ігор Леонтійович,

*здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ПВНЗ
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імена академіка
Степана Дем'янчука», м. Рівне*

Старжець Володимир Іванович,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, теорії держави і
права та філософії ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне*

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» В СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

У сучасному освітньому процесі головна увага зосереджена на формуванні ключових та предметних компетентностей учнів, які в майбутньому сприятимуть становленню успішного громадянина, адаптованого до сучасних умов життя. Події, які ми переживаємо зараз свідчать, що проголошена у 1991 році незалежність потребує постійного захисту і глибокого розуміння, критичної оцінки того що відбувається навколо нас. В нинішніх умовах російської агресії суспільствознавча освіта виступає основою історичної пам'яті, національної самосвідомості, правової культури і поведінки, формування гідності у молодого покоління.

Важливим напрямом освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) є формування громадянської компетентності та втілення відповідних знань в норми поведінки учнів. При цьому головним завданням є постійний розвиток громадянознавчих навичок та перетворення їх на стійку рису характеру, щоб така поведінка стала внутрішньою потребою особистості. Розроблення ефективних методів протидії ворожій пропаганді в освітній сфері є питанням державної безпеки [6, с. 945].

Одним з найактуальніших завдань сучасного виховання в Україні є створення умов для становлення людини-громадянина, для якої демократичне суспільство є осередком розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів. Особливістю такої людини має бути громадянська компетентність – здатність людини реалізовувати свої права і свободи, поважати права і свободи інших громадян, розуміти власну відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки і вибір [4, с. 40].

Формування громадянської компетентності базується на реалізації в освітньому процесі діяльнісного підходу, відповідно до якого особистість вкладає свої почуття, власну працю, енергію, конкретну дію, проявляючи цілеспрямовану активність [3, с. 134]. Отже, активну громадянську позицію молодій людині простіше сформулювати через діяльнісне засвоєння явищ суспільного життя, коли вона бере участь у моделюванні таких явищ, на практиці засвоює навички комунікації, ведення дискусії, відстоювання власної точки зору [5, с. 172].

У науковій літературі громадянську компетентність визначають як інтегровану якість особистості, що поєднує знання, уміння, навички, цінності, ставлення та досвід громадянської діяльності, необхідні для ефективної взаємодії з суспільством і державою. Вона передбачає не лише обізнаність із суспільно-політичними процесами, а й готовність діяти відповідно до принципів демократії, верховенства права та соціальної відповідальності [1;3].

Структура громадянської компетентності включає кілька взаємопов'язаних компонентів:

Когнітивний компонент охоплює систему знань про державу, суспільство, права людини, громадянські права та обов'язки, принципи демократії, функціонування державних інституцій і механізми громадської участі.

Ціннісно-мотиваційний компонент передбачає усвідомлення значущості демократичних цінностей, патріотизму, поваги до прав людини, толерантності, соціальної справедливості та готовності до активної громадянської діяльності.

Діяльнісний (практичний) компонент характеризується здатністю застосовувати набуті знання у реальному житті, брати участь у громадських ініціативах, здійснювати відповідальний вибір, розв'язувати суспільні проблеми та взаємодіяти з представниками різних соціальних груп.

Комунікативний компонент передбачає вміння вести конструктивний діалог, аргументовано висловлювати власну позицію, працювати в команді, досягати компромісу та брати участь у суспільних дискусіях.

Таким чином, громадянська компетентність є складним інтегративним утворенням, що поєднує знання, цінності та практичний досвід громадянської участі. Її формування виступає важливою умовою підготовки особистості до життя в демократичному суспільстві та розвитку активного громадянства.

Як зазначає О. Пометун: «значущим у розвитку громадянської компетентності є також особистісно-орієнтований підхід, коли в центрі освітнього процесу стоять інтереси дитини, її потреби та можливості, права окремого індивіда, його суверенітет. Лише через таку ієрархію ціннісних підходів як людина (особистість) – народ (культура, історія, освіта) – держава (суспільство) можна реалізувати перспективну і демократичну модель виховання в душі громадянськості» [4, с. 41]. Результативність становлення громадянської компетентності значною мірою залежить від того, наскільки розвиненими є вміння і навички самоорганізації дітей та молоді, їх здатність до критично-творчого мислення, самоосвіти, усвідомлення власних світоглядних орієнтацій, які є основою життєвого вибору й громадянської позиції.

Можна запропонувати учителям наступний алгоритм діяльності щодо формування громадянської компетентності школярів:

1) Проаналізуйте навчальну програму з предмета і визначте теми, питання, поняття, які дозволяють ефективно формувати громадянську та соціальну компетентності;

2) Сформулюйте ключові проблемні питання громадянознавчого змісту, навколо яких можна організувати обговорення на уроці;

3) Розробіть мету і завдання уроку (результати, які ви очікуєте одержати наприкінці), спрямовані на формування громадянської та соціальної компетентності та вирішіть, якими методами краще скористатись в конкретному випадку;

4) Підготуйте урок чи фрагмент уроку й апробуйте його на практиці [2, с. 23].

Отже, громадянська компетентність у сучасній педагогіці розглядається як одна з ключових компетентностей особистості, що забезпечує її готовність до активної, відповідальної та свідомої участі в суспільному житті. Вона є складним інтегративним утворенням, яке поєднує систему громадянських знань, цінностей, ставлень, практичних умінь і досвіду соціальної взаємодії. Структура громадянської компетентності охоплює когнітивний, ціннісно-мотиваційний, діяльнісний та комунікативний компоненти, які перебувають у тісному взаємозв'язку та забезпечують формування активної громадянської позиції особистості.

Література

1. Гончарова О. С. Формування громадянської та соціальної компетентності учнів на уроках історії. *Історія та правознавство*. 2020. № 7/9. С. 29–33.
2. Дмитренко К. А., Коновалова М. В., Семиволос О. П., Бекетова С. В. Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності: методичний посібник. Харків: ВГ «Основа», 2018. 119 с.
3. Мацейків Т. І. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. № 75. С. 132–136. URI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.75.28>
4. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: метод. посіб. Київ: «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
5. Старжець В. І. Сучасний урок історії в умовах компетентнісного навчання: перспективи та проблеми реалізації. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені*

*Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. 2026. № 1. С. 170–177.
URI: <https://doi.org/10.32782/2415-3605.26.1.20>*

6. Старжець В. І., Левдер А. І. Сучасні підходи до формування громадянської компетентності учнів на уроках історії України в 10–11 класах. *Вісник науки та освіти (Серія «Педагогіка»). 2024. № 6(24). С. 944–956. URI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6\(24\)-944-956](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6(24)-944-956)*

Змієвська Катерина Анатоліївна,
*учениця 10 класу Обласного наукового ліцею в м. Рівне
Рівненської обласної ради*

Бондарець Олександр Іванович,
*вчитель правознавства Обласного наукового ліцею в м. Рівне
Рівненської обласної ради*

Кузьма Тетяна Миколаївна,
*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних
відносин Рівненського державного гуманітарного університету*

МОБІНГ В ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ: РЕАЛІЇ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Мобінг у трудових колективах є однією з найбільш актуальних проблем сучасних трудових відносин, оскільки негативно впливає як на психологічний стан працівника, так і на ефективність функціонування всього колективу. Відповідно до положень Кодексу законів про працю України мобінг визначається як систематичні та тривалі дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників чи групи працівників, спрямовані на приниження честі, гідності та ділової репутації особи, створення ворожої атмосфери та порушення її трудових прав. Основними ознаками мобінгу є повторюваність дій,

наявність сторін конфлікту, а також спрямованість на моральний чи економічний тиск [2].

Формами прояву мобінгу в трудових відносинах виступають психологічний та економічний тиск. Психологічний мобінг проявляється через образи, погрози, висміювання, ізоляцію працівника, приниження його професійних якостей чи втручання в особисте життя. Економічний мобінг передбачає створення фінансових та організаційних перешкод: позбавлення премій, нерівну оплату праці, відмову у професійному розвитку або навмисне створення несприятливих умов праці. У науковій літературі та законодавстві виділяють різні види мобінгу, зокрема авторитарний, дискримінаційний, сексуальний, відбірковий та мобінг «посвяти», кожен із яких має свої особливості прояву та наслідки для працівника [4; 6].

Законодавство України передбачає комплекс механізмів захисту прав працівників у разі мобінгу. Працівник має право звернутися до роботодавця, профспілкової організації, Державної служби України з питань праці, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також до суду. Особливе значення має фіксація доказів мобінгу – електронного листування, скріншотів, свідчень колег, аудіо- та відеоматеріалів. Водночас важливим альтернативним способом врегулювання конфлікту виступає медіація, яка сприяє досягненню компромісу між сторонами без судового розгляду та дозволяє зберегти трудові відносини [2; 7; 5; 8].

Важлива роль у протидії мобінгу належить роботодавцю, який зобов'язаний забезпечувати безпечне та недискримінаційне трудове середовище. До основних профілактичних заходів належать розроблення антидискримінаційної політики, проведення тренінгів і просвітницьких заходів для працівників, контроль психологічного клімату в колективі, а також створення ефективного механізму розгляду скарг. Оперативне реагування на випадки мобінгу, проведення службових розслідувань та застосування дисциплінарних санкцій до порушників сприяють запобіганню повторним проявам

психологічного насильства та підтриманню здорової атмосфери в колективі [1; 2].

Мобінг має суттєві правові наслідки як для працівників, так і для роботодавців. Працівник, який став жертвою мобінгу, має право на захист своїх трудових прав, відшкодування моральної та матеріальної шкоди, а також можливість розірвання трудового договору за власним бажанням у зв'язку з порушенням його прав. Для осіб, які вчиняють мобінг, законодавством України передбачено дисциплінарну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність. Зокрема, мобінг може стати підставою для накладення штрафу, громадських робіт або навіть звільнення працівника за рішенням суду. Таким чином, правове регулювання мобінгу спрямоване на забезпечення гідності, рівності та безпеки всіх учасників трудових відносин [2; 3].

Отже, мобінг у трудових відносинах є складним соціально-правовим явищем, яке поєднує психологічний, економічний та моральний тиск на працівника. Його прояви негативно впливають не лише на постраждалу особу, а й на загальний морально-психологічний клімат у колективі, ефективність праці та репутацію організації. Законодавство України передбачає систему механізмів захисту працівників від мобінгу, а також встановлює відповідальність за його вчинення. Водночас ефективна протидія мобінгу можлива лише за умови поєднання правових механізмів із належною корпоративною культурою, профілактикою дискримінації та формуванням безпечного трудового середовища. Саме тому проблема мобінгу потребує подальшого наукового дослідження та вдосконалення практики захисту трудових прав працівників.

Література

1. Данилюк В. Протидія мобінгу в Україні: механізми захисту працівників і судова практика. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/239126_protidya-mobnngu-v-ukran-mekhanzmi-zakhistu-pratsvnikv--sudova-praktika (дата звернення: 29.10.2025).

2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 17.10.2025).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. ВВР. 1984, додаток до № 51, с. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 19.10.2025).
5. Мобінг – поняття, ознаки, причини та яке покарання чекає кривдника за вчинення мобінгу. 2023. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/mobing-ponyattya-oznaky-prychynyta-yake-pokarannya-chekaye-kryvdnyka-za-vchynennya-mobingu/> (дата звернення: 19.10.2025).
6. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. ВВР. 2022. № 7. С. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України від 16 листопада 2022 р. ВВР. 2023. № 52. С. 147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо організації трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 9 жовтня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4630-20#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
9. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. ВВР. 1998. № 20. С. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97%D0%B2%D1%80/ed20121119#Text> (дата звернення: 29.10.2025).

Левдер Андрій Іванович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

*доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії ПВНЗ
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука», м. Рівне*

ДО ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

Проголошений в освітньому просторі України принцип варіативності освіти дає змогу навчальний процес будувати на досконаліших стратегіях і технологіях, із застосуванням яких відбувається саморозвиток особистості, забезпечується успіх діяльності учителя.

За нової парадигми освіти пріоритетним у педагогічному мисленні є новий підхід до ролі учня у навчальному процесі. Саме учень має стати центральною фігурою на уроці. Від творчої активності школярів, їхнього вміння доказово міркувати, обґрунтовувати свої думки, спілкуватися з однокласниками, з учителем залежить результативність уроку.

Нинішній стан навчання молодших школярів засвідчує, що майже 80% дітей залишаються на уроці пасивними, і ця пасивність спостерігається упродовж багатьох років навчання у школі. Інакше кажучи, дитина «відсиджує» уроки. Вплинути на традиційний процес навчання, підвищити ефективність, спрямувати його на розвиток особистості учня, може використання інтерактивних технологій у навчанні молодших школярів [1].

Особливо актуальною і значимою ця проблема є сьогодні, коли застарілі форми та методи навчання дітей недосягають бажаного результату, через це необхідно в навчально-виховний процес впроваджувати інновації. В наш час перед школою стоять завдання не тільки дати дітям знання, а й підготувати підрастаюче покоління до життя, навчити творчо мислити, виховувати в них почуття колективізму, навчати самостійно працювати з різними джерелами

літератури. Цьому може прислужитися використання у навчально-виховній діяльності інтерактивних методів навчання.

Інтерактивне навчання – це специфічна форма організації діяльності, яка має на меті створити комфортні умови навчання, за яких кожний учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність [2, с. 79].

Інтерактивне навчання – це певний різновид активного, який, проте, має свої закономірності та особливості. Навчальний процес завдяки вищезгаданій технології відбувається за умов постійної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), коли учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами уроку.

Розробку елементів інтерактивного навчання ми можемо знайти у працях В.О.Сухомлинського, учителів-новаторів 70-80-х років (Ш.Амонашвілі, В.Шаталова, Є.Льїна, С.Лисенкової та ін.), теорії розвивального навчання. У Західній Європі та США групові форми навчальної діяльності активно розвивалися і удосконалювалися. Наприкінці ХХ ст. інтерактивні технології набули поширення в теорії та практиці американської школи, де їх використовують при викладанні різних предметів від молодшого шкільного віку до старшого. Дослідження, проведені Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд) у 1980-х роках, свідчать, що інтерактивне навчання уможливує різке збільшення відсотка засвоєння матеріалу, оскільки впливає не лише на свідомість учня, а й на його почуття, волю, дії і практику [4, с. 8].

Інтерактивні технології потребують певної зміни у житті всього класу, а також значної кількості часу для підготовки як учнів, так і педагога. Досвід педагогів-новаторів переконує в тому, що починати необхідно з поступового використання технологій, і вчителів та учням треба звикнути до них. Доцільно навіть створити цілісний план поступового впровадження інтерактивних технологій, краще старанно підготувати декілька інтерактивних занять у навчальному році, ніж часто проводити похапцем підготовлені «ігри» [5, с. 10].

Саме інтерактивні методи допомагають створювати навчальне середовище, в якому теорія і практика засвоюються одночасно, а це дає змогу учням формувати характер, розвивати світогляд, логічне мислення, зв'язне мовлення, формувати критичне мислення, виявляти індивідуальні можливості. При цьому навчально-виховний процес організують так, що учні шукають зв'язок між новими та вже отриманими знаннями, приймають альтернативні рішення, мають змогу зробити «відкриття», формують свої власні ідеї та думки за допомогою різноманітних засобів; навчаються співробітництва [3, с. 19].

Література

1. Активні та інтерактивні методи навчання / уклад. О.С. Кравчина. Київ: УІ ППОАН України, 1999. 123 с.
2. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. К.: Слово, 2004. 616 с.
3. Пометун О. І. Технологія інтерактивного навчання як інноваційне педагогічне явище. *Рідна Школа*. 2007. № 5. С. 46-49.
4. Сисоєва С. О. Інтерактивне навчання дорослих у системі післядипломної педагогічної освіти. *Наукові праці. Педагогіка*. Випуск 146. Том 158. 2011. С. 5-10.
5. Скрипник М. І. Інтерактивне навчання: основні поняття. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання. Бібліотека. Київ: Ред. загальнопед. газет, 2005. С. 30-44.

Левдер Андрій Іванович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

*доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії ПВНЗ
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука», м. Рівне*

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Вивчення будь-якого шкільного предмета передбачає оцінювання результатів навчання, тобто використання тих чи інших методів і засобів для збирання і тлумачення фактів, що вказують на обсяг, якість та цінність навчальних досягнень учнів [1].

Навчальні досягнення учнів – це досягнуті ними цілі вивчення основних складових історії як шкільного предмета – розділів, тем, уроків. Таким чином, обов'язковим для діагностування і оцінювання навчальних досягнень є встановлення цілей навчання і розробка їх систем. Основною одиницею є навчальна тема. Це зумовлено психологічними закономірностями процесу навчання та необхідність реалізації його послідовних етапів, саме протягом початкового завершення навчального циклу [2].

Звертаючись до минулого, учні, як до речі, й історики мають справу не з реальним світом людей і речей, а з інтерпретаціями цього світу. Пізнаючи минуле, діти можуть користуватися джерелами досить високого спектру – від міркувань на історичну тематику батьків та друзів до наукових праць. Однак основою для пізнання їм слугують навчальні засоби: підручники, посібники, атласи, карти та пояснення вчителів. Але перш ніж оцінювати знання учнів, необхідно щоб вони пройшли певні етапи навченості з історії [3]. Це такі етапи як: вирізнення з тексту основного; стандартизація умінь (вироблення умінь учнями); навчання історії; етап продуктивної, або творчої діяльності; етап перенесення.

Отже, розглянувши етапи навченості учнів, ми можемо перейти до безпосереднього аналізу системи оцінювання учнівських знань.

Провідним критерієм кінцевого результату здобуття загальної середньої освіти є рівень учнівської компетентності, що визначається відповідними нормативно-правовими документами. Компетентність як інтегрований результат навчальної діяльності учнів формується на основі опанування змісту шкільного курсу навчально-виховного процесу. Оптимальний вибір об'єкта контролю, структури різнорівневих завдань, шкали їх оцінювання – далеко не повний компонент переліків складових такої технології. Діагностування

навченості учнів відбувається як упродовж вивчення теми, так і після її вивчення – на уроці контролю знань.

За рекомендаціями Міністерства освіти і науки України обов'язковими видами оцінювання навчальних досягнень учнів визнано тематичне, семестрове, річне та підсумкове.

Поточне оцінювання відбувається за бажанням учителя з урахуванням особливостей його педагогічної технології [4]. Воно спрямоване на виконання стимулюючої та діагностично-корегуючої функції. Тематичному оцінюванню навчальної діяльності учнів підлягають досягнуті ними цілі вивчення основних складових (тема, розділ) шкільного курсу історії. Такі складові визначає педагог на основі вимог освітніх програм. Перед початком вивчення теми чи розділу він повідомляє учням навчальні цілі теми, час проведення та орієнтовані завдання оцінювання, критерії та правила виставлення балів.

Поточний контроль, який проводить учитель під час вивчення теми, який проводиться за бажанням учителя і з урахуванням особливостей його педагогічної технології. Воно спрямоване на виконання стимулюючої та діагностично-корегуючої функції. Тематичне оцінювання може бути усним, письмовим та комбінованим. Дітям середнього шкільного віку (5-7 клас) досить важко виконувати письмові завдання, особливо описові. Їм можна запропонувати усне оцінювання: конкурси, інтелектуальні ігри, заліки, захист проектів та інше. Незважаючи на рідкісні застосування письмової форми перевірки, вона забезпечує вищу об'єктивність оцінювання. Її переваги в тому, що відповідь фіксується і може бути використана повторно, застосовується більш чіткі критерії, що й забезпечує вищу ефективність діагностування успішності учнів [5].

Для усного опитування під час заліку використовують питання, що відображають навчальні цілі теми і перевіряють уміння учнів пояснювати (у 6-8 класах описувати) історичні факти. Запитання, що виявляють знання часу чи місця історичних подій, основного змісту діяльності історичних осіб, розуміння історичних термінів, тощо, пропонують як додаткові.

Перехідним кроком до письмового виду контролю є комбінування усних та письмових завдань [6]. В ідеалі це найоб'єктивніший вид оцінювання, адже він враховує здатність учнів володіти одночасно усним і письмовим мовленням. Однак такий підхід потребує додаткового часу, передбаченого навчальними планами та програмами, що за нинішніх умов розвитку вітчизняної освіти видається неможливим. З огляду на це найбільшого поширення набуло серед вчителів історії письмове тематичне оцінювання [7].

При оцінюванні навчальних досягнень учнів постає питання вибору об'єкта контролю. Основними об'єктами контролю навчальних досягнень учнів є знання і вміння. Для перевірки знань визначено ступінь засвоєння: найголовніших подій; найвідоміших постатей; основних термінів і понять; важливих історико-географічних об'єктів; відомих історико-культурних пам'яток. Педагог також діагностує володіння вміннями: працювати з текстом, документами, картою; співвідносити події в часі і просторі; групувати події і явища за ознаками; визначати причинно-наслідкові зв'язки; давати характеристику особистостям; інтерпретувати події, виявляючи своє ставлення до них.

Знання і вміння мають пропорційно представлятись на кожному рівні навчальних досягнень, виходячи з особливостей учнівської діяльності.

Таким чином ми переконалися, що наша система оцінювання має свої особливості, цілі, знання та уміння.

Література

1. Пастушенко Р. Здобутки та проблеми реформи оцінювання шкільних історичних знань у світлі теорії рівнів навченості. *Історія України*. 2003. № 38. С. 7-19.
2. Баханов К. Тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів. *Історія України*. 2003. №25. С. 58.
3. Пастушенко Р. Теорія рівнів навченості як основа оцінювання навчальних досягнень учнів з історії. *Історія України*. 2003. №5. С. 6-11.

2. Островський В. Оцінювання навчальних досягнень учнів з історії: теорія і практика. *Історія в школах України*. 2004. № 9. С. 10.
3. Крокова Л. М. Всесвітня історія 11 клас. Різномірні завдання. Харків, 2005. С. 112.
4. Мокрогуз О. Оцінювання в контексті перевірки навчальних досягнень учнів з історії. *Історія України*. 2003. № 4. С. 41-46.
5. Тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів на уроках історії. *Історія в школах*. 2001. №2. С. 7.
6. Старжець В. І. Методика використання формувального оцінювання на уроках історії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького ДПУ ім. І. Франка*. 2023. Вип. 64. Том 2. С. 317–322. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-50>

Мейга Сергій Петрович,

*вчитель історії та правознавства Обарівського ліцею
Городоцької сільської ради Рівненського району
Рівненської області, с. Обарів*

КРАЄЗНАВЧИЙ ГУРТОК ОБАРІВСЬКОГО ЛІЦЕЮ: ДОСВІД ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ТА ПАТРІОТИЧНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ

В умовах сучасних суспільних викликів особливого значення набуває формування в молодого покоління національної свідомості, патріотизму та відповідального ставлення до історико-культурної спадщини. Важливим засобом реалізації цих завдань є краєзнавча діяльність, яка сприяє поглибленню знань про історію рідного краю, вихованню поваги до культурних традицій та розвитку дослідницьких навичок учнів. Однією з ефективних форм такої роботи є діяльність шкільних краєзнавчих гуртків.

Краєзнавчий гурток Обарівського ліцею здійснює свою діяльність з метою залучення учнів до вивчення історії, культури та

традицій рідного краю, формування дослідницьких компетентностей та виховання активної громадянської позиції. Робота гуртка базується на принципах науковості, добровільності, творчої активності та практичної спрямованості.

Одним із провідних напрямів діяльності гуртка є дослідження локальної історії сіл Обарів, Ставки та Рівненського району. Учні здійснюють пошук і опрацювання документів, спогадів старожилів, фотографій та інших історичних джерел. Особлива увага приділяється вивченню подій Української революції, Другої світової війни (Рівне під час нацистської окупації), діяльності українського визвольного руху, репресій радянського тоталітарного режиму та історії незалежної України.

Важливе місце займає пошуково-дослідницька робота. Члени гуртка збирають усні свідчення мешканців громади, записують інтерв'ю, досліджують родинні історії, створюють тематичні презентації та електронні бази даних. Така діяльність дозволяє не лише поповнювати джерельну базу локальної історії, але й формує у школярів навички роботи з історичними джерелами та критичного аналізу інформації [1, с. 174].

Невід'ємною складовою діяльності гуртка є екскурсійна робота. Учні відвідують музеї, історико-культурні заповідники, місця пам'яті та військові меморіали Рівненщини. Такі заходи сприяють поглибленню історичних знань і формуванню шанобливого ставлення до історико-культурної спадщини України.

Екскурсійна робота поєднувалась із дослідженням рекреаційного потенціалу рідного краю. Гуртківцями вивчалися історія та кордони рідного краю; культурні пам'ятки сіл Обарів та Ставки; здійснювались екскурсії до місцевих садиб, парків, музеїв; впродовж року формувався краєзнавчий довідник. Зокрема, було відвідано археологічні пам'ятки краю: курган трипільської культури в с. Обарів; городище Оствиця і парк історичної реконструкції; давньоруське городище – «Білівські пагорби»; культурно-археологічний центр «Пересопниця» [3].

Особливого значення краєзнавча діяльність набуває в умовах російсько-української війни. Члени гуртка беруть участь у патріотичних заходах, волонтерстві, досліджують історію боротьби українського народу за незалежність, вшановують пам'ять захисників України та долучаються до волонтерських ініціатив. Через вивчення локальної історії учні усвідомлюють нерозривний зв'язок між минулим і сучасністю, значення державності та відповідальність кожного громадянина за майбутнє країни.

Діяльність краєзнавчого гуртка Обарівського ліцею засвідчує значний потенціал краєзнавства як засобу дослідницької та патріотично-виховної роботи. Залучення учнів до вивчення історії рідного краю сприяє формуванню історичної пам'яті, громадянської компетентності, національної свідомості та активної життєвої позиції. Поєднання пошукової, екскурсійної та виховної діяльності створює сприятливі умови для всебічного розвитку особистості учня та виховання свідомого громадянина України.

Література

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.
2. Дічек Н. Освітнє краєзнавство в Україні: оновлення теоретичних засад і виклики інформаційної війни. *Український педагогічний журнал*. 2024. № 2. С. 172–187. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-2-172-187>
3. Офіційна сторінка Обарівського ліцею на Facebook. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100057288556698>

Омельчук Олена Ростиславівна,
*директор Обарівського ліцею Городоцької сільської ради
Рівненського району Рівненської області, с. Обарів*

Зарічнюк Наталія Ростиславівна,
*заступник директора з виховної роботи Обарівського ліцею
Городоцької сільської ради Рівненського району
Рівненської області, с. Обарів*

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ОБАРІВСЬКОГО ЛІЦЕЮ

У сучасних умовах розвитку українського суспільства освіта виконує не лише навчальну, а й важливу виховну місію. Одним із головних завдань закладу освіти є формування свідомого громадянина, здатного до відповідальності, співпереживання, активної громадянської позиції та готовності допомагати іншим. Саме тому волонтерська діяльність дедалі більше стає важливою складовою виховного процесу.

Яскравим прикладом успішного поєднання навчання та громадянського виховання є Обарівський ліцей Городоцької сільської ради, де волонтерство перетворилося на невід'ємну частину життя учнівської, педагогічної та батьківської спільноти. Тут волонтерські ініціативи не обмежуються окремими акціями, а стали цілісною системою формування патріотизму, соціальної відповідальності та людяності.

Особливе місце у волонтерській діяльності ліцею займає підтримка українських захисників. Учні, педагоги та батьки об'єднують свої зусилля для допомоги Збройним Силам України, усвідомлюючи важливість власного внеску у спільну справу захисту держави. Важливою складовою цієї роботи є проведення благодійних ярмарків, зборів продуктів харчування, медикаментів, засобів гігієни та інших необхідних речей. Так, під час фестивалю «Вишнева гора 2025» працівники ліцею зібрали для потреб ЗСУ 10 200 гривень. Учні

закладу також долучилися до благодійної акції зі збору монет, завдяки якій було передано 5 600 гривень волонтерам громадської організації «Вірність присязі та Україні» [1].

До Дня захисників і захисниць України спільними зусиллями учнів, батьків та педагогів було сформовано й відправлено військовослужбовцям автомобіль «Коробок тепла», наповнених продуктами харчування та речами першої необхідності.

Значний результат приніс благодійний ярмарок, проведений до Дня волонтера та Дня Збройних Сил України. Лише за дві години учасники заходу зібрали 39 871 гривню. На отримані кошти було придбано два іменні дрони від Обарівського ліцею для українських військових, а також надано фінансову допомогу випускнику закладу Олександру Зацуку для придбання автомобіля. Подякою за активну підтримку стали подаровані військовими прапор із підписами бійців Харківського напрямку та збитий ворожий безпілотник, який поповнив музейну колекцію ліцею.

Добрі справи продовжилися й навесні 2026 року. Під час благодійного ярмарку, проведеного 25 березня, було зібрано 32 240 гривень 50 копійок. Напередодні Великодня учні, педагоги та батьки підготували для військових святкові гостинці, малюнки, сувеніри, засоби гігієни та паски. Окрім цього, на потреби ЗСУ було передано 3 830 гривень, а 16 000 гривень спрямовано на підтримку військовослужбовця та земляка Олександра Лехмана.

Високу оцінку волонтерській діяльності ліцею засвідчила подяка від 92-ї окремої штурмової бригади імені кошового отамана Івана Сірка [1].

Навіть традиційне свято Останнього дзвоника стало нагодою для добрих справ. Учні зібрали 3 600 гривень, за які було придбано комплекти сухих душів для українських військових.

Окремим напрямом волонтерської діяльності є виготовлення маскувальних сіток. Від початку повномасштабної війни в ліцеї сплетено понад 400 сіток для потреб української армії. До цієї справи активно долучаються не лише педагоги та технічні працівники, а й учні. Більше того, вчителі трудового навчання та технологій

інтегрували плетіння маскувальних сіток у навчальний процес, включивши відповідний розділ до освітньої програми. Такий підхід дозволяє поєднати практичну діяльність із патріотичним вихованням молоді.

Волонтерська діяльність ліцею не обмежується лише підтримкою військових. Важливим напрямом є екологічне волонтерство, спрямоване на формування відповідального ставлення до довкілля. Учні регулярно беруть участь в акціях із прибирання громадських територій, догляду за зеленими насадженнями, висаджування дерев та впорядкування шкільного й громадського простору. Такі ініціативи сприяють розвитку екологічної культури, формують почуття відповідальності за стан навколишнього середовища та виховують любов до рідного краю.

Досвід Обарівського ліцею переконливо демонструє, що волонтерство є потужним інструментом сучасного виховання. Воно сприяє формуванню патріотизму, громадянської відповідальності, соціальної активності та моральних цінностей молодого покоління. Участь у реальних добродійних справах допомагає учням усвідомити власну значущість, навчитися співпраці, взаємодопомозі та небайдужості. Саме через конкретні добрі справи формується покоління молодих українців, здатних брати відповідальність за себе, свою громаду та майбутнє держави. Волонтерство в Обарівському ліцеї стало не лише напрямом виховної роботи, а справжнім серцем шкільного життя, що об'єднує дітей, батьків і педагогів навколо спільних цінностей та благородної мети.

Література

1. Офіційна сторінка Обарівського ліцею на Facebook. URI: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100057288556698>

Старжець Володимир Іванович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука», м. Рівне

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ У КУРСІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Впровадження інноваційних та дієвих методів навчання є ключовим аспектом забезпечення високоякісної шкільної освіти. Особливу увагу слід приділяти розвитку компетентностей, що сприятимуть активній участі учнів в навчальному процесі та стимулюватимуть формування критичного мислення й самостійності. Традиційні, переважно пасивні методи навчання втрачають свою ефективність у контексті сучасних освітніх вимог, оскільки не забезпечують належного рівня мотивації до вивчення суспільствознавчих дисциплін та не сприяють повноцінному розвитку ключових і предметних компетентностей здобувачів освіти. У цьому контексті актуальним є використання проектної діяльності як ефективного чинника формування активного мислення учнів під час опанування змісту шкільного курсу громадянської освіти.

Метод проєктів на уроках громадянської освіти якнайкраще сприятиме застосуванню учнями теоретичних знань під час виконання пізнавальних завдань, розвитку критичного мислення та формуванню громадянської відповідальності. Цей вид занять відповідає європейським практикам щодо навчання, заснованому на джерелах та їх аналізі – source-based approach» [6, с. 122].

Педагоги відповідно до виду діяльності, розрізняють такі типи навчальних проєктів: дослідницькі, практично-орієнтовані, інформаційно-пошукові, рольово-ігрові, творчі, навчально-пізнавальні, соціальні. Саме під час таких заходів відбувається навчання через практичну діяльність, яке реалізується завдяки командній роботі та інтерактивним підходам. Це значно покращує сприйняття навчального матеріалу учнями, сприяє їхній глибокій залученості до процесу

навчання та розвитку важливих навичок, таких як співпраця та комунікація [1, с. 55]. Дослідницькі проекти допоможуть учням здобути більше знань про свою країну, її історію та культуру, а також про видатних людей, які зробили значний внесок у розвиток державності. Процес рефлексії та оцінювання власної діяльності через обмін думками на семінарах або віртуальний захист творчих робіт сприятиме формуванню навичок самоаналізу та здатності ефективно презентувати результати своєї роботи.

Проектна діяльність передбачає самостійну або групову роботу учнів над вирішенням певної проблеми з отриманням конкретного практичного результату. Її головною особливістю є спрямованість на реальні життєві ситуації та суспільно значущі завдання. У процесі роботи над проектом учні навчаються аналізувати інформацію, визначати проблеми, планувати діяльність, співпрацювати в команді та презентувати результати власної роботи [2].

Організація проектної діяльності зазвичай включає кілька етапів:

- 1) визначення проблеми та теми проекту;
- 2) постановка мети і завдань;
- 3) планування діяльності;
- 4) пошук та аналіз інформації;
- 5) реалізація проекту;
- 6) презентація результатів;
- 7) оцінювання та рефлексія.

У курсі громадянської освіти проекти можуть бути спрямовані на дослідження актуальних проблем місцевої громади, захист прав людини, розвиток волонтерства, збереження історичної пам'яті, екологічну безпеку, діяльність органів місцевого самоврядування та інші питання громадянського життя. Особливо ефективними є соціальні проекти, під час яких учні взаємодіють із представниками громади, органами влади, громадськими організаціями. Така діяльність дозволяє поєднати теоретичні знання з практичним досвідом громадянської участі. Наприклад, учні можуть реалізовувати проекти «Моя громада очима молоді», «Волонтерський рух у нашому місті», «Пам'ятки історії рідного краю», «Молодь і місцеве

самоврядування», «Безпечне інформаційне середовище». Робота над такими проектами сприяє формуванню відповідальності, ініціативності, навичок комунікації та співпраці.

Висока ефективність проектної роботи досягається лише за умови її інтеграції в навчальний процес як одного з постійних і органічних елементів. Для цього необхідно забезпечити виділення спеціального часу на кожному уроці. Головним чинником є її систематичність та планомірність, а не епізодичність.

Одним із ключових факторів, що впливає на процес сформованості вмінь самостійної проектної діяльності учнів, є мотиваційний компонент. В освітньому процесі досить часто спостерігається відсутність творчого підходу та самостійної постановки навчальних цілей учнями. Замість цього учні часто намагаються в максимально короткий термін механічно виконати завдання чи заучити матеріал, що свідчить про низький рівень усвідомленості. Використання мотивуючих чинників, які стимулюють учнів до активної пізнавальної діяльності, дозволить вчителю ефективно впливати на процес розвитку та формування цих вмінь. Учні повинні чітко усвідомлювати, чому і для чого їм необхідно вивчати той чи інший матеріал, а також яка є основна мета їхньої навчальної діяльності [4, с. 109].

Серед технологій і форм організації проектного навчання пріоритетне місце займають активні технології, які орієнтовані на самостійний пошук істини та сприяють розвитку критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: ситуаційно-рольові ігри, метод відкритої трибуни, психологічні тренінги, «мозкові атаки», методи аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним аспектом, ігри-драматизації тощо. Окрім цих методів, доцільно застосовувати також традиційні форми: бесіди, диспути, лекції, семінари, робота з книгою та періодичними виданнями, а також самостійне рецензування [6].

Проектна діяльність створює умови для формування громадянської компетентності як інтегральної якості особистості, необхідної для успішної самореалізації в демократичному суспільстві.

Тому її подальше впровадження та вдосконалення є важливим напрямом розвитку сучасної шкільної громадянської освіти.

Отже, проектна діяльність є важливим складником сучасної громадянської освіти та ефективним інструментом реалізації компетентнісного підходу. Її використання забезпечує активне залучення учнів до навчального процесу, сприяє розвитку критичного мислення, навичок співпраці, відповідальності та громадянської активності. Практична спрямованість проектів дозволяє учням не лише засвоювати знання про суспільство і державу, а й набувати досвіду реальної громадянської участі.

Література

2. Вітюк М. В. Використання методу проектів на уроках історії. ЛОГОС. *Мистецтво наукової думки*. 2019. № 3. С. 54–55.
3. Гетманюк О. І., Бойко А. Р. Проектна діяльність у контексті нової української школи: теоретичні та практичні аспекти. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. № 25. С. 1-22. URI: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/1599>
4. Державний стандарт базової середньої освіти (2020). URI: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>
5. Кабанкова О. М. Формування пізнавальної самостійності студентів технічного університету в процесі вивчення іноземної мови: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Луцьк; Харків, 2018. 294 с.
6. Пометун О. Активне навчання учнів історії та громадянської освіти у контексті запровадження Державного стандарту базової середньої освіти. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 4. С. 106–115. URI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-4-106-115>
7. Пометун О., Гупан Н., Власов В. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: метод. посібник. 2018. Київ: Конві Прінт. URI: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/komp_2018.pdf

Чирук Григорій Леонідович,

*здобувач 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету географії, історії та туризму
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне*

Старжець Володимир Іванович,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, теорії держави і
права та філософії ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне*

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НА ЗАСАДАХ ГУМАНІЗМУ

Сучасна система історичної освіти функціонує в умовах глибинної зміни освітніх пріоритетів, що зумовлена переходом від традиційної знанневої моделі до компетентнісного підходу. В межах цієї зміни історія як навчальна дисципліна поступово виходить за межі інформативної функції та набуває вираженого світоглядного й ціннісного характеру [4, с. 170]. Вагомого значення набуває гуманістична спрямованість навчання, яка визначає зміст й загальну логіку освітнього процесу.

Аналіз Державного стандарту засвідчує, що громадянська та історична освітня галузь спрямована на формування в учнів цілісного бачення історичного розвитку суспільства, здатності встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, орієнтуватися в історичному часі й просторі, працювати з різними видами інформації та критично її осмислювати. Окремий акцент зроблено на формуванні ціннісних орієнтацій, пов'язаних із демократією, правами людини, культурним різноманіттям і відповідальним ставленням до історичної спадщини [2].

Окреме місце займає формування уявлення про мир як головну умову суспільного розвитку. Під час вивчення історії учні аналізують воєнні конфлікти і періоди мирного розвитку цивілізацій. Це дає змогу

зрозуміти, що мир є результатом взаємодії політичних, економічних і культурних чинників, а також усвідомлених зусиль суспільства. Методологічним аспектом є переорієнтація навчання з репродуктивного засвоєння інформації на діяльнісно-аналітичний підхід. Він передбачає активну участь здобувачів освіти в тлумаченні історичних подій, роботі з різними типами джерел і формуванні навичок аргументованого висловлення власної позиції [5, с. 62-63].

Історична освіта виконує пізнавальну та світоглядно-виховну функції. Вона сприяє усвідомленню відповідальності людини за наслідки власних дій у суспільстві. Аналіз історичних прикладів засвідчує, що конфлікти, війни та кризи є результатом конкретних рішень, а отже, можуть бути попереджені через розвиток культури діалогу та взаєморозуміння [1, с. 513-515]. Особливої ваги набуває інтеграція історичної освіти з проблематикою сучасного світу. Всесвітня історія є інструментом пояснення глобальних процесів, зокрема інтеграції та дезінтеграції суспільств, міграційних рухів, конфліктів і миротворення, що дає змогу усвідомити, що сучасність є результатом тривалого історичного розвитку, а розуміння минулого - необхідною умовою орієнтації в теперішньому.

Результатом навчання є формування соціальної відповідальності. Вона проявляється в усвідомленні наслідків власних рішень, готовності до участі в суспільному житті та дотриманні принципів демократичної взаємодії. Історична освіта створює передумови для виховання активної громадянської позиції, орієнтованої на розвиток суспільства. Тобто, навчання всесвітньої історії в контексті гуманістичної освіти спрямоване на формування багатовимірної особистості [3]. Вона поєднує інтелектуальні, ціннісні та соціальні компетентності, що дозволяє дієво взаємодіяти із сучасним світом, зберігаючи моральні орієнтири та відповідальність за власні дії.

В результаті аналізу цілей і завдань навчання всесвітньої історії в межах гуманістичної освіти встановлено, що сучасний освітній процес поступово виходить за межі традиційної моделі, орієнтованої переважно на відтворення фактологічного матеріалу та механічне

запам'ятовування подій. Натомість відбувається зміщення у бік осмислення історичних процесів, їх інтерпретації та зв'язку з актуальними суспільними реаліями, що дає змогу розглядати історичну освіту як інструмент формування повноцінного світогляду, в якому поєднуються знання, цінності та здатність до самостійного судження.

Основною метою навчання є формування особистості, здатної критично оцінювати інформацію, усвідомлювати наслідки історичних і сучасних подій, здійснювати виважений моральний вибір і показувати соціально відповідальну поведінку в різних сферах життя.

Отже, навчання всесвітньої історії спрямоване на формування у здобувачів освіти історичного мислення, яке передбачає знання фактів й умінь аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, розуміти контекст подій та оцінювати їх в ширшій історичній перспективі. Це дає змогу уникати спрощених тлумачень минулого та сприяє глибшому розумінню складності суспільних процесів. Розвивається також здатність до міжкультурного діалогу, що ґрунтується на визнанні рівноцінності різних культурних традицій і досвідів та усвідомленні взаємозалежності сучасного світу. Рефлексія передбачає осмислення власних знань, переконань і способів мислення та їх критичне переосмислення в процесі навчання, що забезпечує повноцінне бачення історичних процесів та їх зв'язку із сучасними суспільними викликами, такими як проблеми глобалізації, конфліктів і пошуку шляхів сталого розвитку.

Література

1. Голуб А. Просторова історична компетентність у вищій освіті: методи навчання студентів бачити зв'язки між місцями та подіями. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2025. № 219. С. 513-516.
2. Державний стандарт базової середньої освіти, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>
3. Євсович Р. Історико-педагогічний аналіз генези гуманізації і гуманітаризації вищої освіти України. *Іноватика у вихованні*. 2021. № 13 (2). С. 240-248.

4. Старжець В. І. Практичні заняття на уроках історії України як важливий чинник формування критичного мислення старшокласників. *Український педагогічний журнал*. 2026. Вип. 1. С. 169–178. URI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2026-1-169-178>
5. Шуляр В. Філософія технології «навчання у співпраці» та інноваційний проєкт «Освіта. Діти. Майбутнє»: гуманістично-кооперативна парадигма освіти майбутнього. *Нова педагогічна думка*. 2025. Т. 124. № 4. С. 59-66.

НАПРЯМ 5. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Маковецька Лариса Олексіївна,
*кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та
соціальної географії Волинського національного
університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

ПІДГОТОВКА БАКАЛАВРІВ З СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ: КОМПЕТЕНТНІСТНИЙ ПІДХІД, ПРАКТИКООРІЄНТОВАНІСТЬ

Трансформаційні процеси територіального розвитку в Україні та світі ставлять нові вимоги до підготовки фахівців, які можуть поєднувати географічне мислення з інструментами стратегічного планування, управління, аналітичною інформацією і комунікацією.

У Волинському національному університеті імені Лесі Українки у 2025 році сформовано та здійснено перший набір на освітньо-професійну програму (ОПП) «Соціально-економічний розвиток територій» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю С6 «Географія та регіональні студії». Визначена ОПП створена як відповідь на сучасні виклики ринку праці та узгоджена з Національною рамкою кваліфікацій (рівень 6), Рамкою кваліфікацій (РК) Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) (EQF-LLL, рівень 6) і першим циклом Європейського простору вищої освіти (FQ-EHEA). Програма має обсяг 240 кредитів ЄКТС, тривалість навчання 3 роки 10 місяців і реалізується українською мовою.

ОПП поєднує три взаємопов'язаних концептуальних виміри, зокрема географічний – дослідження геопросторової організації суспільства, природно- та суспільно-територіальних систем; управлінський – територіально-орієнтований підхід до планування, прогнозування й стратегування; цифровий – застосування ГІС, картографування та аналітико-статистичних методів (відкриті дані) для моделювання територіальних/регіональних процесів.

Визначена ОПП має за мету сформувати у випускника компетентності, які би дозволяли розв'язувати спеціалізовані завдання та практичні проблеми соціально-економічного розвитку територій у ситуаціях невизначеності, застосовуючи сучасні географічні та

економічні знання, володіючи навичками аналізу й прогнозування розвитку, компетентностями у сфері планування, управління та стратегування, які були б спроможні аналізувати інтегральний потенціал територій, розробляти стратегії розвитку, здійснювати моніторинг та оцінювання політик, використовувати цифрові інструменти та ГІС технології у плануванні регіонів, працювати у міждисциплінарних командах, приймати управлінські рішення на принципах сталого розвитку.

Матриці освітніх компонентів (ОК – Інтегральна компетентність(ІК), загальні компетентності(ЗК), фахові компетентності(ФК), програмні результати навчання (ПРН)) підтверджують їх системне покриття – від методологічної бази географії до ГІС-моделювання, стратегування і прийняття рішень у сферах з високою невизначеністю (війна, відбудова, міграція, енергетичні та інфраструктурні ризики). Зокрема, Інтегральна компетентність (ІК) – здатність вирішувати складні спеціалізовані завдання розвитку територій у професійній діяльності та в навчанні. Загальні компетентності (ЗК) охоплюють абстрактне мислення, комунікації державною та іноземною мовами, командну роботу, етику, громадянські цінності тощо. Фахові компетентності (ФК) включають використання теорій суспільної й природничої географії; участь у проєктах; польові та лабораторні методи; кількісні підходи; аналіз суспільно-територіальних систем; інтеграцію спостережень із моделюванням; територіальне планування і стратегування; картографування соціально-економічного розвитку; прийняття управлінських рішень. Така збалансованість знижує «розрив теорія практика» і забезпечує релевантність навичок для роботодавців публічного й приватного секторів. Програмні результати навчання (ПРН) інтегрують знаннєві, інструментальні та соціальні складові, забезпечуючи цілісний профіль випускника.

Загальний обсяг – 240 кредитів ЄКТС: 45 (180 кредитів) обов'язкових компонентів і 12 (60 кредитів) – вибіркового освітніх компонентів. Серед ключових дисциплін: «Основи фізичної географії», «Картографія з основами геодезії», «Статистика та візуалізація розвитку територій», «Основи суспільної географії», «Географія України», «Основи соціально-економічного розвитку територій», «Управління територіальними системами», «Територіальне планування та стратегування», «Геоінформаційні системи у територіальному розвитку», «Геоурбаністика та міське господарство»,

«Україна і світове господарство», «Територіальний маркетинг і брендинг», «Адміністративне та муніципальне право», «Організація управлінського документообігу», «Соціологія». Практична складова включає практики: навчальну комплексну природничу (з виїздом), навчальну професійно-спрямовану, навчальну з управління територіальними системами, виробничу з моніторингу довкілля, виробничу економіко-географічну (з виїздом), виробничу у територіальних громадах (з виїздом) та переддипломну. Така поглиблена практикоорієнтованість (7 видів практик, виїзні модулі, співпраця з територіальними громадами, бізнес-структурами також – курсова робота, атестаційний іспит, публічний захист кваліфікаційної роботи) формує професійну ідентичність здобувача освіти. Цифрова складова (ГІС, картографування, візуалізація, аналітика) створює середовище для командної роботи та наукової комунікації. Академічна мобільність підсилює інтернаціоналізацію та порівняльні регіональні студії, необхідні для конкурентоспроможності на ринку праці. Тематика досліджень – від прогнозування розвитку й оцінки впливу війни до децентралізації та соціальної згуртованості – забезпечує суспільну значимість та відповідність реаліям часу даної освітньо-професійної програми

Система оцінювання реалізується за накопичувальною бально-рейтинговою системою та включає поточний, підсумковий і атестаційний контроль. Передбачено атестаційний іспит із теорії та практики соціально-економічного розвитку територій і публічний захист кваліфікаційної роботи з перевіркою на оригінальність.

Випускники є затребуваними в органах державної влади й місцевого самоврядування, агенціях регіонального розвитку, аналітичних центрах, проєктах міжнародної технічної допомоги, консалтингових компаніях та бізнес-структурах інфраструктурного і сталого розвитку. Подальше навчання можливе на другому (магістерському) рівні за С6 «Географія та регіональні студії» або спорідненими програмами.

Таким чином, ОПП «Соціально-економічний розвиток територій» вибудована як цілісна компетентнісна модель підготовки бакалавра з міждисциплінарним фокусом і сильною цифровою складовою (ГІС, стратегування, аналітика). Матриці відповідності гарантують керованість якості: прозорий зв'язок між освітніми компонентами, компетентностями та результатами навчання. Практикоорієнтованість, мережа партнерств і мобільність

забезпечують ранню професіоналізацію та конкурентоспроможність випускників ринку праці. Тематика наукових досліджень фокусується на повоєнній відбудові, управлінні ризиками та соціальній згуртованості, що відповідає державним і місцевим пріоритетам.

Освітньо-професійна програма «Соціально-економічний розвиток територій» – це не просто навчальна траєкторія. Це шлях формування фахівця, який здатен мислити стратегічно, діяти відповідально та професійно, будувати стійкі громади та сприяти розвитку нашої держави. У час, коли відбудова і модернізація України стали національним пріоритетом, потреба у таких фахівцях є не лише актуальною, а й критично необхідною.

Література

1. Бутенко А., Єременко О., Книш О., Сурай А., Требенко О. Забезпечення якості вищої освіти в Україні: навчально-методичний посібник. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2025. 76 с.

2. Освітньо-професійна програма «Соціально-економічний розвиток територій» перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, спеціальність С6 «Географія та регіональні студії». Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2025 р., 2026р.. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/all-educations/sotsialno-ekonomichnyy-rozvytok-terytoriy-plan-zatv-2025r>

Романів Андрій Степанович,

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне

НОВІ МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ СВІТУ В ЗЗСО УКРАЇНИ

Сучасний етап розвитку шкільної географічної освіти в Україні характеризується переходом від знаннево-описової моделі навчання до компетентнісної, діяльнісної та проблемно орієнтованої. Особливо

важливим це є для вивчення регіональної економічної і соціальної географії світу, оскільки саме цей змістовий напрям поєднує знання про країни й регіони світу з аналізом глобальних суспільно-економічних процесів, міжнародного поділу праці, демографічних змін, урбанізації, міграцій, ресурсного забезпечення, геополітичних трансформацій та просторової організації світового господарства. У закладах загальної середньої освіти України вивчення цієї проблематики має не обмежуватися механічним засвоєнням фактів про держави, столиці, галузі господарства чи показники розвитку, а спрямовуватися на формування в учнів здатності пояснювати взаємозв'язки між природними умовами, населенням, економікою, політичними процесами та місцем регіонів у сучасному світі.

Актуальність оновлення методичних підходів зумовлена кількома чинниками. По-перше, Державний стандарт базової середньої освіти орієнтує освітній процес на формування ключових компетентностей, наскрізних умінь і здатності учнів застосовувати знання у життєвих ситуаціях. По-друге, модельні навчальні програми з географії НУШ передбачають активну навчальну діяльність, роботу з різними джерелами інформації, розвиток просторового мислення, умінь аналізувати природні й суспільні процеси. По-третє, курс географії у старшій школі, зокрема «Географія: регіони та країни», безпосередньо спрямований на розуміння особливостей населення та просторової організації господарської діяльності в регіонах світу й окремих країнах. Отже, регіональна економічна і соціальна географія світу має викладатися не як перелік характеристик країн, а як інструмент пояснення сучасної географічної картини світу [1].

Одним із провідних методичних підходів є проблемно-аналітичний. Його суть полягає в тому, що вивчення регіону або країни починається не з формального опису за типовим планом, а з постановки проблемного питання. Наприклад: чому країни Східної Азії стали одним із центрів світового промислового виробництва; чому Африка має значний природно-ресурсний потенціал, але залишається регіоном глибоких соціально-економічних контрастів; чому Західна Європа зберігає провідні позиції у сфері послуг і

високотехнологічного виробництва; як міграційні потоки змінюють соціальну структуру країн. Такий підхід активізує причинно-наслідкове мислення учнів і дає змогу перейти від запам'ятовування фактів до пояснення просторових закономірностей [3].

Другим важливим підходом є кейс-метод. У межах вивчення регіональної економічної і соціальної географії світу доцільно використовувати реальні соціально-економічні ситуації: енергетична залежність країн Європи, зміна ролі Китаю у світовій економіці, продовольча проблема в країнах Африки, урбанізація в Латинській Америці, розвиток транспортних коридорів, вплив воєн і політичної нестабільності на міграції та господарство. Кейс дозволяє учням працювати з картами, статистикою, графіками, повідомленнями міжнародних організацій, порівнювати показники та формулювати висновки. У результаті географія перестає бути лише описовим предметом і набуває прикладного значення [2].

Важливе місце має картографічно-геоінформаційний підхід. Регіональна економічна і соціальна географія світу без карти втрачає свою просторову сутність. Тому робота з політичними, економічними, демографічними, транспортними, ресурсними та інтерактивними картами повинна бути системною. Учні мають не лише знаходити об'єкти на карті, а й аналізувати просторові зв'язки: розміщення промислових районів, транспортних вузлів, мегалополісів, морських портів, ресурсних басейнів, зон конфліктів, міграційних напрямів. Перспективним є використання цифрових картографічних сервісів, електронних атласів, ГІС-інструментів, картографічних шарів і супутникових зображень. Це сприяє розвитку просторового мислення та цифрової компетентності учнів [3].

Окремої уваги потребує порівняльно-регіональний підхід. Його ефективність полягає у зіставленні країн і регіонів за системою показників: рівень економічного розвитку, структура ВВП, демографічна ситуація, урбанізація, галузева спеціалізація, участь у міжнародній торгівлі, ресурсозабезпеченість, екологічні проблеми. Наприклад, порівняння Японії та Нігерії, Німеччини та Індії, США та Бразилії дає змогу показати, що рівень розвитку країни не

визначається лише площею, чисельністю населення або ресурсами. Важливими є історичні, технологічні, політичні, освітні, інституційні та гео економічні чинники. Такий підхід формує в учнів уміння бачити не окремі факти, а систему взаємопов'язаних факторів [2].

До нових методичних підходів належить також інтеграція географії з економікою, історією, громадянською освітою, екологією та інформатикою. Регіональна економічна і соціальна географія світу природно поєднує різні галузі знань, оскільки аналіз регіонів неможливий без розуміння історичних передумов розвитку, політичних процесів, економічних моделей, екологічних обмежень і технологічних змін. Інтегровані завдання можуть передбачати аналіз міжнародної торгівлі, порівняння моделей розвитку країн, оцінку наслідків глобалізації, вивчення регіональних конфліктів, дослідження впливу кліматичних змін на господарство. Такий підхід відповідає логіці сучасної освіти, де важливим є не ізольоване знання, а здатність застосовувати його в комплексному аналізі [5].

Перспективним є використання проєктного навчання. Учні можуть створювати мініпроєкти «Економічний профіль країни», «Географія глобальних ланцюгів постачання», «Міграційний портрет регіону», «Туристичний потенціал країни», «Порівняння моделей розвитку двох держав», «Роль морських портів у світовій торгівлі». Проєктна діяльність розвиває навички пошуку інформації, критичного аналізу джерел, візуалізації даних, командної роботи й презентації результатів. Водночас учитель має чітко задавати критерії оцінювання, щоб проєкт не перетворювався на механічну компіляцію матеріалів з інтернету.

В умовах інформаційного перенасичення особливого значення набуває формування критичного мислення. Під час вивчення країн і регіонів світу учні часто стикаються зі стереотипами: «багата Європа», «бідна Африка», «технологічна Азія», «аграрна Латинська Америка». Завдання вчителя – показати внутрішню неоднорідність регіонів, суперечливість процесів і динаміку розвитку. Для цього доцільно використовувати різні джерела інформації, статистичні бази, карти,

аналітичні матеріали, але обов'язково навчати учнів перевіряти походження даних, дату їх оновлення, авторство та контекст.

Окремої уваги в умовах повномасштабної війни Росії проти України потребує використання елементів військової географії під час вивчення регіональної економічної і соціальної географії світу. Сучасні геополітичні процеси, трансформація міжнародних транспортних коридорів, зміни у світовій логістиці, енергетичній безпеці, міграційних потоках та просторовій організації господарства безпосередньо пов'язані з військово-політичними чинниками. Тому під час вивчення регіонів світу доцільно аналізувати вплив воєнних конфліктів на розвиток держав, особливості геостратегічного положення країн, роль природних ресурсів у міжнародній безпеці, значення транспортно-комунікаційних систем та просторові аспекти національної безпеки. Як зазначає О. В. Яковчук, шкільна географія має важливий потенціал у формуванні військово-просторового мислення учнів, розвитку навичок просторового аналізу та розуміння взаємозв'язків між територією, ресурсами, населенням і безпековими процесами. У сучасних умовах це сприяє формуванню більш цілісного розуміння географічної картини світу та підвищує практичну значущість географічної освіти [4].

Отже, нові методичні підходи до вивчення регіональної економічної і соціальної географії світу в ЗЗСО України мають ґрунтуватися на поєднанні компетентнісного, проблемного, картографічного, цифрового, інтегрованого, порівняльного та проектного навчання. Їх упровадження дає змогу сформувати в учнів не лише знання про країни й регіони, а й уміння аналізувати сучасний світ як складну просторову систему. Саме такий підхід відповідає завданням Нової української школи та потребам сучасної географічної освіти.

Література

1. Географія. 10–11 класи. Рівень стандарту : навчальна програма для закладів загальної середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna>

[%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf](#) (дата звернення: 30.04.2026).

2. Мамчур О., Ванда І., Котик Л. Актуальні організаційно-методичні особливості дисципліни «Регіональна економічна і соціальна географія світу» в контексті розвитку середньої і вищої географічної освіти. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 9(15). С. 752–769. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-752-769](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-752-769)
4. Назаренко Т., Криловець М., Яценко В., Логінова А., Часнікова О. Методика розроблення та впровадження інтегрованих курсів за вибором з географії та економіки в гімназії та ліцеї: методичний посібник. [Електронне видання]. Київ: Педагогічна думка, 2023. 144 с. URL: <https://undip.org.ua/library/metodyka-rozroblennia-ta-vprovadzhenia-intehrovanykh-kursiv-za-vyborom-z-heohrafii-ta-ekonomiky-v-himnazii-ta-litsej/> (дата звернення: 30.04.2026).
7. Яковчук О. В. Роль шкільної географії у формуванні військово-просторового мислення учнів. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія*. 2025. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-4-42>
8. Яроменко О. В., Романів А. С., Токар О. І. Теоретико-методологічний аналіз вибору об'єкта дослідження в географічній науці. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія*. 2025. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-4-44>

Токар Олексій Ігорович,
старший викладач кафедри географії і туризму
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені
академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ А4.07 СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ГЕОГРАФІЯ) В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Сучасний розвиток системи педагогічної освіти України характеризується посиленням уваги до практичної складової професійної підготовки майбутніх учителів. Особливо актуальним це є для спеціальності А4.07 Середня освіта (Географія), оскільки професійна діяльність учителя географії поєднує освітню, дослідницьку, виховну, краєзнавчу, природоохоронну та організаційну функції. У контексті реалізації концепції Нової української школи особливого значення набуває формування не лише теоретичних знань, а й практичних компетентностей, необхідних для ефективної роботи в сучасному освітньому середовищі.

Практична підготовка здобувачів освіти за спеціальністю А4.07 Середня освіта (Географія) є важливою складовою освітнього процесу, яка забезпечує інтеграцію теоретичних знань із реальними умовами професійної діяльності. Її основною метою є формування здатності застосовувати географічні, педагогічні, методичні та дослідницькі знання під час вирішення професійних завдань у закладах загальної середньої освіти. Водночас сучасна підготовка майбутнього вчителя географії виходить за межі традиційної педагогічної практики та включає польові дослідження, краєзнавчу діяльність, навчальні практики, цифрові технології, геоінформаційні системи та проєкту роботу [2].

Однією з ключових особливостей практичної підготовки є поєднання природничо-географічного та педагогічного компонентів. На відміну від багатьох інших педагогічних спеціальностей, майбутні вчителі географії проходять комплекс навчальних польових практик,

під час яких здійснюються дослідження природних та суспільно-географічних об'єктів, працюють із картографічними матеріалами, виконують маршрутні спостереження, аналізують природні комплекси, особливості розселення населення та господарське використання території. Такі практики формують навички просторового аналізу, польових спостережень та комплексної оцінки територій [2].

Показовим прикладом організації активної практичної підготовки майбутніх учителів географії є діяльність кафедри географії і туризму факультету географії, історії та туризму Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука. У процесі підготовки здобувачів освіти значна увага приділяється навчальним і виробничим практикам, туристично-краєзнавчій роботі, польовим дослідженням та вивченню природних і суспільно-географічних особливостей регіонів України. Студенти залучаються до краєзнавчих маршрутів, навчальних екскурсій, географічних досліджень, природоохоронних заходів, туристичних експедицій та науково-практичних конференцій. Важливим компонентом підготовки є поєднання географічної, педагогічної та туристично-рекреаційної складових, що дозволяє формувати комплексні професійні компетентності майбутнього вчителя географії. Практико орієнтований характер підготовки сприяє розвитку навичок польових спостережень, просторового аналізу, організації освітніх екскурсій і краєзнавчої діяльності, що відповідає сучасним вимогам географічної освіти та професійної діяльності вчителя [1].

Особливістю практичної підготовки здобувачів освіти на факультеті географії, історії та туризму МЕНУ є активне використання польових, туристично-краєзнавчих та експедиційних форм роботи. Важливе місце посідають водні практики та туристичні сплави річками Горинь і Случ, які дозволяють студентам безпосередньо вивчати природні комплекси, гідрологічні особливості річкових систем, рекреаційний потенціал територій та набувати навичок організації активного туризму. Практична підготовка також передбачає проведення літніх і зимових туристичних походів у

Карпатському регіоні, під час яких студенти здійснюють польові спостереження, досліджують природно-територіальні комплекси гірських районів та опановують методики туристично-краєзнавчої роботи. Важливим компонентом є систематичні навчально-пізнавальні екскурсії до історико-культурних центрів Західної України, зокрема до Дубна, Острога, Луцька, Кременця та Львова. Такі виїзди забезпечують інтеграцію географічної, історичної та туристичної підготовки, сприяють формуванню дослідницьких компетентностей і дозволяють майбутнім учителям географії отримати практичний досвід організації освітньо-екскурсійної діяльності [1].

Важливе місце посідає педагогічна практика, яка є основним етапом професійної адаптації майбутнього вчителя. У процесі проходження практики здобувачі освіти отримують досвід планування уроків, організації навчальної діяльності учнів, використання сучасних методів навчання, оцінювання результатів освітньої діяльності та ведення шкільної документації. Особливого значення набуває вміння працювати відповідно до принципів компетентнісного навчання, діяльнісного підходу та вимог Нової української школи.

Сучасні умови цифровізації освіти зумовлюють необхідність активного впровадження цифрових технологій у систему практичної підготовки майбутніх учителів географії. Використання геоінформаційних систем, цифрових карт, супутникових знімків, онлайн-атласів, інтерактивних платформ та сервісів дистанційного навчання дозволяє майбутнім педагогам формувати цифрову компетентність і використовувати сучасні інструменти географічного аналізу. Важливим завданням стає підготовка студентів до роботи з цифровими освітніми ресурсами, створення власних інтерактивних навчальних матеріалів та організації змішаного навчання [5].

Важливим напрямом модернізації практичної підготовки є проектна діяльність. Майбутні вчителі географії повинні вміти організовувати учнівські дослідження, краєзнавчі проєкти, географічні експедиції, туристично-екскурсійну діяльність та міжпредметні освітні проєкти. Такий підхід сприяє розвитку самостійності, дослідницьких

умінь, критичного мислення та здатності працювати з різними джерелами інформації [4].

У сучасних умовах війни особливого значення набувають практичні аспекти формування просторового мислення, навичок орієнтування та розуміння безпекових процесів. Географічна освіта дедалі більше інтегрує елементи військової географії, геополітики, транспортної логістики, просторового аналізу ризиків та територіальної безпеки. Як зазначає О. В. Яковчук, шкільна географія має важливий потенціал у формуванні військово-просторового мислення учнів та розуміння взаємозв'язків між територією, ресурсами, населенням і безпековими процесами. У зв'язку з цим під час практичної підготовки майбутніх учителів географії доцільним є опанування методик викладання безпеково-географічних тем, аналізу сучасних геополітичних процесів та роботи з актуальними картографічними матеріалами [3].

Отже, практична підготовка здобувачів освіти за спеціальністю А4.07 Середня освіта (Географія) в закладах вищої освіти України має комплексний характер і поєднує польові, педагогічні, дослідницькі та цифрові компоненти. Її ефективність визначає рівень готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності в умовах сучасної школи, цифрової трансформації освіти та нових суспільних викликів.

Література

1. Кафедра географії і туризму. ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука». URL: <https://www.megu.edu.ua/uk/faculty-of-geography-history-and-tourism/kafedra-geografii-i-turizmu> (дата звернення: 30.04.2026).
2. Лаврук М. М. Методика навчання географії: практична і самостійна робота студентів: навчально-методичний посібник. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 136 с. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/Лаврук.pdf> (дата звернення: 30.04.2026).
3. Почтар О. О., Яковчук О. В. Роль шкільної географії у формуванні військово-географічної грамотності учнів закладів загальної середньої освіти України. *Вісник Міжнародного економіко-*

- гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія. 2025. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-4-42>*
4. Яковчук О. В., Романів А. С., Токар О. І. Сучасні особливості викладання фізико-географічних дисциплін при підготовці вчителів географії в закладах вищої освіти України. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія. 2026. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2021/2026-2-41>*
 5. Ярошенко О. В., Романів А. С., Токар О. І. Теоретико-методологічний аналіз вибору об'єкта дослідження в географічній науці. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія. 2025. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-4-44>*
 9. Kholoshyn I., Bondarenko O., Hanchuk O., Shmeltser E. Cloud ArcGIS Online as an Innovative Tool for Developing Geoinformation Competence with Future Geography Teachers. CEUR Workshop Proceedings. 2019. Vol. 2433. P. 403–412. URL: <https://arxiv.org/abs/1909.04388> (date of access: 30.04.2026).

Яковчук Олександр Володимирович,

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ МАТЕРИКІВ І ОКЕАНІВ У ЗВО ДЛЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ НУШ

Сучасна реформа загальної середньої освіти в Україні, реалізована в межах концепції Нової української школи (НУШ), висуває нові вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів географії. Особливої актуальності набуває оновлення підходів до

викладання курсу географії материків і океанів у закладах вищої освіти, оскільки саме цей курс формує у студентів систему знань про природні та суспільні особливості регіонів світу, просторові закономірності розвитку природи та населення, а також навички роботи з географічною інформацією. Водночас традиційні лекційно-репродуктивні методи навчання вже не забезпечують формування компетентностей, визначених Державним стандартом базової середньої освіти [3].

Аналіз змісту типової програми підготовки майбутніх учителів географії свідчить, що навчальна дисципліна «Географія материків і океанів» займає важливе місце у формуванні професійних компетентностей здобувачів освіти. Програма передбачає вивчення закономірностей формування природних комплексів материків і океанів, особливостей їхнього геологічного розвитку, клімату, внутрішніх вод, ґрунтово-рослинного покриву, тваринного світу та сучасних екологічних проблем. Значна увага приділяється формуванню цілісного уявлення про географічну оболонку Землі, просторові закономірності розвитку природних процесів і взаємодію компонентів природного середовища. Водночас сучасні вимоги Нової української школи актуалізують необхідність посилення практичної спрямованості дисципліни, розвитку дослідницьких компетентностей, навичок роботи з цифровими картографічними ресурсами та інтеграції традиційних географічних знань із сучасними технологіями просторового аналізу [4].

Одним із провідних напрямів модернізації підготовки майбутніх учителів географії є впровадження компетентнісного підходу. Його сутність полягає у переході від накопичення фактологічних знань до розвитку здатності застосовувати географічні знання для розв'язання практичних завдань. У процесі вивчення географії материків і океанів студенти повинні не лише характеризувати природні комплекси чи особливості населення окремих регіонів, а й аналізувати глобальні екологічні проблеми, оцінювати наслідки змін клімату, визначати вплив господарської діяльності на довкілля та прогнозувати можливі зміни геосистем [2].

Важливу роль відіграє використання цифрових технологій. Сучасні геоінформаційні системи, інтерактивні карти, цифрові атласи, сервіси дистанційного зондування Землі та онлайн-платформи значно розширюють можливості вивчення географії материків і океанів. Використання таких ресурсів дозволяє студентам працювати з актуальними просторовими даними, аналізувати супутникові знімки, досліджувати зміни природних комплексів у режимі реального часу та розвивати цифрову компетентність, яка є однією з ключових компетентностей НУШ [1].

Перспективним напрямом є застосування технологій дослідницького та проблемного навчання. Під час вивчення материків і океанів студенти можуть виконувати міні-дослідження щодо причин виникнення природних катастроф, особливостей розселення населення, змін океанічних течій або трансформації природних ландшафтів. Такі завдання сприяють формуванню критичного мислення, навичок аналізу інформації та самостійного пошуку рішень. Особливо ефективними є кейс-методи, що передбачають аналіз реальних географічних ситуацій та пошук шляхів їх вирішення.

В умовах цифровізації освіти значного поширення набувають технології змішаного та перевернутого навчання. Студенти отримують можливість самостійно опрацьовувати теоретичний матеріал за допомогою відеолекцій, електронних курсів та інтерактивних ресурсів, а аудиторний час використовується для дискусій, практичних робіт, аналізу картографічних матеріалів і виконання проєктів. Такий підхід підвищує рівень самостійності здобувачів освіти та сприяє розвитку навичок самоосвіти [4].

Прикладом інноваційного підходу до вивчення географії материків і океанів є розроблена система комплексних практичних робіт для Південної Америки, що поєднує картографічний, статистичний, геоекологічний та аналітичний компоненти. На відміну від традиційних контурно-картографічних завдань, запропоновані практичні роботи орієнтовані на встановлення причинно-наслідкових зв'язків між тектонічною будовою, рельєфом, корисними копалинами, кліматом, гідрографією, природними зонами та природоохоронними

територіями материка. Студенти не лише локалізують географічні об'єкти на карті, але й здійснюють аналіз кліматичних показників різних типів клімату, визначають вплив океанічних течій та рельєфу на формування природних комплексів, співставляють тектонічні структури з формами рельєфу та ресурсним потенціалом територій, а також виконують порівняльний аналіз об'єктів природної спадщини ЮНЕСКО і природно-заповідного фонду. Особливістю методики є інтеграція просторового аналізу, статистичних досліджень, роботи з тематичними картами та елементів геоінформаційного моделювання, що сприяє формуванню системного географічного мислення майбутніх учителів географії та відповідає компетентнісним вимогам Нової української школи [4].

Аналогічний інноваційний підхід реалізовано у комплексі практичних робіт з океанографії, що охоплює всі океани Світового океану та інтегрує фізико-географічний, кліматологічний, геологічний, ресурсний, транспортний і туристичний напрями досліджень. Практичні завдання передбачають не лише локалізацію географічних об'єктів на карті, а й виконання багатокomпонентного просторового аналізу океанічних систем. Студенти досліджують географічне положення океанів, структуру акваторій, проток та архіпелагів, аналізують взаємозв'язки між кліматичними поясами, океанічними течіями, температурою, солоністю та режимом опадів, визначають закономірності впливу океану на формування клімату прибережних територій. Окремий блок присвячено вивченню тектонічної будови дна, розміщенню вулканізму, мінеральних і біологічних ресурсів, а також аналізу транспортно-логістичних систем, морського туризму та природоохоронних територій Світового океану. Особливістю розробленої методики є поєднання картографічного моделювання, статистичного аналізу, елементів геоінформаційних технологій та прикладних досліджень сучасного природокористування, що забезпечує формування цілісного уявлення про океан як складну природно-господарську систему та сприяє розвитку професійних компетентностей майбутніх учителів географії відповідно до вимог Нової української школи [4].

Особливе значення має проектне навчання. Під час підготовки майбутніх учителів географії доцільно залучати студентів до створення освітніх проектів, присвячених окремим материкам, океанам або глобальним проблемам людства. Результатами таких проектів можуть бути інтерактивні карти, вебресурси, віртуальні екскурсії, тематичні освітні квести чи мультимедійні презентації. Проектна діяльність сприяє інтеграції знань із різних дисциплін, формує навички командної роботи та підвищує мотивацію до навчання [5]. Не менш важливим є використання віртуальних екскурсій та технологій доповненої й віртуальної реальності. Вони дозволяють моделювати подорожі до природних об'єктів різних материків, досліджувати рельєф, кліматичні пояси, океанічні западини та унікальні природні комплекси без необхідності фізичної присутності. Такі технології забезпечують високий рівень наочності та сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу [4].

Таким чином, інноваційні підходи до вивчення географії материків і океанів у закладах вищої освіти сприяють формуванню професійних компетентностей майбутніх учителів географії НУШ. Поєднання компетентнісного, дослідницького, проектного та цифрового підходів забезпечує підготовку педагогів, здатних ефективно працювати в сучасному освітньому середовищі, використовувати новітні технології навчання та формувати в учнів географічну грамотність, критичне мислення й навички дослідницької діяльності..

Література

1. Бірюкова Н. В. Теорія та методика навчання географії в умовах реалізації концепції Нової української школи. *Природничі науки та освіта*. 2021. № 2. С. 18–24. URL: <https://vspu.net/naturalscience/index.php/journal/article/download/117/94> (дата звернення: 30.04.2026).
2. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: <https://nus.org.ua/about/> (дата звернення: 30.04.2026).

3. Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п> (дата звернення: 30.04.2026).
4. Яковчук О. В., Романів А. С., Токар О. І. Сучасні особливості викладання фізико-географічних дисциплін при підготовці вчителів географії в закладах вищої освіти України. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія.* 2026. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2021/2026-2-41>
5. Яроменко О. В., Романів А. С., Токар О. І. Теоретико-методологічний аналіз вибору об'єкта дослідження в географічній науці. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія.* 2025. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-4-44>

НАПРЯМ 6. ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Думнов Олександр Сергійович,

аспірант ОНП «Географія» кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства імені Костянтина Немця факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків

Сегіда Катерина Юріївна,

доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства імені Костянтина Немця Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ВЕТЕРАНСЬКОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Процес соціально-економічної реінтеграції ветеранів та ветеранок в Україні є одним із найбільш масштабних та складних викликів для національної системи державного управління та соціальної політики в умовах триваючого повномасштабної війни. Станом на кінець 2024 року ветеранська спільнота становить значну частку працездатного населення, що вимагає трансформації підходів до ринку праці, професійної освіти та стимулювання підприємництва [1]. Економічна самостійність колишніх військовослужбовців є не лише запорукою їхнього індивідуального добробуту, а й критичним чинником макроекономічної стабільності держави та функціонування регіональних ринків праці [6]. Регіональний розріз цієї проблеми демонструє суттєву неоднорідність, зумовлену близькістю до зони бойових дій, станом промислової бази та ефективністю місцевих ініціатив.

Розуміння регіональної специфіки зайнятості неможливе без ґрунтового аналізу демографічного складу ветеранської спільноти. Дані загальнонаціональних опитувань свідчать, що близько 3% дорослого населення України (приблизно 936 000 осіб) ідентифікують себе як ветерани. Серед ветеранів переважають чоловіки (89 %) працездатного віку: 63 % ветеранів перебувають у віковій категорії від 35 до 59 років. Такі показники свідчать про те, що ветерани є основним трудовим ресурсом, який має потенціал стати драйвером економічного відновлення в регіонах [1]. Проте реальний рівень зайнятості серед ветеранів є нижчим за середній показник по країні. Якщо серед цивільного населення рівень працевлаштування складає близько 67%, то серед ветеранів працездатного віку він становить лише 58% [1]. Ветерани удвічі частіше за цивільних знаходяться в активному пошуку роботи (42% проти 18% відповідно), що свідчить про наявність структурних бар'єрів, які заважають ефективному переходу від військової служби до цивільної кар'єри. Аналіз причин незайнятості демонструє, що 30% ветеранів не можуть знайти стабільну роботу через стан здоров'я або невідповідність пропозицій ринку їхнім очікуванням. Майже 60% ветеранів повідомляють, що їхні поточні доходи є недостатніми для забезпечення базових потреб домогосподарства [1]. У регіональному вимірі ці показники загострюються у прифронтових областях, де економічна активність обмежена безпековими ризиками, що змушує ветеранів вдаватися до негативних стратегій виживання, таких як внутрішня міграція або накопичення боргів.

Національна політика зайнятості ветеранів базується на трьох основних стовпах: професійна адаптація, фінансова підтримка підприємництва та створення інклюзивного робочого середовища. Державна служба зайнятості (ДСЗ) виступає ключовим оператором цих програм, використовуючи мережу власних навчальних закладів та ваучерні програми [10]. Важливим компонентом є мережа з 8 діючих центрів професійно-технічної освіти (ЦПТО), що розташовані в Харкові, Дніпрі, Полтаві, Одесі, Сумах, Івано-Франківську, Львові та Рівному. Протягом 2024–2025 років понад 4 тисячі ветеранів та

ветеранок пройшли навчання в цих закладах, що ліцензовані за 98 професіями та мають 467 освітніх програм підвищення кваліфікації [10]. Сучасне оснащення центрів VR-симуляторами та тренажерами дозволяє адаптувати військовий досвід до вимог цивільних спеціальностей, що є критично важливим для швидкої реінтеграції. Окремим інструментом є програма ваучерів на навчання. У 2025 році вартість такого ваучера становить до 30 280 грн (10 прожиткових мінімумів), що дає можливість ветеранам безплатно здобути нову спеціальність або підвищити кваліфікацію за 155 напрямками [3].

Регіональні розбіжності у кількості ветеранських просторів свідчать про різну швидкість адаптації місцевої влади до потреб демобілізованих. Харківська область з її 56 просторами [4] демонструє лідерство у створенні інфраструктури, що є відповіддю на велику кількість мобілізованих мешканців регіону та потребу в децентралізації послуг в умовах постійних обстрілів. Серед ключових напрямів роботи – перенавчання, психологічна допомога, ІТ-курси. У Запоріжжі 14 ветеранських просторів [4], що забезпечують інституційну підтримку, соціологічні дослідження потреб тощо. Окрім того, у Запоріжжі створено Департамент з питань ветеранської політики [7] для безпосереднього залучення ветеранів до управління програмами підтримки. Особливості ветеранської зайнятості визначаються глибокими територіальними диспропорціями між регіонами України. У західних та центральних областях спостерігається концентрація релокованого бізнесу та вища доступність робочих місць, що створює сприятливі умови для професійної реінтеграції через розвинений сервісний сектор та промисловість. Натомість східні та південні (прифронтові) регіони стикаються з дефіцитом вакансій у цивільному секторі через руйнування виробничих потужностей та безпекові ризики, що зумовлює вимушену внутрішню міграцію ветеранів зі сходу на захід у пошуках економічної стабільності, що призводить до вимивання трудового потенціалу з територій, які потребуватимуть найшвидшого відновлення

Створення власної справи розглядається як одна з найперспективніших форм зайнятості для ветеранів, оскільки дозволяє їм самостійно формувати робоче середовище, адаптоване до власних потреб та стану здоров'я. Близько 16% ветеранів висловлюють зацікавленість у державній підтримці для запуску бізнесу [2]. Програма «єРобота» (гранти «Власна справа») стала основним фінансовим інструментом у цьому секторі. У 2024–2025 роках було видано 19,7 тис. мікрогрантів на загальну суму 5,0 млрд грн [11]. Для ветеранської спільноти передбачені розширені можливості: гранти до 250 тис. грн за умови створення одного робочого місця; гранти до 500 тис. грн за умови створення двох робочих місць; гранти до 1 млн грн для ветеранів-ФОПів зі стажем понад 12 місяців при створенні чотирьох робочих місць та власному співфінансуванні 30% [11].

Попри значну кількість державних програм, реальний процес працевлаштування ветеранів стикається з низкою перешкод, які мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Опитування компанії Gradus Research виявило, що лише 22% ветеранів працюють на тому ж місці, де й до служби [5]. Причини такої ситуації є комплексними: від релокації підприємств до зміни життєвих пріоритетів та стану здоров'я.

Таблиця 1. Основні бар'єри при працевлаштуванні за версією ветеранів та роботодавців (узагальнено за [5])

Категорія бар'єру	Питома вага / Значущість	Наслідки для ринку праці
Невідповідність зарплати	37.3%	Відтік кадрів у неофіційний сектор
Фізичне здоров'я	36.3%	Потреба в інклюзивних робочих місцях
Психоемоційний стан	25.5%	Необхідність корпоративних програм підтримки
Упередженість роботодавців	23.3%	Соціальна ізоляція ветеранів
Втрата професійних навичок	14.0%	Запит на інтенсивне перенавчання

Дослідження Міністерства у справах ветеранів підкреслює, що упередженість та недовіра з боку роботодавців залишаються серйозними викликами [8]. Роботодавці часто побоюються психологічної нестабільності колишніх військових або не знають правових нюансів найму осіб з інвалідністю внаслідок війни. З іншого боку, існує значний розрив між очікуваннями ветеранів щодо оплати праці та реальною ситуацією в цивільному секторі, що часто зумовлено високими грошовими виплатами під час військової служби.

Ефективність ветеранської політики на місцях часто залежить від взаємозв'язків та спільної роботи місцевої влади, бізнесу та міжнародних донорів. Відсутність якісних послуг з реінтеграції та низький рівень зайнятості ветеранів створюють значні ризики для соціальної згуртованості. Ветерани, які мають статус особи з інвалідністю, повідомляють про критично низькі можливості працевлаштування порівняно з іншими категоріями, що вимагає від держави не просто створення робочих місць, а розбудови інклюзивного ринку праці [2].

Уряд схвалив Концепцію Державної цільової програми «Ветеран. Робота» на 2025–2027 роки, яка має на меті створити цілісну систему підтримки. Основними трендами наступних років стануть цифровізація послуг (подача заявок на гранти та навчання через портал «Дія» стає стандартом, що нівелює бюрократичні бар'єри в регіонах), фокус на ментальному здоров'ї (роботодавці все частіше впроваджують програми психологічної підтримки як частину компенсаційного пакета для ветеранів), регіональна децентралізація (перенесення центрів прийняття рішень та ресурсів на рівень громад, де ветерани отримують послуги безпосередньо за місцем проживання), співпраця з міжнародними донорами (організації на кшталт МОМ (IOM) продовжуватимуть моніторинг потреб ветеранів через регулярні опитування (GPS Rounds), що дозволяє гнучко коригувати державну політику) [9].

Тож, регіональний вимір ветеранської зайнятості в Україні свідчить про перехід від точкових ініціатив до формування системної державної політики. Ключовими чинниками успіху є доступність

професійної освіти через мережу ЦПТО та ваучерну систему, фінансова підтримка мікропідприємництва через гранти «Робота» та активна позиція територіальних громад. Водночас залишаються невирішеними проблеми дискримінації з боку окремих роботодавців, недостатня обізнаність ветеранів про наявні можливості (дві третини не знають про програми навчання) та значні перешкоди для осіб з інвалідністю. Подолання цих викликів потребує не лише фінансових вливань, а й глибокої трансформації корпоративної культури та суспільного сприйняття ветеранів як цінної та продуктивної частини українського народу. Інвестиції у ветеранську зайнятість сьогодні є запорукою стійкості та швидкого відновлення України в майбутньому.

Література

1. Veteran profiles and reintegration challenges in Ukraine. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_Veteran%20Profiles%20and%20Reintegration%20Challenges%20in%20Ukraine_March_2025.pdf
2. Адаптація до цивільного життя: ключові напрями для посилення реінтеграції ветеранів та ветеранок в Україні. URL: https://euneighbourseast.eu/wpcontent/uploads/2025/08/pub_unukr24_veterans-adapting-to-civilian-life_ukr_2208.pdf
3. Ваучер на навчання: у 2025 році на програму від Служби зайнятості запланували 300 мільйонів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3931815-vaucer-na-navcanna-u-2025-roci-na-programu-vid-sluzbi-zajnatosti-zaplanuvali-300-miljoniv.html>
4. Ветеранська політика в територіальних громадах (листопад-грудень 2025 р.). URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/veteranska-polityka-v-terytorialnykh-hromadakh-lystopad-hruden-2025-r>
6. Вивчення потреб ветеранів на шляху повернення до цивільного життя. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/exploring-needs-veterans-their-way-back-civilian-life-focus-future/>
7. Думнов, О., Сегіда, К. Тенденції ринку праці України під час війни: суспільно-географічний аспект. *Слобожанський вісник. Природничі науки*. 2026. 1. С.114-121 <https://doi.org/10.32782/naturalspu/2026.1.14>

8. Запорізька міська рада: Департаменту ветеранської політики – рік.
URL: <https://zp.gov.ua/news/243074-departamentu-veteranskoji-politiki-rik>
10. Міністерство у справах ветеранів України : Упередженість та недовіра з боку роботодавців – серед основних викликів, з якими зіштовхуються ветерани та ветеранки при працевлаштуванні. URL: <https://mva.gov.ua/presenter/category/86-novini/uperedzhenist-ta-nedovira-z-boku-robotodavtsiv--sеред-osnovnih-viklikiv-z-yakimi-zishtovhuutsya-veterani-ta-veteranki-pri-pratsevlashtuvanni>
11. Міністерство у справах ветеранів України: Уряд схвалив Концепцію Державної цільової програми “Ветеран. Робота” на 2025–2027 роки. URL: <https://mva.gov.ua/presenter/category/86-novini/uryad-shvaliv-kontseptsiu-derzhavnoi-tsilovoi-programi-veteran-robota-na-20252027-roki>
12. Понад 4 тис. ветеранів і ветеранок пройшли навчальні програми у 2024-2025 роках у Службі зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/news/singlenews/874>
13. Стартував новий етап подачі заявок на грант “Власна справа” для ветеранів, ветеранок та членів їхніх родин. URL: <https://koda.gov.ua/startuvav-novyj-etap-podachi-zayavok-na-grant-vasna-sprava-dlya-veteraniv-veteranok-ta-chleniv-yihnih-rodyn/>

Маковецька Лариса Олексіївна,

кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Гаврилюк Софія Василівна,

здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти географічного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ’ЯЗКІВ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Зовнішньоекономічні зв'язки регіону виступають системоутворюючим елементом його економічної структури, визначаючи рівень інтеграції у світове господарство, експортну спеціалізацію та конкурентоспроможність. В умовах воєнного стану, запровадженого у 2022 році, відбувається глибока трансформація зовнішньоекономічної діяльності, що проявляється у зміні географічної орієнтації торговельних потоків, модифікації логістичних систем та структурній перебудові експорту й імпорту [1, с. 11].

Варто зазначити, що саме регіональний вимір економічної стійкості виявився визначальним фактором стійкості національної економіки у перші місяці повномасштабного вторгнення, взявши на себе основний удар від руйнування традиційних ланцюгів постачання.

Волинська область, як прикордонний регіон із країнами Європейського Союзу, характеризується підвищеним адаптаційним потенціалом до зовнішніх шоків. Відсутність масштабних руйнувань інфраструктури та наявність розвиненої мережі пунктів пропуску через державний кордон зумовили швидку переорієнтацію зовнішньоекономічних зв'язків на західний напрям. У результаті Європейський Союз став домінуючим торговельним партнером регіону, що відображає загальнонаціональну тенденцію економічної інтеграції [2, с. 4]. Проте, незважаючи на очевидні логістичні переваги, вимушена та стрімка інтеграція в європейські ринки виявила слабкі місця місцевих товаровиробників, що одразу знайшло своє відображення у макроекономічних показниках регіону.

Динаміка зовнішньої торгівлі Волинської області у 2022–2025 рр. свідчить про посилення структурних дисбалансів. У 2023 році обсяг експорту становив 823,8 млн дол. США (77,3 % від рівня 2022 року), тоді як імпорт досяг 2 577,9 млн дол. США, що зумовило значне від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі [3, с. 2]. У 2024 році спостерігалися ознаки часткової стабілізації, зокрема незначне зростання експорту за окремими періодами, однак імпорт залишався домінуючим компонентом зовнішньоторговельного обороту [3, с. 3]. Очевидно, що ця часткова стабілізація мала здебільшого інерційний характер. Глибинні проблеми виробничого сектору залишалися

невирішеними, а внутрішні ресурси підприємств для самостійного утримання експортних позицій поступово вичерпувалися.

У 2025 році негативні тенденції посилилися. Загальний обсяг зовнішньоторговельних операцій зріс на 19 % і досяг 6,481 млрд дол. США, що свідчить про активізацію транскордонної економічної діяльності, однак супроводжується поглибленням дисбалансів [4]. Обсяг імпорту перевищив 5 млрд дол. США, збільшившись на 29 % порівняно з 2024 роком, що зумовлено зростанням потреб у енергоресурсах та сировині [4]. Водночас експорт скоротився до близько 1,2 млрд дол. США (– 3 % у вартісному вимірі та – 32 % у фізичному обсязі), що свідчить про зниження ефективності експортної діяльності [4].

Наслідком зазначених тенденцій стало суттєве зростання дефіциту зовнішньоторговельного балансу, який у 2025 році перевищив 3,8 млрд дол. США (+43 % порівняно з попереднім роком) [4]. Коефіцієнт покриття імпорту експортом залишається критично низьким, що свідчить про посилення імпортозалежності економіки регіону. Подібна імпортозалежність не лише вимиває валютні кошти з економіки області, а й створює безпрецедентний тиск на логістичну інфраструктуру, яка змушена обслуговувати переважно вхідні товарні потоки.

Суттєвих змін зазнала логістична складова зовнішньоекономічної діяльності. Унаслідок блокування морських портів України відбулося різке зростання ролі сухопутних транспортних коридорів через західний кордон. Волинська область трансформувалася у важливий транзитно-логістичний вузол, через який здійснюється значна частина експортно-імпортних потоків [1, с. 24]. З іншого боку, статус транзитного хабу диктує нові умови і для місцевих виробників: інфраструктурні обмеження та постійні черги на кордонах безпосередньо впливають на те, які саме товари стає економічно доцільно експортувати.

Трансформація охоплює і товарну структуру експорту, у складі якої домінують продукція агропромислового комплексу (зернові та олійні культури), деревина та вироби з неї, харчова продукція (м'ясо,

молочні продукти, готові харчові вироби), продукція легкої промисловості (текстиль, одяг), а також окремі види машинобудівної продукції та електротехнічного обладнання; попри переважання сировинної складової, простежується тенденція до поступового зростання частки продукції з більшою доданою вартістю, що зумовлено адаптацією підприємств до стандартів ринку ЄС [2, с. 6].

Можна стверджувати, що ці якісні зрушення у товарній структурі є радше індивідуальною реакцією бізнесу на виклики війни, аніж результатом цілеспрямованої політики стимулювання, що вимагає перегляду діючих підходів до підтримки підприємництва.

Інституційний аспект трансформації проявляється у розвитку механізмів підтримки експорту та міжнародної кооперації. Водночас зберігається низка системних обмежень: перевантаженість прикордонної інфраструктури, зростання логістичних витрат, валютні ризики та недостатній рівень технологічної модернізації виробництва.

Відповідно, без комплексного подолання цих бар'єрів на державному та регіональному рівнях, навіть найуспішніші кейси адаптації окремих компаній не здатні переламати загальну негативну макроекономічну динаміку області.

Таким чином, трансформація зовнішньоекономічних зв'язків Волинської області у 2022–2025 рр. має системний характер і проявляється у переорієнтації на ринки ЄС, зміні логістичної моделі, скороченні експорту на початковому етапі війни, зростанні імпорту та поглибленні від'ємного торговельного сальдо. Подальший розвиток регіону потребує диверсифікації експорту, зниження імпортозалежності та розвитку виробництв із високою доданою вартістю.

Література

1. Економічна трансформація регіонів України в умовах війни. Київ: НІСД, 2023. 48 с.
2. Зовнішньоекономічна діяльність Волинської області: аналітичний звіт. Луцьк, 2024. 32 с.

3. Головне управління статистики у Волинській області. Товарна структура зовнішньої торгівлі Волинської області у 2024 році. URL: http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/10_2_r24ut.htm (дата звернення: 10.04.2026).
4. Державна служба статистики України. Зовнішня торгівля товарами. URL: <https://stat.gov.ua/uk/datasets/zovnishnya-torhivlya-tovaramy> (дата звернення: 10.04.2026).

Маковецька Лариса Олексіївна,
*кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної
та соціальної географії Волинського національного університету
імені Лесі Українки, м. Луцьк*

Лілякевич Ольга Вячеславівна,
*здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти географічного факультету Волинського
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА У ШАЦЬКІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

Поряд із розвиненою рекреаційною функцією аграрний сектор Шацької територіальної громади (ТГ) традиційно відіграє вагомий роль у забезпеченні зайнятості сільського населення. Шацька ТГ охоплює селище Шацьк і 30 навколишніх сіл.

Загальна площа сільськогосподарських земель Шацької ТГ становить близько 22,251 тис. га, з яких 9,800 тис. га – рілля, 3,100 тис. га – сіножаті та пасовища, 2,639 тис. га – землі під господарськими будівлями та шляхами [1]. Ґрунтовий покрив представлений переважно дерново-підзолистими та торф'яними ґрунтами Волинського Полісся – малородючими, з підвищеною кислотністю та

надмірним зволоженням. Це суттєво обмежує рентабельне вирощування широкого спектра сільськогосподарських культур, характерних для більш родючих регіонів України.

Провідними культурами є жито озиме, ячмінь ярий, картопля, донедавна льон-довгунець та кормові трави. Площі під зерновими культурами упродовж 2019–2023 рр. залишалися відносно стабільними – на рівні 4 200–4 600 га, однак урожайність (жито – 18–22 ц/га, ячмінь – 15–20 ц/га) значно поступається середньообласним показникам через низьку природну родючість ґрунтів. Картоплярство традиційно зосереджене в особистих селянських господарствах (ОСГ) і забезпечує потреби переважно внутрішнього споживання.

Переважними формами господарювання є особисті селянські господарства (ОСГ). Серед діючих фермерських господарств (станом на 2025 рік) у селищі Шацьк працює ТзОВ «Агровізія», яке займається вирощуванням зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур, ТзОВ «Сад Агро Шацьк». В стані припинення перебувають сільськогосподарський виробничий кооператив «Україна» та фермерське господарство «Агродрайв».

Тваринницька галузь функціонує майже виключно через діяльність ОСГ, на яких припадає понад 78 % від загального поголів'я великої рогатої худоби (близько 1 200 голів у 2023 р.) та 85 % поголів'я свиней. Молочне скотарство є однією з провідних галузей тваринництва у Шацькій ТГ. Сприятливі природно-кліматичні умови та наявність кормової бази сприяють розвитку розведення великої рогатої худоби молочного напрямку. Значна частина господарств спеціалізується на виробництві молока, що забезпечує як місцеві потреби населення, так і формує сировинну базу для переробної промисловості. Важливу роль відіграє діюче молокопереробне підприємство (ТОВ «Шацький молокозавод»), яке здійснює закупівлю молока у населення та фермерських господарств, його переробку і виробництво готової продукції. Функціонування підприємства сприяє розвитку тваринництва, створенню робочих місць та підвищенню економічного потенціалу громади.

Спостерігається тенденція до скорочення поголів'я: порівняно з 2019 роком чисельність ВРХ зменшилася на 14 %, що пояснюється старінням та скороченням сільського населення, а також подорожчанням кормів.

Бджільництво також є традиційною галуззю для цього регіону, представлене в основному в ОСГ. Наявність лісів, лугов, різнотрав'я створює чудові умови для розвитку пасічництва. Шацький мед користується попитом як екологічно чистий продукт.

За результатами тенденцій розвитку виявлено такі ключові проблеми аграрного сектору громади:

- низька природна родючість поліських ґрунтів і значна частка перезвожених торф'яників, що потребують меліорації;
- обмеження господарської діяльності в охоронних зонах Шацького національного природного парку (ШНПП) (заборона суцільного осушення, обмеження щодо внесення мінеральних добрив і засобів захисту рослин);
- населення призводять до дефіциту робочої сили в аграрному секторі;
- відсутність переробних потужностей у межах громади, що змушує виробників реалізовувати сировину за низькими цінами посередникам.

Незважаючи на існуючі виклики, Шацька ТГ має низку конкурентних переваг, які при правильній стратегії можуть стати основою сталого розвитку аграрного сектору.

Відносно низький рівень хімізації сільського господарства в поліській зоні та обмеження щодо застосування синтетичних засобів захисту рослин в охоронних зонах ШНПП фактично сформували передумови для органічного виробництва. Відповідно до Закону України «Про органічне виробництво» [4], виробники мають можливість пройти сертифікацію та отримати доступ до ринків збуту органічної продукції з ціновою надбавкою 30–80 % порівняно зі звичайною. Пріоритетними культурами для органічного виробництва у громаді можуть стати ягоди (лохина, журавлина), картопля, льон та лікарські трави.

Щорічний туристичний потік до Шацьких озер оцінюється у 150–200 тис. осіб [5]. Інтеграція аграрного та рекреаційного секторів через розвиток агросадіб, фермерських ринків, майстер-класів з традиційних ремесел і народних промислів здатна суттєво підвищити доходи сільського населення та диверсифікувати джерела наповнення місцевого бюджету.

Створення багатофункціональних кооперативів – насамперед збутових і сервісних – дозволить об'єднати ресурси дрібних виробників для спільного придбання техніки та матеріалів, колективного зберігання і реалізації продукції, доступу до програм грантового фінансування. Досвід успішних кооперативів Волинської та Рівненської областей свідчить про можливість підвищення рентабельності малих господарств на 20–35 % упродовж перших трьох років діяльності кооперативу [6].

Проведене дослідження засвідчує, що сільське господарство Шацької ТГ функціонує переважно в дрібнотоварному форматі на малородючих поліських ґрунтах в умовах жорстких природоохоронних обмежень. Основними стримувальними факторами є погіршення демографічної ситуації, відсутність кооперації та обмежений доступ до фінансових ресурсів.

Водночас унікальне поєднання природоохоронного статусу, туристичного потенціалу та порівняно незабрудненого аграрного середовища формує виняткові конкурентні переваги для розвитку органічного виробництва та агротуризму. Стратегічним пріоритетом для громади має стати формування інтегрованого органічно-рекреаційного кластера, що поєднає сертифіковане органічне землеробство, агросадібний туризм та екологічно орієнтовані переробні виробництва.

В умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну продовольча безпека набула стратегічного значення на всіх рівнях – від загальнодержавного до місцевого. Відтік молоді до міст та скорочення чисельності сільського населення призводять до дефіциту робочої сили в аграрному секторі; Додаткову актуальність темі надає чинна державна політика підтримки об'єднаних громад: відповідно до

Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [2] та Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки [3], ТГ отримали розширені повноваження і фінансові ресурси для стимулювання місцевого виробництва, що відкриває нові можливості для аграрного розвитку Шацька.

Реалізація визначених перспективних напрямів потребує активної участі органів місцевого самоврядування у залученні грантових коштів (програми ЄС, USAID, ЄБРР), сприянні кооперативному руху та розробці муніципальних програм підтримки аграрного сектору. За умови комплексного підходу сільське господарство Шацької ТГ здатне не лише подолати нинішню стагнацію, а й стати повноцінною складовою сталого розвитку громади.

Література

1. Екологічний паспорт Шацького району - Voladm.gov.ua. Волинська Обласна Державна Адміністрація. URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-shackogo-rayonu/>
2. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 № 157-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. Ст. 91.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки» від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF>
4. Закон України «Про органічне виробництво» від 10.07.2018 № 2496-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 36. Ст. 275.
5. Шацький національний природний парк. Офіційний сайт. URL: <https://shatsk-park.org.ua>
6. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Київ: Логос, 2001. 380 с.
7. Шацька селищна рада. Стратегія розвитку Шацької ОТГ на 2021–2027 роки. URL: <https://shatsk-gromada.gov.ua>

Маковецька Лариса Олексіївна,
*кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної
та соціальної географії Волинського національного
університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

Суц Вікторія Василівна,
*здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти географічного факультету Волинського
національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА КОВЕЛЬСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУ

Сільськогосподарське виробництво є однією з фундаментальних складових економіки Ковельського адміністративного району Волинської області.

У результаті адміністративно-територіальної реформи 2020 року Ковельський район значно укрупнився, оскільки включає території колишніх Ковельського, Турійського, Старовижівського, Ратнівського, Шацького та Любомльського адміністративних районів. Таке розширення адміністративних меж кардинально змінило структуру земельного фонду та географію розміщення сільськогосподарських угідь у регіоні. На сьогодні загальна площа укрупненого Ковельського району становить 770,8 тис. га, що робить його одним із найбільших в Україні. Це зумовлює високу диверсифікацію сільськогосподарського виробництва, що варіюється від дрібнотоварних фермерських господарств на поліських ґрунтах до потужних агропідприємств. Дослідження особливостей розміщення та динаміки сільськогосподарського виробництва у цьому районі є актуальним, оскільки дозволяє оцінити ефективність використання земельних ресурсів та проаналізувати тенденції розвитку рослинництва і тваринництва.

Розміщення об'єктів сільськогосподарського виробництва завжди детермінується сукупністю природно-кліматичних та ґрунтових умов. Територія Ковельського району повністю розташована в межах геоморфологічної зони Полісся. Загалом земельний фонд Волинської області становить понад 2014,4 тис. га, з яких 1047,5 тис. га (майже 52%) припадає на сільськогосподарські угіддя, у тому числі 672,3 тис. га займає рілля [4]. Ковельський район володіє лівовою часткою цього фонду, проте якість земель тут є дуже неоднорідною і вимагає специфічних підходів до обробітку.

У районі домінують дерново-підзолисті, піщані, супіщані та торфово-болотні ґрунти. Вони характеризуються відносно низьким рівнем природної родючості, підвищеною кислотністю та потребують регулярного внесення органічних і мінеральних добрив, а також вапнування. Північні та північно-західні території району (зокрема землі колишніх Ратнівського та Шацького районів) відрізняються надзвичайно високим рівнем заліснення та заболоченості. Відповідно до екологічного паспорта району, на багатьох ділянках лісистість сягає понад 20%, а землі лісогосподарського призначення займають десятки тисяч гектарів [2]. Через такі складні природні умови великотоварне аграрне виробництво на півночі є фрагментованим. Натомість південна та південно-західна частини району (колишній Турійський напрямок) мають дещо кращі показники гумусу і рівніший рельєф, що створює сприятливі умови для інтенсивного землеробства.

Рослинництво є базовою та найбільш прибутковою галуззю сільськогосподарського виробництва Ковельщини. Пріоритетними напрямками розвитку аграрного сектору є вирощування зернових та технічних культур, картоплі, овочів, а також цукрових буряків [4]. У просторовому розміщенні посівних площ спостерігається чітке внутрішнє районування.

Великі сільськогосподарські підприємства та колективні форми господарювання, такі як СТОВ «Ратнівський аграрій», ФГ «Аміла», ФГ «Перлина Турії», ТОВ «Волинь-Агро» та ін. концентрують свої зусилля переважно у південній і центральній частинах району. Тут на великих площах вирощують основні продовольчі та фуражні

культури: озиму пшеницю (середня врожайність якої сягає 40-45 ц/га), ярий ячмінь та кукурудзу на зерно. Останніми роками відзначається значне розширення площ під комерційно привабливими технічними культурами, які раніше майже не сіяли на Поліссі – насамперед озимим ріпаком (врожайність близько 25-30 ц/га), соняшником та соєю. Застосування сучасних технологій дає змогу аграріям стабільно нарощувати валовий збір навіть на бідних супісках.

У північних громадах району вагому роль відіграють особисті селянські господарства та невеликі фермерські господарства. Вони спеціалізуються переважно на вирощуванні картоплі та овочевих культур відкритого ґрунту. Картоплярство залишається історично традиційною галуззю, яка забезпечує надлишок продукції для реалізації в інших регіонах. Також швидкими темпами розвивається нішеве плодово-ягідне виробництво – вирощування лохини, малини та суниці.

Галузь тваринництва є невіддільною та важливою ланкою аграрної економіки Ковельського району, що забезпечує зайнятість населення протягом усього року. Волинська область є беззаперечним лідером в Україні за поголів'ям великої рогатої худоби м'ясного напрямку продуктивності. Лише за офіційними даними останніх років, на Волині фіксувалося утримання сотень тисяч голів ВРХ, свиней та мільйони голів птиці, причому у сільськогосподарських підприємствах спостерігалось стабільне зростання поголів'я [3].

Розміщення тваринницьких комплексів у Ковельському районі безпосередньо прив'язане до кормової бази. У північних регіонах, де рілля чергується з великими масивами природних луків, пасовищ і сіножатей, історично сформувалося молочно-м'ясне скотарство. Господарства населення та дрібні фермери утримують тут значну частину молочного стада, постачаючи сировину для місцевих молокозаводів.

Водночас промислове свинарство та птахівництво мають іншу просторову логіку розміщення. Великі спеціалізовані підприємства тяжіють до територій з надійною базою концентрованих кормів та зручних транспортних шляхів.

Однією з важливих особливостей розвитку Ковельського району є його унікальне транспортно-географічне та геополітичне положення. Район межує безпосередньо з Європейським Союзом, будучи найважливішим транспортним коридором на заході України. Через його територію проходять міжнародна автомобільна траса М-07 та ключові залізничні магістралі з коліями європейського стандарту [1, с. 186]. Цей логістичний фактор став критично важливим після початку повномасштабного вторгнення та блокування українських морських портів. Експорт вітчизняної аграрної продукції був різко переорієнтований на західні сухопутні кордони. Ковельський район (особливо навколо митних пунктів пропуску, таких як Ягодин) перетворився на гігантський логістичний хаб. Тут стрімко розвивається інфраструктура зберігання та перевалки: будуються «сухі порти», сучасні елеватори та мультимодальні термінали. Дослідження показують, що Ковельський район сьогодні є лідером області за кількістю інвестиційних об'єктів типу Brownfield (промислових майданчиків, готових до ревіталізації), що робить його вкрай привабливим для релокованих підприємств та іноземних інвесторів [1, с. 192]. Це дає поштовх до зміни парадигми: від простого експорту сировини район переходить до створення переробних підприємств безпосередньо біля кордону (олійноекстракційні заводи, виробництво біоетанолу, комбікормів).

Аграрне виробництво регіону демонструє високу адаптивність. За підсумками 2022 року, попри всі воєнні виклики, індекс сільськогосподарської продукції Волинської області становив 97% порівняно з мирним 2021 роком, причому господарства населення навіть продемонстрували приріст виробництва до 102,3%. Загальний обсяг виробленої агропродукції сягнув десятків мільярдів гривень, де понад 70% становить продукція рослинництва, а майже 28% – тваринництва [1, с. 109]. Ковельський район формує значну частину цього фінансового потоку.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що сільськогосподарське виробництво у Ковельському районі відзначається чіткою просторовою спеціалізацією. В аграрному

секторі відбулися помітні зрушення: від традиційних для Полісся культур (льон, жито) район перейшов до масштабного вирощування експортних технічних культур (ріпак, соя, соняшник). Південні території стали центром інтенсивного землеробства, де головними виробниками виступають великі сільськогосподарські товариства та фермерські господарства. Натомість на півночі домінує молочно-м'ясне тваринництво, картоплярство та ягідництво у господарствах населення. Подальший розвиток галузі вимагає збереження балансу між високою продуктивністю та екологічною безпекою земель Волинського Полісся.

Література

1. Дослідження нових галузей економіки у контексті справедливої трансформації Львівського та Волинського вугільних регіонів. Агенція місцевого економічного розвитку Яворівщини. URL: <https://amer.org.ua/wpcontent/uploads/2024/09/E.I. Lviv Volyn 2024.pdf>
2. Екологічний паспорт Ковельського району. Волинська обласна державна адміністрація. URL: <https://voladm.gov.ua/article/ekologichniy-pasport-kovelskogo-rayonu/>
3. Загальна інформація. Волинська обласна рада: URL: <https://new.volynrada.gov.ua/volyn/zagalna-informacziya/>
4. Стратегія розвитку. Волинська обласна рада: URL: <https://new.volynrada.gov.ua/volyn/strategiya-rozvitku/>

Мулярчук Марія Віталіївна,
*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
факультету географії, історії та туризму ПВНЗ
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне*

Яроменко Оксана Володимирівна,
*кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і
туризму, начальник відділу з наукової діяльності та аспірантури
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне*

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ

У сучасних умовах глобалізації зовнішньоекономічні відносини стають одним із фундаментальних чинників економічного поступу, залучення фінансових інвестицій, розвитку міжнародної торгівлі та впровадження новітніх технологій. Особливу значущість ця тема набула в контексті воєнних загроз, змін у світових ринках і переорієнтації зовнішньоторговельних потоків України. Після початку повномасштабної агресії росії країна зіткнулася з істотними перетвореннями у структурі експорту та імпорту, географії міжнародної торгівлі, логістичних схем і форматах економічного співробітництва. Поряд із цим Україна продовжує поглиблювати економічну взаємодію з європейськими державами, розширює перспективи співпраці з міжнародними організаціями та освоює нові ринки для партнерства.

Зовнішньоекономічні зв'язки (ЗЕЗ) являють собою сукупність форм і методів взаємодії суб'єктів господарювання різних країн, що здійснюються через міжнародний обмін товарами, послугами, капіталом, технологіями та робочою силою. У широкому розумінні ЗЕЗ охоплюють усі аспекти участі країни у світогосподарській

системі, відображаючи рівень її відкритості та інтегрованості у глобальний економічний простір [3].

Роль ЗЕЗ у розвитку національної економіки є багатовимірною. Адже, зовнішня торгівля розширює ринок збуту для вітчизняних виробників, імпорт забезпечує доступ до товарів і технологій, що не виробляються або виробляються менш ефективно всередині країни, участь у міжнародних фінансових відносинах дає змогу компенсувати дефіцит внутрішніх заощаджень для інвестиційного розвитку [4].

Зовнішня торгівля України впродовж 2019–2023 рр. зазнала суттєвих коливань, зумовлених як внутрішніми структурними чинниками, так і глобальними шоками – пандемією COVID-19 у 2020 році та повномасштабним збройним вторгненням росії у лютому 2022 р.

Для України, що перебуває у складних умовах воєнного часу та одночасно здійснює курс на євроінтеграцію, зовнішньоекономічні зв'язки є не просто джерелом валютних надходжень, а ключовим чинником економічної безпеки, технологічного оновлення та геополітичного позиціонування. Розуміння цієї багатовимірної ролі є необхідною теоретичною передумовою для аналізу сучасного стану та формування стратегії розвитку ЗЕЗ України.

У 2019 р. економіка України демонструвала зростання – реальний ВВП збільшився на 3,2 %, безробіття знизилося, а інфляція утримувалася у прийнятному діапазоні [5]. Зовнішньоторговельна ситуація була стабільною, хоча хронічний дефіцит торговельного балансу відображав структурну проблему: Україна традиційно витрачала більше на імпорт готових товарів з вищою доданою вартістю, ніж заробляла від вивезення сировини та напівфабрикатів (Табл. 1.). Саме ця структурна диспропорція є одним із ключових викликів зовнішньоекономічної стратегії.

**Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України
(2019–2023 рр.) [2;7]**

Рік	Експорт, млрд дол. США	Темп зміни, %	Імпорт, млрд дол. США	Темп зміни, %	Сальдо, млрд дол. США
2019	49,2	–	60,8	–	–11,6
2020	45,4	–7,7	55,6	–8,6	–10,2
2021	68,2	+50,2	73,0	+31,3	–4,8
2022	44,1	–35,3	50,6	–30,7	–6,5
2023	37,4	–15,2	56,5	+11,7	–19,1

2019 р. характеризується відносно стабільними показниками зовнішньої торгівлі, з дефіцитом торговельного балансу на рівні 11,6 млрд дол. – типовим для відкритої економіки з переважно сировинною структурою експорту. У 2020 році під впливом пандемії COVID-19 та обмежень глобальних ланцюгів постачання обидва потоки скоротилися на 7–9 %, втім дефіцит балансу дещо поліпшився. 2021 р. став рекордним за обсягами: експорт зріс на 50,2 % до 68,2 млрд дол. передусім завдяки стрімкому підвищенню світових цін на сировинні товари – зернові культури, соняшникову олію та металопродукцію, а також відновленню ділової активності після пандемічних обмежень. Період 2022–2023 рр. характеризувався значним погіршенням ситуації: руйнуванням виробничих об'єктів, втратою контрольованих Україною портів Азовського моря, тимчасовою блокадою шляхів на Чорному морі та зменшенням площ оброблюваних сільськогосподарських угідь [2; 5].

Географічна переорієнтація зовнішньої торгівлі України стала одним із найбільш вагомих структурних змін останнього десятиріччя. До 2014 р. росія стабільно займала перше або друге місце серед основних торговельних партнерів. Однак після подій 2014 і 2022 років частка росії та білорусі в зовнішньоторговельному обороті України фактично знизилася до мінімуму. Водночас частка країн

Європейського Союзу в загальному експорті країни зросла і станом на 2023 рік досягла майже 60% [1].

Аналізуючи структуру українського імпорту, можна виділити кілька якісно різних складових: 1) виробничий імпорт, що включає машини, обладнання, хімічну сировину та комплектуючі, необхідні для забезпечення функціонування вітчизняної промисловості й сільського господарства; 2) споживчий імпорт, тобто готові товари, які задовольняють попит населення зі стабільною платоспроможністю; 3) стратегічний імпорт, зокрема паливо та енергоносії, без яких економіка не може ефективно функціонувати; 4) оборонний імпорт, що охоплює зброю, боєприпаси та засоби захисту, які з 2022 р. набули значної ваги в загальній структурі імпорту. Чітке усвідомлення цих складових є ключовим для формування збалансованої імпоротної політики, спрямованої на захист вітчизняних виробників у стратегічних секторах, одночасно підтримуючи оптимальні обсяги виробничого та споживчого імпорту.

Узагальнюючи результати аналізу товарної структури зовнішньоекономічної діяльності України, слід відзначити, що країна знаходиться на перехресті двох моделей розвитку. З одного боку, збереження існуючої сировинної моделі, яка демонструє відносну стабільність у короткостроковій перспективі, гарантує певний рівень економічної передбачуваності. З іншого боку, перехід до більш складної структурної моделі, зорієнтованої на підвищення частки продукції з високою доданою вартістю, хоча й вимагатиме суттєвих інвестицій та тривалого часу для впровадження, є стратегічно важливим. Такий вибір постає як необхідна умова для забезпечення сталого економічного розвитку, зміцнення економічної безпеки та узгодження з критеріями членства в Європейському Союзі.

Отже, аналіз зовнішньоекономічних зв'язків України дозволяє всебічно оцінити поточний стан міжнародної торгівлі, визначити рівень ефективності зовнішньоекономічної діяльності країни, а також окреслити перспективні напрями розвитку її експортного потенціалу. Крім того, дослідження сприяє ідентифікації ключових проблем, які ускладнюють інтеграцію України до світової економічної системи.

Література

1. World Trade Organization. Ukraine – Member Information. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/ukraine_e.htm (date of access: 9.05.2026).
2. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 9.05.2026).
3. Козак Ю. Г. та ін. Міжнародна торгівля. 5-те вид., перероб. та допов. Київ: Центр учб. літ., 2015. 272 с.
4. Лук'яненко Д. Г. та ін. Міжнародна економіка. 3-тє вид., перероб. та допов. Київ: КНЕУ, 2009. 764 с.
5. Мазаракі А. А., Мельник Т. М. Зовнішня торгівля України: XXI сторіччя. Київ: КНТЕУ, 2013. 720 с.
6. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI: станом на 01.04.26 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 10.05.2026).
7. Національний банк України. Статистика зовнішнього сектора. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (10.05.2026).

Сасинюк Катерина Сергіївна,

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
географічного факультету Волинського національного
університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

Маковецька Лариса Олексіївна,

*кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної
та соціальної географії Волинського національного
університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

МУЗЕЇ ЛУЦЬКА ЯК ОСЕРЕДКИ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ РЕГІОНУ

Музей як соціокультурний інститут посідає особливе місце в культурному просторі будь-якого міста чи регіону. У добу глобалізації та стрімких цивілізаційних змін музеї набувають нового значення –

вони стають не лише сховищами артефактів, але й живими центрами освіти, дискусії та громадської ідентифікації.

Луцьк – одне з найдавніших міст України, столиця Волинської області – має розвинену мережу музейних закладів, які відображають унікальний культурно-історичний досвід регіону.

Станом на 2023 рік музейна мережа Луцька налічує понад 12 музейних закладів різного типу та форми власності [6]. За класифікацією профілю їх можна поділити на кілька груп: краєзнавчі (Волинський краєзнавчий музей, Історико-культурний заповідник «Старий Луцьк»); мистецькі (Волинський музей образотворчого мистецтва, Музей сучасного українського мистецтва Корсаків); сакральні (Музей «Волинська ікона»); університетські (Музей археології та Музей етнографії Волині і Полісся при ВНУ ім. Лесі Українки, Музей Лесі Українки); спеціалізовані (Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки, Музей дзвонів, Музей цегли, Аптека-музей). Така різноманітність профілів свідчить про широкий охоплення тематик і цільових аудиторій – від дітей та школярів до науковців і туристів [5; 6].

Луцьк має розгалужену мережу музейних закладів різного профілю. Центральне місце посідає Волинський краєзнавчий музей – один із найбільших регіональних музеїв України, заснований у 1929 році, фонди якого налічують понад 200 тисяч одиниць зберігання, що охоплюють матеріали з археології, етнографії, природознавства та новітньої історії краю [1]. Постійні та тимчасові виставки музею щороку приваблюють десятки тисяч відвідувачів, формуючи уявлення про самобутність волинської культури.

Важливим осередком культурного життя є Волинський музей образотворчого мистецтва, колекція якого репрезентує твори українського та зарубіжного живопису, графіки, скульптури і декоративно-вжиткового мистецтва. Музей виконує як просвітницьку, так і естетичну функцію, сприяючи формуванню художнього смаку містян [2, с. 47].

Самобутній феномен у музейному просторі Луцька – Музей «Волинська ікона», який зберігає унікальне зібрання сакрального

мистецтва XIV–XX століть. Він є не лише науковим, але й духовно-культурним центром, що привертає увагу дослідників та паломників з різних куточків світу [3, с. 46].

Помітне місце в культурному ландшафті Луцька посідає Музей сучасного українського мистецтва Корсаків – приватна інституція, що стала справжнім феноменом у контексті розвитку недержавних музейних ініціатив в Україні. Колекція музею охоплює понад тисячу творів сучасного живопису, графіки та скульптури і є однією з найбільших приватних колекцій в країні [2, с. 89]. Поряд із ним вагому роль відіграють університетські музеї при Волинському національному університеті імені Лесі Українки – Музей археології, Музей етнографії Волині і Полісся та Музей Лесі Українки. Вони органічно поєднують наукову, навчальну та просвітницьку місії, залучаючи до дослідницької роботи студентів і молодих учених [5].

Сучасні дослідники наголошують на трансформації музейної функції: із суто охоронної вона перетворюється на комунікативну та соціальну. Музеї Луцька активно впроваджують інтерактивні форми роботи з відвідувачами – освітні програми для шкіл, майстер-класи, тематичні екскурсії, квести та медіапроекти. Це свідчить про їхню орієнтацію на широку аудиторію та прагнення бути частиною живого культурного процесу.

Особливого значення набувають музеї як чинники формування регіональної ідентичності. В умовах, коли Україна переживає процес національного самоусвідомлення, волинські музеї стають місцями «зустрічі з коренями» – просторами, де мешканці Луцька можуть усвідомити власну причетність до великої культурної спадщини.

Водночас луцькі музеї відіграють важливу роль у розвитку культурного туризму. Замок Любарта, що виступає архітектурним осередком для декількох музейних відділів, є впізнаваним символом міста та ключовою туристичною пам'яткою. Завдяки регулярним заходам – середньовічним фестивалям, реконструкціям, виставкам просто неба – музейна діяльність безпосередньо формує привабливість Луцька як культурного центру [1].

Незважаючи на значні досягнення, музеї Луцька стикаються з низкою проблем: недостатнє фінансування, потреба в оновленні експозицій та матеріально-технічної бази, необхідність адаптації до цифрового середовища. Досвід провідних європейських музеїв свідчить про ефективність стратегії цифровізації фондів і онлайн-виставок як засобу розширення аудиторії [4, с. 14].

Окремої уваги заслуговує діяльність луцьких музеїв в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну. З початком війни музейні установи міста оперативно вжили заходів для евакуації та захисту найцінніших експонатів. Водночас музеї не припинили своєї культурно-освітньої діяльності – вони стали майданчиками для документування воєнних подій, вшанування захисників України та збереження пам'яті про жертв окупації. Така активна громадянська позиція музейної спільноти Луцька підтверджує, що музеї є не лише охоронцями минулого, а й активними учасниками сучасних суспільних процесів [6, с. 3].

Перспективним напрямом є розвиток партнерства між музеями та освітніми закладами, громадськими організаціями, місцевим бізнесом. Такий підхід дозволяє залучати додаткові ресурси та виходити за межі традиційної музейної аудиторії, роблячи культурну спадщину доступною для різних верств населення.

Музеї Луцька є повноцінними осередками культурного життя міста, що виконують широкий спектр функцій: зберігання та популяризації спадщини, освітньої та виховної діяльності, формування регіональної ідентичності та розвитку культурного туризму. Їхня роль зростає в умовах сучасних викликів і вимагає системної підтримки з боку держави та громади. Подальший розвиток музейної справи в Луцьку сприятиме зміцненню культурного потенціалу міста та Волинського регіону загалом.

Література

1. Волинський краєзнавчий музей: офіційний сайт. URL: <https://volyn-museum.com.ua> (дата звернення: 25.03.2025).
2. Роговець О. І. Музеї Волині: становлення та розвиток. Луцьк: Волинська книга, 2018. 184 с.

3. Пасічник І. Д. Музей «Волинська ікона» як феномен сакрального мистецтва. *Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки. Серія: Мистецтвознавство*. 2020. № 3. С. 45–52.
5. Міжнародна рада музеїв (ICOM). Етичний кодекс ICOM для музеїв. Київ: ICOM Україна, 2017. 26 с.
6. Категорія: Музеї Луцька. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Категорія:Музеї_Луцька (дата звернення: 05.04.2025).
7. Інформація про роботу галузі культури у 2023 році. Офіційний сайт Луцької міської ради. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/informatsiia-pro-robotu-haluzi-kultury-u-2023-rotsi> (дата звернення: 05.04.2025).

Стельмах Валентина Юріївна,

кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Ковальчук Вікторія Вікторівна,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти географічного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

**ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ КОНТИНЕНТАЛЬНОСТІ КЛІМАТУ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ІНДЕКСОМ М. ІВАНОВА**

Волинська область розташована на північному-заході України в межах помірного кліматичного поясу. Кліматичні умови території формуються під впливом Атлантико-континентального перенесення повітряних мас, що зумовлює помірно вологий клімат із м'якою зимою, нестійким морозним періодом, помірно теплим літом, достатньою кількістю опадів і затяжними перехідними сезонами – весною та осінню [1, с. 43].

У сучасній кліматології континентальність клімату розглядають як одну з основних характеристик, що відображає ступінь впливу суходолу та віддаленість території від океану на формування її кліматичних особливостей.

Кількісна оцінка ступеня континентальності клімату є важливою складовою регіональних кліматичних досліджень. Серед індексів, запропонованих різними авторами (С. Хромов, Л. Горчинський, В. Конрад), індекс М. М. Іванова (1953) вирізняється простотою розрахунку та зрозумілою інтерпретацією результатів [3, с. 15]. Метою нашої роботи є аналіз просторового розподілу цього індексу у Волинській області на основі даних отриманих із метеорологічних станцій Волинської області за період 2001-2020 рр.

Індекс М. Іванова враховує показники річної амплітуди температури повітря та географічної широти пункту спостереження. Математична формула має наступний вигляд:

$$K_i = \frac{A}{0,33 \varphi} 100\% , \quad (1)$$

де A – річна амплітуда температури повітря, °С; φ – географічна широта пункту.

Відповідно до класифікації М. М. Іванова, виокремлюють кілька рівнів континентальності клімату: вкрай океанічний – менше 48 %, океанічний – 48-56 %, помірно океанічний – 57-68 %, морський – 69-82 %, слабо морський – 83-100 %, слабо континентальний – 101-120 %, помірно континентальний – 121-146 %, континентальний – 147-177%, різко континентальний – 178-214%, а також вкрай континентальний – понад 214 % [5, с. 207].

Відповідні розрахунки індексу континентальності було здійснено на основі даних ВОЦГМ (м. Луцьк). Спостереження за погодою у Волинській області здійснюється на шести метеорологічних станціях: Луцьк, Володимир, Ковель, Любешів, Світязь, Маневичі.

Аналіз розрахованих показників індексу континентальності Іванова свідчить про незначну просторову диференціацію континентальності клімату в межах Волинської області. Значення індексу коливаються від 134,0% до 138,0%, що відповідно до

класифікації характеризує клімат регіону як помірно континентальний (табл. 1.).

У просторовому відношенні, згідно отриманих даних, помітним є закономірне зростання континентальності клімату із заходу на схід. Така тенденція пояснюється поступовим послабленням впливу вологих атлантичних повітряних мас у напрямку від західних районів до внутрішніх частин області та збільшенням ролі континентальних повітряних мас. У західній частині Волині клімат є дещо м'якшим і вологішим, тоді як у центральних та східних районах зростає річна амплітуда температур і посилюються континентальні риси клімату.

Найвищий показник індексу континентальності зафіксований у Луцьку – 138,0 %. Це свідчить про більш виражені континентальні риси клімату в центральній частині області. Причиною є розташування Луцька на більш віддаленій від великих водних об'єктів території, а також значний вплив трансформованих континентальних повітряних мас. Для міста характерні вищі літні температури та більша амплітуда температур протягом року. Крім того, урбанізоване середовище Луцька формує ефект «теплового острова», що також може сприяти зростанню показника континентальності [4, с. 46].

Таблиця 1

Індекси континентальності клімату Волинської області в 2001-2020 рр. (за М.М. Івановим)

<i>Метеостанція</i>	<i>Амплітуда А, °С</i>	<i>Широта, φ (дес.)</i>	<i>Індекс К_в, %</i>
Луцьк	23,1	50.72	138,0
Володимир	22,5	50.83	134,1
Ковель	22,7	51.20	134,3
Любешів	22,9	51.77	134,0
Світязь	22,8	51.48	134,2
Маневичі	23,0	51.28	135,9

**визначено авторами за даними ВОЦГМ.*

Водночас із загальної закономірності дещо вирізняється метеостанція Любешів, де зафіксовано найнижчий показник індексу

континентальності – 134,0%. Незважаючи на те, що річна амплітуда температур у Любешові лише трохи менша, ніж у Луцьку, нижчий показник індексу континентальності пояснюється насамперед більш північним положенням метеостанції. Додатковий вплив мають фізико-географічні особливості північної частини Волинської області. Територія Любешівщини характеризується значною заболоченістю, великою кількістю річок, меліоративних каналів і лісових масивів Полісся. Підвищена вологість повітря та значний вплив підстильної поверхні пом'якшують температурний режим: влітку повітря прогрівається повільніше, а взимку охолоджується менш інтенсивно [1, с. 67-80].

Отже, результати дослідження індексу континентальності клімату за М.М. Івановим підтвердили, що в межах Волинської області континентальність клімату загалом зростає із заходу на схід, що пов'язано зі збільшенням річної амплітуди температур повітря та послабленням впливу атлантичних повітряних мас. Найвищі показники характерні для центральної частини області, де спостерігаються більші сезонні температурні контрасти. Водночас метеостанція Любешів дещо відхиляється від загальної закономірності: попри близькі значення річної амплітуди температур, індекс континентальності тут є найнижчим. Це пояснюється впливом широтного чинника, який враховується у формулі М.М. Іванова, а також особливостями природних умов Полісся, що сприяють пом'якшенню клімату.

Література

1. Геренчук К. І. (ред.). Природа Волинської області. Львів: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1975. 147 с.
2. Затула В. І., Затула Н. І. Річна амплітуда температури повітря і континентальність клімату України. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2013. Т. 4. С. 95–101.
3. Затула В. І. Практикум з кліматології: методичні рекомендації до виконання практичних робіт. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. 69 с. URL: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2022/05/practikum-climatology_zatula.pdf

4. Павловська Т. С., Федонюк М. А., Рудик О. В. Температурний режим повітря у Волинській області: хронологічний та хорологічний аспекти. *Географічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023. Вип. 1. С. 39-48. DOI: <https://doi.org/10.32782/geochasvnu.2023.1.04>
5. Проценко Г.Д. Метеорологія та кліматологія. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. 265 с.

Яроменко Оксана Володимирівна,

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму, начальник відділу з наукової діяльності та аспірантури ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне

Дворак Юлія Миколаївна,

вчитель географії Селецького ліцею імені Олега Ващишина Дубровицької міської ради, м. Дубровиця

Дворак Леонід Віталійович,

учень II класу Селецького ліцею імені Олега Ващишина Дубровицької міської ради, м. Дубровиця

**ЧИСЕЛЬНІСТЬ ВПО ТА ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ
МІГРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ДУБРОВИЦЬКОЇ ГРОМАДИ**

Дослідження чисельності внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та вивчення географічних аспектів міграції на території Дубровицької громади є вкрай актуальним у контексті сучасних суспільно-демографічних змін, що провокує повномасштабна війна в Україні. Масове переміщення населення з регіонів активних бойових дій призвело до істотної трансформації розподілу населення, навантаження на соціальну інфраструктуру та розвитку територіальних громад.

Окремої уваги заслуговує аналіз міграційних процесів на рівні конкретних громад, адже саме вони відіграють ключову роль у прийомі, розміщенні та інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Дубровицька міська територіальна громада Рівненської області, що знаходиться в умовно безпечному регіоні країни, стала важливим осередком для переселенців. Цей процес викликав значні зміни у демографічній структурі громади, вплинув на ринок праці, систему освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Динаміка загальної кількості зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб по кварталах у Дубровицькій громаді представлена у таблиці 1 розробленої на основі узагальнених даних відділу соціального захисту Дубровицької міської ради.

Як свідчать дані таблиці, перший квартал 2022 року (до 01.04.) демонструє вибухове зростання кількості ВПО. Подальше зростання у другому кварталі пов'язане з прибуттям «східної» хвилі.

Таблиця 1

**Динаміка кількості зареєстрованих ВПО у Дубровицькій ТГ
(2022–2024 рр.) [2]**

<i>Дата (станом на)</i>	<i>Кількість зареєстрованих ВПО (осіб)</i>	<i>Приріст (зменшення) за квартал</i>
01.01.2022	84	базовий показник
01.04.2022	2950	+2866
01.07.2022	3580	+630
01.10.2022	3310	-270
01.01.2023	4120	+810
01.04.2023	4050	-70
01.07.2023	3910	-140
01.10.2023	3820	-90
01.01.2024	3740	-80

Незначне зменшення у третьому кварталі 2022 року (-270 осіб) можна пояснити поверненням частини переселенців першої хвилі до деокупованих Київської та Чернігівської областей. Проте, найбільш показовим є пік на 1 січня 2023 року (4120 осіб), що чітко збігається з енергетичною кризою та активною евакуацією з Донеччини.

Протягом 2023 року ми спостерігаємо повільне, але стабільне зменшення кількості ВПО, що свідчить про їх часткову подальшу міграцію (за кордон, до більших міст) або повернення додому. Тим не менш, станом на початок 2024 року в громаді залишається значний контингент (3740 осіб), який можна вважати сталою новою частиною населення.

Не менш важливим є аналіз регіональної структури походження переселенців, оскільки він визначає ступінь їхньої потенційної інтеграції. Якщо переміщені особи з Київщини могли розглядати Дубровицю як тимчасовий прихисток, то для мешканців окупованих чи зруйнованих міст Сходу громада стала новою домівкою на невизначений термін.

Майже 78% (три чверті) всіх ВПО, що залишилися в громаді, походять із трьох областей – Донецької, Харківської та Луганської. Більше 90% походять із регіонів, де житловий фонд зазнав руйнувань або які частково окуповані [2]. Це свідчить про довгострокову міграцію людей, які, ймовірно, вже ніколи не зможуть повернутися до своїх домівок.

Однак, на тлі масового притоку ВПО відбувався менш помітний, але суттєвий відтік місцевого населення. Цей процес надзвичайно важко оцінити кількісно, оскільки він не підлягає такій чіткій реєстрації, як прибуття внутрішньо переміщених осіб.

З метою дослідження міграційних процесів у Дубровицькій громаді нами було проведено соціологічне опитування серед її жителів. Проведення опитування зумовлене обмеженою кількістю офіційних статистичних даних щодо реальних масштабів міграції населення після 2022 року.

У дослідженні взяли участь 125 респондентів різного віку, серед яких найбільше, 33,6%, – це молодь до 18 років та 24,8% особи віком від 41 до 60 років.

Аналіз результатів опитування населення дає можливість отримати загальне уявлення про масштаби та причини міграції населення на теренах Дубровицької громади, а також про її вплив на розвиток громади.

За результатами опитування населення досліджуваної громади (64,8% жінки та 35,2% чоловіки) 35,2% осіб виїжджали за кордон після 24 лютого 2022 року, тоді як 64,8% не покидали територію України. Отож значна частина жителів громади залишилася проживати на своїй території. Найбільша кількість виїздів припадає на 2025 рік (37,5%) та 2024 рік (26,8%), що засвідчує про продовження міграційних процесів. Така динаміка може бути зумовлена як соціально-економічними та безпековими чинниками, так і змінами у нормативно-правовому регулюванні виїзду громадян України за кордон, зокрема можливістю виїзду юнаків віком до 22 років [3].

Незважаючи на порівняно стабільну безпекову ситуацію у Рівненській області, 47% населення, вважають, що основною причиною виїзду населення громади стала війна в Україні та можлива загроза життю; 29,4% – виїхали у пошуках роботи, що свідчить про важливу роль економічних чинників у міграційних процесах; 23,5% з метою возз'єднання з родиною та 17,6% на навчання. Отже, міграційні процеси мають комбінований характер і зумовлені як безпековими, так і соціально-економічними причинами.

Основними напрямками міграції жителів Дубровицької громади стали країни Європейського Союзу. Найбільше (більше 50%) емігрували до Польщі, що можна пояснити географічною близькістю та наявністю великої української діаспори. Іншими популярними країнами для виїзду стали Німеччина (26,4%) та Чехія (22,6%). Виїжджали з території громади також до Словаччини, країн Балтії, Італії, Іспанії, США та Канади. Основний міграційний потік спрямований все-таки до європейських країн, які надають тимчасовий захист громадянам України.

Картографічний аналіз географії розселення ВПО важливий для виявлення зон найбільшої соціальної напруги та планування ресурсного забезпечення. На відміну від великих міст, де ВПО концентрувалися у багатоповерхових будинках чи спеціалізованих гуртожитках, у Дубровицькій громаді розселення мало дисперсний характер, з явно вираженими центрами тяжіння. Аналіз розроблений на основі узагальнених даних, показує, що близько 60% усіх ВПО, зареєстрованих станом на початок 2024 року, концентруються у двох основних зонах:

- перша зона – це місто Дубровиця як адміністративний та економічний центр громади, що пропонує доступ до адміністративних послуг, центральної лікарні та освітніх закладів. Близько 2244 осіб (60% від 3740 загальної кількості) проживають безпосередньо у місті [2].

- друга зона – це прилеглі великі села, що мають відносно добре збережену соціальну інфраструктуру та значний резерв приватного житлового фонду (наприклад, сс. Сварицевичі, Берестя, Висоцьк). У цих селах рівень навантаження на первинну ланку медицини та школи зріс іноді у 2–3 рази.

Географічний аналіз розселення внутрішньо переміщених осіб у Дубровицькій громаді підтвердив теоретичні припущення про посилення просторової нерівності та надмірне навантаження на опорні населені пункти.

Вивчення чисельності ВПО та географічних особливостей їхнього розселення дозволяє оцінити масштаби міграційних процесів, визначити основні напрями переміщення населення, виявити проблеми адаптації переселенців та розробити рекомендації щодо вдосконалення місцевої політики у сфері соціальної підтримки й просторового розвитку громади.

Література

1. Джаман В., Джаман Я. Географія міжрегіональних міграцій населення України в умовах війни. *Вісник Чернівецького університету: Географія*. 2023. С. 83–94.

2. Звіт відділу соціального захисту Дубровицької міської ради про динаміку реєстрації внутрішньо переміщених осіб (2022–2024 рр.). 2024.
3. Кравченко С. П. Трансформація демографічної структури прикордонних територій України в умовах військової агресії. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 3(52). С. 25–38.

НАПРЯМ 7. ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ

Бойко Павлина Олександрівна,

*студентка 4 курсу спеціальності 242 Туризм і рекреація
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені
академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне*

Яковчук Олександр Володимирович,

*кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і
туризму ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне*

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ДЕСТИНАЦІЇ МУКАЧЕВЕ

У сучасних умовах туристичний розвиток територій визначається не лише наявністю туристичних ресурсів, але й комплексом соціально-економічних, безпекових та військово-політичних чинників. Особливої актуальності це питання набуло для туристичних центрів західних регіонів України, які в умовах повномасштабної війни стали важливими осередками внутрішнього туризму. Однією з таких дестинацій є Мукачеве – історичне місто Закарпатської області, що поєднує вигідне географічне положення, значний культурно-історичний потенціал та розвинену туристичну інфраструктуру.

Мукачеве є одним із провідних туристичних центрів Закарпаття. Туристична привабливість міста формується завдяки наявності замку Паланок, історичного центру, палацу князів Ракоці, сакральних пам'яток, розвиненої гастрономічної культури та близькості до відомих рекреаційно-туристичних об'єктів регіону. Важливими

перевагами є також розташування на міжнародних транспортних магістралях та близькість до кордонів країн Європейського Союзу [4].

Туристична привабливість Мукачева формується під впливом поєднання історико-культурних, архітектурних, природно-рекреаційних, гастрономічних та транспортно-географічних факторів. Місто належить до числа найважливіших туристичних центрів Закарпатської області та виступає одним із ключових вузлів туристичного руху в Західній Україні [1]. Головним туристичним магнітом Мукачева є замок Паланок – одна з найкраще збережених фортифікаційних споруд України, що має високий рівень впізнаваності серед українських та іноземних туристів [2]. Важливу роль також відіграють історичний центр міста, Мукачівська ратуша, палац Ракоці, Свято-Миколаївський монастир, костел Святого Мартина та численні пам'ятки багатокультурної спадщини Закарпаття.

Суттєвою перевагою дестинації є вигідне транспортно-географічне положення. Мукачеве розташоване на перетині міжнародних автомобільних і залізничних маршрутів, що забезпечує високу транспортну доступність як для внутрішніх, так і для міжнародних туристів. Близькість до кордонів Словаччини, Угорщини, Румунії та Польщі створює додаткові перспективи розвитку транскордонного туризму [6].

Важливим чинником туристичної привабливості виступає гастрономічний потенціал міста. Мукачеве є одним із центрів закарпатської кухні, виноробства та гастрономічного туризму. Розвинена мережа ресторанів, винних дегустаційних залів, фестивалів вина та локальної кухні сприяє формуванню позитивного туристичного іміджу дестинації. Додаткову конкурентну перевагу забезпечує розташування міста поблизу численних туристичних об'єктів Закарпаття. Мукачеве часто виступає базовим пунктом для подорожей до Карпат, термальних комплексів Берегівщини, озера Синевир, водоспаду Шипіт, курортів Поляни та туристичних центрів Міжгір'я, Воловця і Рахівщини [5].

Серед факторів, що обмежують туристичну привабливість, варто відзначити відносно невелику кількість туристичних об'єктів

загальнонаціонального масштабу безпосередньо в межах міста, сезонність окремих туристичних потоків та недостатню міжнародну промоцію дестинації. Крім того, воєнний стан негативно впливає на в'їзний міжнародний туризм та інвестиційну активність у туристичній сфері. Разом із тим сучасна ситуація створює й нові можливості. Відносна безпека Закарпатської області, збільшення внутрішнього туризму, розвиток культурно-пізнавальних маршрутів, гастрономічного туризму та близькість до країн Європейського Союзу дозволяють Мукачеву зберігати високі позиції серед туристичних дестинацій Західної України [4].

Загалом туристичну привабливість Мукачева можна оцінити як високу. Місто має потужний історико-культурний потенціал, вигідне транспортне положення, розвинену туристичну інфраструктуру та перспективи подальшого розвитку як регіонального центру культурного, гастрономічного та екскурсійного туризму. Для комплексної оцінки сучасного стану розвитку туризму доцільним є використання SWOT-аналізу, який дозволяє систематизувати внутрішні та зовнішні фактори розвитку дестинації.

До сильних сторін (Strengths) туристичної дестинації Мукачеве належать вигідне транспортно-географічне положення, наявність унікальних історико-культурних ресурсів, сформований позитивний туристичний імідж, розвинена мережа закладів розміщення та харчування, багатонаціональна культурна спадщина, а також відносно безпечне розташування в тиловому регіоні України. Важливою перевагою є близькість до міжнародних пунктів пропуску та транспортних коридорів, що забезпечує перспективи міжнародного туризму після завершення війни.

До слабких сторін (Weaknesses) можна віднести нерівномірність туристичного потоку протягом року, залежність частини туристичного бізнесу від внутрішнього попиту, недостатній рівень цифрового просування окремих туристичних продуктів, обмежену кількість масштабних туристичних атракцій у межах самого міста та недостатню інтеграцію туристичних маршрутів Мукачева із сусідніми громадами.

Серед можливостей (Opportunities) особливе значення мають зростання внутрішнього туризму в Україні, розвиток безпекового та військово-історичного туризму, розширення транскордонного співробітництва з країнами ЄС, залучення міжнародних грантових програм, розвиток гастрономічного, подієвого та культурного туризму. Важливим напрямом може стати позиціонування Мукачєва як одного з ключових туристичних центрів безпечного відпочинку в Західній Україні та як логістичного вузла для подорожей Карпатським регіоном.

До загроз (Threats) належать наслідки воєнного стану, загальна економічна нестабільність, скорочення платоспроможності населення, ризики тривалої війни, міграційні процеси та можливе скорочення інвестиційної активності. Окремим фактором залишається залежність туристичної активності від загальної безпекової ситуації в державі.

Особливу роль у сучасних умовах відіграють військово-політичні фактори. Парадоксально, але відносно безпечно розташування Закарпатської області стало одним із чинників збільшення внутрішніх туристичних потоків після 2022 року. Значна кількість внутрішньо переміщених осіб, ділових поїздок, волонтерських місій та гуманітарних проєктів сприяли збільшенню попиту на готельні, ресторани та транспортні послуги. Водночас воєнний стан обмежує міжнародний туристичний обмін та формує додаткові ризики для довгострокового планування туристичного бізнесу.

Соціально-економічні фактори розвитку туризму в Мукачєві пов'язані з підвищенням ролі малого та середнього бізнесу, розвитком сфери послуг, розширенням гастрономічного сектору та активізацією внутрішнього туристичного ринку. Туризм виступає важливим джерелом доходів місцевого бюджету та стимулює розвиток суміжних видів економічної діяльності.

Таким чином, результати SWOT-аналізу свідчать, що туристична дестинація Мукачєве зберігає високий потенціал розвитку навіть в умовах воєнного стану. Поєднання вигідного географічного положення, історико-культурної спадщини, безпечнішого середовища

порівняно з більшістю регіонів України та перспектив міжнародного співробітництва створює передумови для подальшого розвитку туризму. Водночас реалізація цього потенціалу потребує врахування військово-політичних ризиків, модернізації туристичної інфраструктури та активного просування туристичного бренду міста на внутрішньому й міжнародному ринках.

Література

1. Управління туризму та курортів Закарпатської обласної військової адміністрації: офіційний вебсайт. URL: <https://zaktour.gov.ua> (дата звернення: 30.04.2026).
2. Мукачівський історичний музей (Замок Паланок): офіційний сайт. URL: <https://palanok.org.ua> (дата звернення: 30.04.2026).
3. Туризм і рекреація Закарпатської області. Закарпатська обласна рада: офіційний вебсайт. URL: <https://zakarpattya.gov.ua/zakarpattya/infrastruktura/turyzm-i-rekreatsiya/> (дата звернення: 30.04.2026).
4. Мукачево: туристично-інформаційний портал. Karpaty.info. URL: <https://www.karpaty.info/ua/uk/zk/mk/mukachevo/> (дата звернення: 30.04.2026).
2. Гуцал Л. Туристичний потенціал Закарпатської області в умовах сучасних викликів. *Економіка та суспільство*. 2026. № 69. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/7720> (дата звернення: 30.04.2026).
3. Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2027 року. Закарпатська обласна військова адміністрація, 2024. 208 с. URL: https://oda.carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/2024/Strategi_2027_Transcarpathia.pdf (дата звернення: 30.04.2026).

Жадько Оксана Андріївна,
асистент кафедри екології факультету аграрних технологій та екології Луцького національного технічного університету, м. Луцьк

Федонюк Микола Ананійович,
кандидат географічних наук, доцент кафедри екології факультету аграрних технологій та екології Луцького національного технічного університету, м. Луцьк

Федонюк Віталіна Володимирівна
кандидат географічних наук, доцент кафедри екології факультету аграрних технологій та екології Луцького національного технічного університету, м. Луцьк

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ОБ'ЄКТАХ ПЗФ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У контексті зростаючого антропогенного навантаження на довкілля та реалізації різноманітних форм людської діяльності, включно з туристичною, спостерігається активний розвиток нового напрямку рекреаційної діяльності – екологічного туризму (скорочено – екотуризму). Екотуризм розглядають як різновид туристично-рекреаційних атракцій, в процесі яких людина долучається до відвідування незайманих куточків природних екосистем, об'єктів природно-заповідного фонду, тощо, з метою споглядання краси дикої природи та її окремих об'єктів, релаксу на лоні природи, а також – з пізнавальною і освітньою метою [1, 2]

Екотуризм має як позитивні, так і потенційно негативні екологічні наслідки і впливи на довкілля. З одного боку, він може сприяти збереженню природних екосистем шляхом підвищення рівня екологічної свідомості туристів і залучення фінансових ресурсів для охорони природних територій. З іншого боку, за відсутності належного управління та організації, туристична діяльність може спричинити забруднення природного середовища, деградацію ґрунтів, знищення біорізноманіття та викликати інші потенційні екологічні загрози і ризики. Тому для забезпечення збалансованого розвитку екотуризму необхідне впровадження комплексного підходу до його організації, який включатиме розробку екологічної політики суб'єктами туристичної діяльності, збереження природного,

соціального та культурного різноманіття, підвищення рівня екологічної освіти відвідувачів, мінімізацію забруднення та раціональне використання ресурсів.

Усі форми екотуризму доцільно класифікувати на два основні типи: 1) екотуризм у межах особливо охоронюваних природних територій (зокрема, територій природно-заповідного фонду) – класична форма, що відповідає «австралійській моделі»; 2) екотуризм поза межами охоронюваних територій – агротуризм, екологічні круїзи, тощо (відповідає «європейській моделі») [1, 2, 5, 8].

Отже, екологічний туризм є динамічною формою туристичної діяльності, яка по-різному інтерпретується в різних країнах, але в усіх випадках спрямована на гармонізацію взаємодії людини та природи.

Волинська область, розташована на північному заході України, характеризується значним потенціалом для формування розгалуженої мережі екотуристичних маршрутів у об'єктах природно-заповідного фонду (ПЗФ). Територія області охоплює частину Поліської низовини та Волинське пасмо з мозаїчним рельєфом, численними водними об'єктами (річками, озерами, болотами), багатим ландшафтним і біогеоценотичним різноманіттям, унікальними видами флори і фауни. Станом на 1 січня 2025 року в межах області функціонувало 399 об'єктів ПЗФ, з яких 27 мали статус загальнодержавного значення, а 372 – місцевого. Загальна площа заповідних територій становила 220692,02 га. Якщо враховувати території у складі інших об'єктів (наприклад, ботанічні пам'ятки природи, заказники у межах національних парків), загальна площа ПЗФ – 235857,68 га [6, 7]. Екологічні аспекти використання об'єктів ПЗФ Волині у туристичній сфері та сучасні виклики, що стоять перед галуззю, досліджувалися у працях Федонюк В.В., Жадько О.А., Федонюка М.А., Іванціва В.В., Панькевича С.Г., Залеського І.І., Пасичнюка І.Ф., Тимощук Є.В. [3, 4, 5, 6, 7, 8] та інших авторів.

Питома вага заповідних територій у структурі землекористування області становить 11,7%, тоді як фактична площа – 10,95%. Це пояснюється тим, що понад 15 тис. га об'єктів місцевого значення були включені до складу територій загальнодержавного рівня [5, 6, 7]. Структура природно-заповідного фонду Волинської області включає такі категорії: природні заповідники, національні природні парки, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, ботанічні сади, а також парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Основним природоохоронним осередком в регіоні в контексті розвитку екологічного туризму є Шацький національний природний парк, один із найпопулярніших центрів рекреації в Поліссі, відомий Шацькими озерами (включно з озером Світязь). Парк щорічно приймає значну кількість відвідувачів (до 100 – 150 тис. людей на рік). Останнім часом активний розвиток екотуризму відбувається також у Ківерцівському НПП «Цуманська пуща» і НПП «Прип'ять – Стохід».

Аналіз існуючих актуальних тенденції та викликів у сфері розвитку екологічного туризму у зоні Українського Полісся дозволяє визначити такі основні прогностичні тренди:

1. Попит на екологічні туристичні маршрути підвищується, особливо в наш час (війна сприяє у значній мірі зростанню внутрішнього попиту на туристичні маршрути). Це створює можливості для розвитку «коротких» мікромаршрутів і приміських рекреацій.

2. Нерівномірність розвитку інфраструктури є серйозною проблемою в галузі. Багато заповідних зон мають базову інфраструктуру (маркування стежок, інформаційні стенди, пункти першої допомоги), а інші потребують модернізації: дороги, санітарні вигоди, точки розміщення.

3. Нестача системного менеджменту та маркетингу також є проблемою. Не всюди є чіткі туристичні продукти, стандарти і цифрова присутність (онлайн-карти, мобільні додатки, просування). Це стримує притік цільових еко-туристів.

4. Екологічні ризики від масового туризму є досить значними. Без зонування й контролю зростаюча відвідуваність популярних локацій (Шацькі озера, с. Сваловичі, оз. Люб'язь, тощо) може завдати шкоди екосистемам (витоптування берегів озер, сміття, ризик пожеж у посушливі періоди).

У багатьох природно-заповідних об'єктах регіону можна виділити приклади успішних практик організації еколого-туристичної діяльності: Шацький НПП – на прикладі організації екологічних стежок («Світязянка», «Парк», «Лісова пісня»), навчальних програм і поєднання санаторно-рекреаційних об'єктів з природоохоронною діяльністю можна побачити модель балансування рекреації та охорони (регулярно проводяться наукові конференції і складаються звіти про біорізноманіття парку); регіональні ініціативи «Wild Polesia / Save Polesia» – це приклади просвітницької та проектної роботи для розвитку nature-tourism із фокусом на стійкість і міжнародну

кооперацію. Можна виділити чотири основні аспекти впливу екологічного туризму: це економічний аспект, соціальний аспект, екологічний аспект та культурний аспект. З точки зору економіки, розвиток екологічного туризму сприятиме процвітання в регіоні, економічному зростанню, розвитку малого та середнього бізнесу. Соціальні аспекти впливу визначаються збільшенням кількості робочих місць, покращеннями у сфері зайнятості та працевлаштування населення, призупиненням відтоку трудових ресурсів, молоді, з регіону в урбанізовані зони, тощо. Екологічні аспекти визначаються покращенням використання місцевих природних ресурсів, тяжінням до їх збереження, примноження та охорони як передумови ведення малого і сімейного бізнесу в регіоні, пов'язаного з сферою обслуговування екотуризму [5, 6]. Культурні аспекти полягають у зростанні зацікавленості щодо збереження місцевої культурної спадщини, відновленні і культивуванні етнографічних традицій, виокремленні культурних та історичних особливостей регіону, що є привабливими та цікавими для туристів.

Література

1. Замула І. В., Кирилюк Д. Р. Розвиток екологічного туризму в Україні. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 2 (104). С. 3–9. [https://doi.org/10.26642/ema-2023-2\(104\)-3-9](https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-3-9)
2. Паньків Н. Є. Характеристика екотуристичного потенціалу України в умовах війни. *Креативний простір України та світу: кол. моногр. Х. : СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 154–162.*
3. Федонюк В.В., Іванців В.В., Жадько О.А., Федонюк М.А., Панкевич С.Г., Залеський І.І. Екологічна оцінка стану біоценозів природно-заповідних об'єктів Луцька. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Сільськогосподарські науки»*. Вип. 4 (104). 2023. С. 186 – 204. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/id/eprint/29444>
4. Федонюк В.В., Іванців В.В., Жадько О.А., Федонюк М.А., Пасичнюк І.Ф. Дослідження змін клімату на території Ківерцівського НПП «Цуманська пуща» та їх впливу на біорізноманіття. *Природнича освіта та наука*. Рівне: РДГУ, Видавничий дім «Гельветика», 2025, № 1. С. 133 – 141. URL: <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-1.21>
5. Федонюк В.В., Жадько О.А., Іванців В.В., Федонюк М.А. Порівняльний аналіз комфортності погоди протягом курортного

- сезону в національних природних парках Волині. *Екологічні науки: науково-практичний журнал*. 2023. № 4 (49). С. 232 – 237. URL: <https://doi.org/10.32782/naturaljournal.12.2025.8>
6. Федонюк В.В., Фесюк В.О., Федонюк М.А., Іванців В.В., Тимошук Є.В. Аналіз досліджень природно-заповідного фонду та екомережі Волинської області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія*. № 1 (випуск 58). 2025. С. 220–233. DOI: <https://doi.org/10.25128/2519-4577.25.1.22>
 7. Федонюк В.В. Прояви кліматичних змін на території національного природного парку «Прип'ять – Стохід». *Екологічні науки: науково-практичний журнал*. 2025. № 2 (59). С. 221–227. DOI: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.2-59.34>
 8. Федонюк В.В. Сучасний стан збереження дерев – пам'яток природи у Волинській області. *Природнича освіта та наука*. 2025, № 3. С. 150 – 158. DOI: <https://doi.org/10.32782/NSER/2025-3.20>

Захожа Іванна Олегівна,

*студентка 4 курсу спеціальності 242 Туризм і рекреація
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені
академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне*

Яковчук Олександр Володимирович,

*кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і
туризму ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне*

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГІРСЬКОГО ТУРИЗМУ В ПРИКОРДОННІЙ ЗОНІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гірський туризм традиційно належить до найбільш перспективних напрямів рекреаційно-туристичної діяльності в Українських Карпатах. Значний природно-ресурсний потенціал,

сприятливі кліматичні умови, унікальні ландшафти, багата історико-культурна спадщина та прикордонне положення регіону створюють передумови для розвитку різноманітних форм активного туризму. Особливе місце в цьому процесі займають прикордонні території Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, які безпосередньо межують з Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею.

Після початку повномасштабної агресії російської федерації проти України туристична сфера зазнала суттєвих трансформацій. З одного боку, Карпатський регіон став одним із найбезпечніших туристичних районів держави, що сприяло збільшенню внутрішніх туристичних потоків. З іншого боку, прикордонне положення значної частини гірських територій зумовило появу додаткових обмежень, пов'язаних із функціонуванням режимних зон, посиленням прикордонного контролю та необхідністю дотримання вимог воєнного стану.

Однією з головних проблем розвитку гірського туризму в прикордонній зоні є обмежений доступ до окремих туристичних маршрутів і природних об'єктів. Частина популярних туристичних шляхів проходить безпосередньо вздовж державного кордону або в межах прикордонної смуги, що потребує спеціального погодження маршрутів або тимчасово унеможливує їх використання. Особливо це стосується ділянок Мармароського масиву, Чивчинських гір та окремих районів Українських Карпат на кордоні з Румунією [6].

Важливою проблемою залишається транспортна доступність високогірних територій. Частина автомобільних доріг, мостів та туристичної інфраструктури потребує модернізації та відновлення. Значний туристичний потенціал окремих громад часто стримується недостатнім розвитком транспортного сполучення, обмеженими можливостями розміщення туристів та нестачею сучасних туристичних сервісів. Суттєвим викликом виступає необхідність забезпечення безпеки туристів. В умовах воєнного стану додаткового значення набуває координація діяльності туристичних операторів, підрозділів ДСНС, прикордонної служби та органів місцевого

самоврядування. Необхідним є вдосконалення системи інформування туристів щодо дозволених маршрутів, правил перебування в прикордонній зоні та можливих обмежень [2].

Окремим викликом для розвитку гірського туризму в прикордонній зоні Українських Карпат в умовах воєнного стану є необхідність дотримання спеціального прикордонного режиму. Значна частина популярних туристичних маршрутів проходить у межах прикордонної смуги або поблизу державного кордону, що потребує попередньої взаємодії з органами Державної прикордонної служби України [5]. На практиці організовані туристичні групи змушені завчасно подавати офіційні звернення до відповідних прикордонних загонів із зазначенням маршруту, термінів перебування та списку учасників походу. Для окремих ділянок прикордонної смуги необхідним є отримання письмового дозволу або погодження перебування на маршруті. Такі заходи спрямовані на запобігання порушенням державного кордону та забезпечення безпеки туристів, однак водночас ускладнюють організацію туристичних подорожей і потребують додаткового адміністративного супроводу. У зв'язку з цим перспективним напрямом удосконалення туристичної діяльності є цифровізація процедури подання заявок, створення єдиної інформаційної системи погодження туристичних маршрутів та посилення співпраці між туристичними операторами, національними природними парками й підрозділами ДПСУ [3].

Додатковим стримуючим чинником розвитку гірського туризму в прикордонній зоні Українських Карпат є зростання кількості спроб незаконного перетину державного кордону окремими громадянами під виглядом туристичних подорожей. У зв'язку з цим Державна прикордонна служба України була змушена суттєво посилити контроль за перебуванням осіб у прикордонній смузі, запровадити додаткові обмеження на окремих туристичних маршрутах та посилити перевірку організованих груп. Особливо це стосується ділянок українсько-румунського кордону, де протягом останніх років фіксується значна кількість спроб незаконного перетину кордону поза пунктами пропуску. Внаслідок цього окремі туристичні локації та

високогірні маршрути періодично підпадають під режим додаткового контролю або тимчасових обмежень. З одного боку, такі заходи є необхідними для забезпечення прикордонної безпеки та протидії незаконній міграції, однак з іншого — вони знижують доступність окремих туристичних територій, ускладнюють організацію походів та збільшують адміністративне навантаження на туристичних операторів. Таким чином, проблема незаконного перетину державного кордону сьогодні виступає одним із факторів, що безпосередньо впливають на функціонування туристичної сфери в прикордонних районах Українських Карпат [4].

Попри існуючі проблеми, прикордонна зона Українських Карпат має значні перспективи розвитку гірського туризму. Насамперед це пов'язано зі зростанням попиту на активний відпочинок, екологічний туризм, пішохідні маршрути, велотуризм, гірський трекінг та пригодницький туризм. В умовах скорочення можливостей виїзного туризму Карпатський регіон стає одним із ключових центрів внутрішнього туристичного ринку України.

Перспективним напрямом є розвиток транскордонного туристичного співробітництва після завершення воєнного стану. Прикордонне розташування створює сприятливі умови для формування міжнародних туристичних маршрутів, спільних природоохоронних проєктів, розвитку мережі екомаршрутів та популяризації культурної спадщини Карпатського регіону. Важливу роль можуть відігравати програми Європейського Союзу, спрямовані на підтримку прикордонних територій та розвиток сталого туризму. Особливої уваги потребує розвиток громадського та сільського туризму. Багато гірських громад отримують можливість диверсифікувати місцеву економіку за рахунок туристичних послуг, зелених садиб, гастрономічного туризму, ремісничих майстерень та етнокультурних заходів. Це сприяє створенню нових робочих місць і збереженню традиційної культури Карпат [8, 9].

Отже, воєнний стан створив низку обмежень для розвитку гірського туризму в прикордонній зоні Українських Карпат, однак водночас посилив значення регіону як одного з головних центрів

внутрішнього туризму України. Подальший розвиток туристичної сфери потребує поєднання безпекових заходів, модернізації інфраструктури, підтримки місцевих громад та впровадження принципів сталого природокористування. Реалізація цих заходів сприятиме зміцненню туристичної конкурентоспроможності Карпатського регіону в післявоєнний період.

Література

1. Атлас Українських Карпат. Київ: ДНВП «Картографія», 2010. 96 с.
2. Відпочинок в Карпатах. URL: <https://www.karpaty.info/ua/> (дата звернення: 30.04.2026).
3. Заява для отримання дозволу на в'їзд, перебування, проживання, провадження робіт та пропуск в прикордонну смугу на ділянці відповідальності 31 прикордонного загону. Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua/uk/zrazok-zayavi-dlya-otrimannya-dozvolu-na-v-yizd-perebuvannya-prozhivannya-provadhennya-robit-ta-propusk-v-prikordonnu-smugu-na-dilyanci-vidpovidalnosti-31-prikordonnogo-zagonu> (дата звернення: 30.04.2026).
4. Інформація щодо зон (ділянок) відповідальності органів Державної прикордонної служби України, де встановлено прикордонну смугу. Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua/uk/informaciya-shodo-zon-dilyanok-vidpovidalnosti-organiv-derzhavnoyi-prikordonnoyi-sluzhbi-ukrayini-de-vstanovleno-prikordonnu-smugu> (дата звернення: 30.04.2026).
6. Карпати: між красою і небезпекою. Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua/uk/news/50831-karpati-mizh-krasoyu-i-nebezpekoju> (дата звернення: 30.04.2026).
7. Куди заборонено ходити в Карпатах, які документи треба мати туристам поблизу кордону. Travel24. URL: https://travel.24tv.ua/karpati-pohid-gori-zaboroneni-marshruti-yaki-dokumenti-treba_n2926341 (дата звернення: 30.04.2026).
8. Обмеження туристів у Карпатах: коментар Державної прикордонної служби України. ТСН. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-zahodi-ukrayini-obmezhlili-turistichni-mandrivki-scho-vidomo-2621997.html> (дата звернення: 30.04.2026).

9. Туристичний довідник Карпат. URL: <https://turizm-karpaty.com.ua/> (дата звернення: 30.04.2026).
10. Туристичні локації Карпат. URL: <https://karpatytur.info> (дата звернення: 30.04.2026).

Гльюшонок Ірина,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Туризм» ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

Кривенкова Руслана Юріївна,

кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНОГО СУПРОВОДУ ГІРСЬКОЛИЖНОГО ТУРИЗМУ

Гірськолижний туризм є одним із найпопулярніших видів активного відпочинку в гірських регіонах багатьох країн світу. Він поєднує фізичні навантаження, адреналін, емоційне задоволення та водночас належить до категорії видів спорту з підвищеним ризиком травматизму [1]. Саме під час гірськолижних подорожей туристи стикаються з різними умовами, включаючи складні схили, швидкісні спуски та непередбачувані погодні зміни.

Варто зазначити, що планування маршруту є ключовим завданням туристичного супроводу. Перед початком поїздки супроводжуючий повинен оцінити технічну складність трас, їхню протяжність та стан схилів [2]. Це дозволяє підібрати траси відповідно до рівня підготовки учасників та забезпечити безпечне пересування групи. Особливу увагу приділяють новачкам, для яких важливим є правильне чергування спусків та перерв, а також контроль темпу катання.

Потрібно констатувати, що безпека туристів включає перевірку спорядження та знання правил його використання. Туристи повинні пройти короткий інструктаж, особливо якщо група складається з новачків. Інструктор демонструє, як правильно падати, користуватися кріпленнями, зберігати баланс та уникати небезпечних ситуацій на схилі. Регулярні нагадування про дотримання дистанції та швидкості дозволяють знизити ризик травматизму навіть серед досвідчених лижників.

Слід акцентувати увагу на тому аспекті, що фізичний стан туристів під час гірськолижного туризму потребує постійного контролю. Гірськолижний спорт передбачає значні фізичні навантаження, які можуть викликати втому, м'язові перевантаження або переохолодження [1]. Супроводжуючий організовує регулярні перерви, стежить за рівнем гідратації та наявністю необхідного харчування, а також оцінює самопочуття учасників після кожного спуску. Особливо важливо враховувати індивідуальні фізичні особливості кожного туриста, щоб уникнути перевтоми та ризику падінь. Крім того, психологічна підтримка є важливою складовою супроводу. Група, яка відчуває моральну підтримку від супроводжуючого, легше засвоює техніку катання та зменшує рівень стресу [1]. Страх перед складними трасами або швидкими спусками може значно впливати на якість катання, тому супроводжуючий мотивує туристів та підтримує їхню впевненість. Також психологічна підтримка допомагає налагодити командну взаємодію, що особливо важливо для групових турів та навчальних заходів.

Важливо зазначити, що організаційні аспекти включають трансфер, бронювання підйомників та організацію місць відпочинку. Досвідчений супровід враховує індивідуальні потреби групи: наприклад, харчування, відпочинок та медичне забезпечення [4]. Крім того, правильне планування часу дозволяє уникнути черг на підйомниках і оптимально розподілити навантаження протягом дня, що підвищує загальний комфорт туристів.

Слід наголосити, що професійний супровід передбачає готовність до надзвичайних ситуацій. У випадку травм,

переохолодження або погіршення погодних умов супроводжуючий повинен швидко приймати рішення та координувати дії всієї групи [3]. Саме тому наявність знань з надання першої медичної допомоги та умінь орієнтуватися в гірській місцевості є обов'язковою умовою безпеки під час зимових турів.

Потрібно відзначити, що сучасний супровід активно використовує технології. GPS-навігація, рації та мобільні додатки дозволяють супроводжуючому відслідковувати пересування групи та оперативно реагувати на непередбачувані ситуації [4]. Використання таких засобів підвищує ефективність організації турів, особливо на великих територіях або у випадках несприятливих погодних умов. Погодні умови та сезонні особливості впливають на безпеку та планування маршрутів. Високігірні райони характеризуються швидкою зміною погоди та ризиком лавин, що потребує постійного моніторингу та адаптації плану маршруту. Туристи повинні бути готові до різких змін температури та вітру, мати відповідне екіпірування та розуміти, як діяти у випадку погіршення умов.

Особливості гірськолижного супроводу також включають оцінку підготовки туристів до екстремальних ситуацій. Супровід дозволяє навчити групу безпечним методам падіння, правильної поведінки на схилі та використанню спорядження для запобігання травмам [1]. Важливо не тільки передавати знання, а й контролювати, щоб вони застосовувалися на практиці під час спусків.

Таким чином, можна зробити висновки, що туристичний супровід у гірськолижному туризмі поєднує безпекові, організаційні, психологічні та логістичні аспекти. Він забезпечує ефективне освоєння навичок катання, комфортний та безпечний відпочинок, а також формує позитивний туристичний досвід. Професійний супровід сприяє розвитку впевненості, самостійності та задоволенню від активного відпочинку, роблячи гірськолижний туризм доступним для широкого кола туристів.

Література

1. Вербицький О. О., Зігунова І. С. Різновиди та напрями гірськолижного туризму. С. 150-154. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8db7d3da-4f6b-4545-a931-ba370683ee00/content> (дата звернення: 09.05.2026)
2. Менеджмент туристичної індустрії / за ред. Руденко В.П., Вацеба В.Я., Підгірна В.Н., Цепенда М.В. та ін. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2019. 504 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi80/0059794.pdf> (дата звернення: 08.05.2026)
3. Цесьців Д., Ковцун В. Розвиток скітурингу та використання туристичних ресурсів як перспективного напрямку активного туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 79. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/6806-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-6712-1-10-20251125.pdf> (дата звернення: 06.05.2026)
4. Roik O. Innovations in tourism: theoretical and practical aspects. Monograph. Boston, USA, 2022. 107 p. URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/09/Monograph/979-8-88796-807-0.pdf> (дата звернення: 07.05.2026)

Кривенкова Руслана Юріївна,
*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», м. Ужгород*

Свалявчик Роберт,
*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності «Туризм та рекреація» ДВНЗ «Ужгородський
національний університет», м. Ужгород*

ТРАНСКОРДОННИЙ ТУРИЗМ МАЛАЙЗІЇ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Насамперед варто зазначити, що Малайзія є однією з провідних туристичних держав Південно-Східної Азії та відіграє важливу роль у розвитку транскордонного туризму в регіоні. Вигідне географічне розташування країни між Таїландом, Сінгапуром, Індонезією та Брунеєм створює сприятливі умови для активних транскордонних туристичних потоків між сусідніми державами.

Потрібно констатувати, що транскордонний туризм у Малайзії характеризується стабільними темпами зростання. Значна кількість туристів прибуває з країн Азії та Австралії, що зумовлено транспортною доступністю, спрощеною візовою політикою та розвиненою туристичною інфраструктурою. Для громадян України передбачено безвізовий режим терміном до 30 днів, що підвищує привабливість країни для короткострокових подорожей. Слід навести статистичні дані, за якими в 2025 р. Малайзія прийняла понад 47 млн туристів, випередивши Таїланд, до якого подорожували 33 млн [5].

Особливу роль у транскордонному туризмі Малайзії відіграють прикордонні регіони, зокрема Джохор-Бару, який є своєрідними «воротами» до Сінгапуру. Популярним напрямом залишається Півострівна Малайзія, зокрема столиця Куала-Лумпур, Пенанг, Малакка, що поєднують історію, культуру та можливості для міжнародного шопінгу [4]. Крім того, туристичним попитом

користуються штати Сабах та Саравак на острові Борнео, які пропонують незаймані тропічні ліси, дивовижні національні парки та пляжі світового рівня. Завдяки розгалуженій мережі авіарейсів між регіонами та сусідніми країнами, автобусних та залізничних маршрутів пересування туристів з усього світу є особливо зручним.

Важливо проаналізувати, що Малайзія є особливо цікавою для туристів завдяки поєднанню природних туристичних ресурсів та багатой культурної спадщини. Національні парки, тропічні ліси, острови Лангкаві, Тіоман, Реданг та Сіпадан формують основу екологічного й пригодницького туризму. Водночас мультикультурність Малайзії, мирне співіснування різних релігій і традицій створюють її унікальний туристичний імідж [3], а географічне положення Малайзії сприяє розвитку транскордонних подорожей, оскільки вона межує із Сінгапуром, Брунеєм, Таїландом та Індонезією.

Слід акцентувати увагу на тому аспекті, що економічне значення транскордонного туризму в Малайзії є великим, оскільки туристично-рекреаційна галузь забезпечує значні надходження до державного бюджету, створює робочі місця та стимулює розвиток малого й середнього бізнесу, насамперед у прикордонних районах [2]. Крім того, туризм та рекреація сприяють інвестиціям у розвиток інфраструктури Малайзії та підвищенню рівня життя населення.

Загалом малайзійці славляться своєю ввічливістю, дружелюбністю та гостинністю для туристів, що робить кожную туристичну подорож комфортною. Саме в Малайзії є природні дива для розвитку активного виду туризму: наприклад, національний парк Таман-Негара з найстарішими джунглями світу, Кінабалу з величними горами та Гунунг-Мулу з печерами для розвитку спелеотуризму. Острови Лангкаві, Тіоман, Реданг та Сіпадан відомі прекрасними пляжами та визнані одними з найкращих місць у світі для дайвінгу та снорклінгу [2]. Таким чином, Малайзія пропонує туристам з усього світу своєрідну комбінацію багатой культурної спадщини, дивовижних природних туристичних ресурсів та гостинності, що робить її ідеальним місцем для незабутніх подорожей.

Однак варто зазначити, що, разом з позитивними тенденціями, існують і певні виклики, зокрема перевантаження прикордонних пунктів Малайзії, екологічний тиск на природні туристичні ресурси; необхідність збереження культурної автентичності досліджуваної країни; нерівномірний розвиток регіонів. Також важливими є питання безпеки, контролю міграції та збереження культурної автентичності, а для сталого розвитку необхідне ефективне регіональне співробітництво та довгострокове планування.

Для забезпечення вказаного сталого розвитку транскордонного туризму важливими є екологічна відповідальність у Малайзії, впровадження інноваційних технологій у сфері управління туристичними потоками та регіональне співробітництво в межах АСЕАН, тобто Асоціації держав Південно-Східної Азії, яка була створена в 1967 р. для формування впливової політичної, економічної та культурної міждержавної співпраці, розвитку та стабільності Південно-Східної Азії [1]. На сучасному етапі до її складу входять 10 країн, у тому числі й Малайзія, яку називають «перлиною» цієї частини Азії.

Потрібно зазначити, що туристи знайомляться з традиціями, мовами, кухнею та релігіями різних країн на території Малайзії, тому вона як багатокультурна держава є зразковим прикладом мирного співіснування різних етнічних груп для розвитку етнічного туризму. Такі контакти зміцнюють взаєморозуміння, толерантність та міжнародні зв'язки між сусідніми країнами.

Отже, можна зробити висновки, що транскордонний туризм Малайзії є важливим чинником економічного зростання, культурного обміну та зміцнення міжнародних зв'язків у регіоні Південно-Східної Азії. Подальший розвиток цього напрямку сприятиме посиленню позицій Малайзії як одного з ключових туристичних центрів не тільки Азії, а й усього світу.

У майбутньому транскордонний туризм у Малайзії має великі перспективи зростання, оскільки розвиток цифрових технологій, спрощення прикордонних процедур та спільні туристичні ініціативи країн АСЕАН сприятимуть збільшенню туристичних потоків до

Малайзії. Також прикордонні міста Малайзії продовжуватимуть пропонувати туристам різні фестивалі, місцеву кухню та недорогі туристичні послуги, що робитиме їх більш привабливими для короткострокових туристичних поїздок.

Особливо сприяє розвитку транскордонного туризму в Малайзії її спрощена візова політика. Громадяни багатьох країн можуть в'їжджати без віз або отримувати дозвіл на короткострокове перебування. Це важливо для сусідніх держав, мешканці яких часто подорожують із туристичною або торгівельною метою, тому гнучкі прикордонні правила стимулюють часті поїздки та підвищують конкурентоспроможність Малайзії як туристичного напрямку. У межах транскордонного туризму в Малайзії активно розвиваються різні туристичні продукти: екологічні та медичні тури, культурні туристичні маршрути, шопінг-тури та інші, тому багато туристів поєднують відпочинок у Малайзії з відвідуванням сусідніх країн, створюючи багатонаціональні тури.

Література

1. ASEAN Tourism Strategic Plan 2016-2025. Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). URL: <https://asean.org/> (дата звернення: 15.04.2026)
2. Department of Statistics Malaysia. Tourism Satellite Account and Visitor Arrivals Data. URL: <https://www.dosm.gov.my/> (дата звернення: 10.04.2026)
3. Henderson J. C. Tourism Development and Policy in Malaysia. *Asian Journal of Tourism Research*. 2019. URL: <https://www.sciencedirect.com/author/7402926449/joan-catherine-henderson> (дата звернення: 02.04.2026)
5. Tourism Malaysia. Official Portal of Malaysia Tourism. URL: <https://www.malaysia.travel/> (дата звернення: 25.03.2026)
6. UNWTO. International Tourism Highlights. World Tourism Organization. URL: <https://www.unwto.org/> (22.03.2026)

Кривенкова Руслана Юріївна,
*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», м. Ужгород*

Якима Мирослава,
*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності «Туризм» ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», м. Ужгород*

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОГО СУПРОВОДУ В КРАЇНАХ ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ

Туристичний супровід є особливо важливою складовою організації міжнародних туристичних подорожей та виступає ключовим фактором забезпечення безпеки, комфорту й інформованості туристів. Щодо країн Північної Європи, до яких належать Норвегія, Швеція, Фінляндія, Ісландія, Данія, а також автономні території (Фарерські острови, Гренландія) [2, с. 232-239], то варто зазначити, що туристичний супровід тут характеризується швидкими темпами розвитку. Загалом країни Північної Європи характеризуються високим рівнем соціально-економічного розвитку, стабільною політичною ситуацією, жорсткими стандартами безпеки та екологічної відповідальності. Потрібно акцентувати увагу на тому аспекті, що специфічні природно-кліматичні умови країн Північної Європи, культурні традиції, висока вартість туристичних послуг та мовні особливості зумовлюють підвищені вимоги до професійної підготовки фахівців туристичного супроводу.

Слід констатувати, що туристичний супровід у цьому регіоні передбачає не лише інформаційне забезпечення, а й комунікаційні, організаційно-координаційні та контрольні функції, що забезпечують ефективну взаємодію між туристами, приймаючими сторонами та надавачами туристичних послуг.

Необхідно зазначити, що туристичний супровід у країнах Північної Європи виконує комплекс взаємопов'язаних функцій, серед яких ключовими є такі:

- організаційна функція (тобто координація переміщень туристичної групи, дотримання програми туру, контроль часу та логістичних процесів);

- інформаційна функція, яка включає надання туристам достовірної інформації про туристичні маршрути, країни перебування, культурні норми, правила поведінки, особливості клімату та побуту тощо;

- комунікаційна функція, що забезпечує ефективну взаємодію між туристами та представниками готелів, транспортних компаній, екскурсійних бюро, органів місцевої влади;

- контрольна функція, спрямована на дотримання умов договорів, стандартів якості туристичних послуг та прав туристів;

- безпекова функція, яка є особливо важливою з огляду на суворі кліматичні умови, гірські та морські маршрути, активні види туризму (трекінг, фіорди, Північне сьйво).

Таким чином, туристичний супровід виступає гарантом якісних туристичних продуктів країн Північної Європи та позитивного іміджу їхніх туристичних фірм.

Варто констатувати, що туристичний супровід у країнах Північної Європи має низку регіональних особливостей, зумовлених національними та природними чинниками. Наприклад, у Норвегії акцент робиться на безпеці туристів під час відвідування природних об'єктів (фіорди, гірські туристичні маршрути, оглядові платформи). Супровід повинен включати інструктажі з техніки безпеки та контроль за фізичним станом учасників турів. У Швеції та Фінляндії туристичний супровід орієнтований на культурно-пізнавальні та екологічні аспекти, зокрема на дотримання принципів сталого туризму та поваги до місцевого способу життя. У Данії значна увага приділяється організації міського туризму, велосипедних маршрутів та круїзних програм, що потребує чіткого тайм-менеджменту та знання міської інфраструктури. В Ісландії туристичний супровід є критично

важливим через активну вулканічну діяльність, мінливі погодні умови та віддаленість туристичних локацій. Супровідники повинні мати базові знання з надзвичайних ситуацій та природних ризиків.

Потрібно акцентувати, що, з точки зору М. Мальської, Н. Антонюк та Н. Ганич, «європейські країни продовжують утримувати лідерство за кількістю прибуттів міжнародних туристів. Це пояснюється сусідством невеликих країн, що стимулює чисельні потоки туристів до короткотермінових подорожей; розвинутою туристичною інфраструктурою і високим рівнем транспортного обслуговування; наявністю природних та культурних визначних пам'яток світового значення; широким асортиментом туристичних продуктів; наявністю висококваліфікованого персоналу та ін.» [1, с. 99].

Слід відзначити, що фахівці з туристичного супроводу, які працюють з напрямком Північної Європи, повинні відповідати високим професійним вимогам. До основних з них належать: володіння іноземними мовами (англійська як обов'язкова, додатково – скандинавські мови); знання географічних, історичних та культурних особливостей регіону; обізнаність у питаннях візового режиму, страхування та медичного забезпечення; навички кризового менеджменту та роботи в нестандартних ситуаціях; дотримання норм професійної етики та міжкультурної комунікації. Підвищення кваліфікації супровідників сприяє зростанню конкурентоспроможності туристичних продуктів та довіри з боку споживачів туристичних послуг.

Туристичний супровід є невід'ємною складовою комплексного туристичних продуктів, особливо у випадку організованих турів до країн Північної Європи. Його якість безпосередньо впливає на рівень задоволеності туристів, формування позитивних вражень та повторних туристичних подорожей. Ефективний туристичний супровід сприяє мінімізації ризиків, оптимізації організаційних процесів, підвищенню інформованості туристів та дотриманню стандартів сталого туризму [3]. У сучасних умовах він виступає також інструментом формування іміджу туристичних компаній на міжнародному туристичному ринку.

Отже, можна зробити висновки, що туристичний супровід у країни Північної Європи є складним багатофункціональним процесом, що потребує високого рівня професіоналізму, відповідальності та адаптивності. Урахування регіональних особливостей, природних умов та культурних норм дозволяє забезпечити безпечне та якісне обслуговування туристів. Подальший розвиток туристичного супроводу в країнах Північної Європи сприятиме підвищенню якості туристичних послуг та сталому розвитку туризму в досліджуваних державах.

Література

1. Мальська М. П., Худо В. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг. К.: Знання, 2008. 661 с.
2. Туристичне країнознавство / за ред. А. Ю. Парфінєнка, В.І. Сідорова, О.О. Любіцевої. К.: Знання, 2015. 551 с.
3. UNWTO. Tourism and Sustainable Development. URL: <https://www.unwto.org/> (дата звернення 09.05.2026)

Пида Аліна,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Туризм» ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

Кривенкова Руслана Юрїївна,

кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри туризму ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНОГО СУПРОВОДУ НА МІСЦЯХ ТЕХНОГЕННИХ КАТАСТРОФ (НА ПРИКЛАДІ ЧОРНОБИЛЯ)

Туристичний супровід у місцях техногенних катастроф, як, наприклад, у Чорнобильській зоні відчуження або інших місцях подібного роду, є особливо специфічною та відповідальною сферою. Особливості такого супроводу можна розділити на безпекові, етичні, інформаційні та психологічні аспекти.

Варто зазначити, що безпека є найважливішою складовою такого туристичного супроводу, тим паче якщо місце пов'язане з радіаційним, хімічним чи іншим забрудненням, тому завдання гіда – досконало знати та контролювати виконання всіх інструкцій з радіаційної/техногенної безпеки, щодо дози опромінення, обмежень часу перебування у певних зонах, заборони доторкатись до предметів, піднімати речі із землі. Особливо важливим є пересування виключно дозволеними та перевіреними туристичними маршрутами, тому що будь-яке відхилення може бути небезпечним для туристів.

Потрібно констатувати, що чітке знання та відпрацювання дій у разі непередбачених ситуацій є також одних з найголовніших завдань туристичних супровідників (наприклад, перевищення дози, погане самопочуття туристів, форс-мажори) [2].

Необхідно звернути увагу на той факт, що психологічні та етичні аспекти є особливо важливими у роботі з туристами в таких

місцях. Гід повинен демонструвати глибоку повагу до подій та їхніх жертв. Туристичний супровід не повинен перетворюватися на так зване «екстрим-шоу» чи розвагу. Важливо донести до туристів, що вони відвідують не просто об'єкт, а місце пам'яті, як, наприклад, територію Чорнобильської атомної електростанції (ЧАЕС) [4].

Слід підкреслити, що гід повинен бути готовим до можливої емоційної реакції туристів та вміти надавати базову психологічну підтримку. Безпека та дозиметричний контроль є найважливішою частиною такого виду екстремального туризму. Гід повинен бути першим, хто дотримується правил та є зразком для всіх туристів. Регулярний контроль показань свого дозиметра та носіння спецодягу є регулярним. Важливо обов'язкова перевірка наявності та функціонування індивідуальних дозиметрів у кожного туриста. Варто зазначити, що до функцій гідів у Чорнобилі належить також фіксація та моніторинг накопиченої дози протягом дня у туристів, а також чітке роз'яснення туристам, що робити, якщо дозиметр спрацює [5].

Потрібно констатувати, що туристичний супровід у Чорнобилі включає нагадування та попередження про категоричну заборону торкатися будь-яких предметів, сідати на землю, класти речі на ґрунт, вживати місцеві ягоди, гриби, воду. Гід повинен також нагадувати про контроль за засобами індивідуального захисту (респіратори, рукавички, бахіли) та про організацію процесу виходу із зони, а саме: обов'язковий радіаційний контроль на КПП, дезактивація. Організаційна специфіка у таких турах здійснюється в умовах суворого контролю з боку державних органів, тому вимагається обов'язкова наявність всіх дозволів, паспортів, перепусток. Гід відповідає за вчасну подачу документів групи та їхню перевірку на КПП. Важливо звернути увагу на використання у туристичних маршрутах до зон техногенних катастроф спеціально ліцензованого транспорту, що відповідає вимогам безпеки туристів для пересування.

Варто зазначити, що для туристичного супроводу на території Чорнобиля особливо важливим є чітке планування технічних зупинок, місць прийому їжі поза зоною або в спеціально обладнаних місцях та контрольних точок маршрутів. Головною метою є забезпечити, щоб

сумарна отримана доза випромінювання не перевищила встановлені законом безпечні ліміти для населення або, у випадку професійної діяльності, для працівників.

Потрібно констатувати, що радіаційна небезпека в зоні має мозаїчний характер, адже рівень фону може сильно відрізнятись навіть на сусідніх ділянках. Індивідуальний дозиметричний контроль (ІДК) дозволяє контролювати накопичену дозу та вносити корективи в маршрут [1]. Для туристів найчастіше використовують персональні електронні дозиметри прямого зчитування. Вони вимірюють потужність дози, рівень радіації в даний момент, та сумарну дозу, отриману за час перебування в Чорнобилі. При перевищенні встановленого порогового значення дозиметр видає звуковий або вібросигнал. Пристрій має бути максимально простим у використанні, щоб кожен турист міг легко зчитувати показники або, принаймні, реагувати на сигнал.

Необхідно наголосити, що під час такого туристичного супроводу процес дозиметричного контролю розподіляється на три ключові етапи, за які відповідає гід. Перший етап перед початком туру – це детальний інструктаж, який гід проводить щодо користування дозиметром: як вмикати/вимикати, де носити, що означають показники та як реагувати на сигнал тривоги [3].

Крім того, у Чорнобилі кожному туристу видається індивідуальний дозиметр, який реєструється за його прізвищем та номером. Фіксація початкової дози означає, що фіксується початкове значення накопиченої дози (зазвичай 0 мкЗв), щоб вести облік тільки тієї дози, яка була отримана в зоні.

Другий етап під час туру включає постійне носіння дозиметра, який повинен бути увімкнений і постійно знаходитися на туристі. Гід регулярно перед входом на новий об'єкт або під час зупинок перевіряє показання свого дозиметра та контролює загальну радіаційну ситуацію. Якщо дозиметр туриста подає сигнал про перевищення встановленого порогу потужності дози, гід повинен негайно перемістити групу або конкретну особу з цієї локації до більш так званого «чистого» місця [1].

Третій етап є завершальним, коли після туру усі туристи проходять через спеціальні прилади, які вимірюють рівень забруднення їхнього одягу, взуття та тіла. Якщо забруднення виявлено, турист направляється на дезактивацію очищення одягу, взуття, миття відкритих ділянок тіла. Слід звернути увагу, що на цьому етапі туристичного супроводу гід збирає дозиметри та фіксує кінцеве значення накопиченої дози кожного туриста.

Крім того, туристу за необхідності може бути видана довідка із зазначенням сумарної дози, отриманої під час туристичного маршруту, що підтверджує, що вона була в межах безпечних норм. Деталізація туристичного супроводу на території ЧАЕС вимагає особливої уваги, оскільки це епіцентр катастрофи та об'єкт, що перебуває під міжнародним контролем.

На відміну від відвідування покинутого міста Прип'ять чи інших локацій зони відчуження, візит на саму територію ЧАЕС суворо регламентований. Туристи не відвідують самі енергоблоки, а оглядають об'єкти, розташовані на майданчику станції, відповідно до затвердженого маршруту. Важливо розуміти, що вхід у діючі чи пошкоджені реакторні зали заборонений для всіх, крім персоналу та офіційних делегацій. Специфіка роботи гідів на території ЧАЕС є особливо важливою та відповідальною. Гід повинен оперувати фактами про архітектуру, історію будівництва та міжнародні угоди щодо безпеки об'єкта. Емоційна складова тут поступається місцем технічній та історичній точності [4].

На відміну від Прип'яті, де можна трохи відхилитися від прямої лінії, на території ЧАЕС пересування строго обмежене смугами, де гарантовано відсутнє значне радіоактивне забруднення. Розпорядження провідників/екскурсоводів, які знають Чорнобиль та його небезпеки, виконуються групою та кожним її учасником беззаперечно. Можуть існувати додаткові обмеження на фотографування певних робочих зон або адміністративних будівель. Гід повинен чітко вказати, що заборонено фотографувати, а що дозволено: наприклад, фотографування об'єктів інфраструктури може

бути під забороною, оскільки пов'язане з режимом ядерної безпеки [2].

Отже, можна зробити висновки, що туристичний супровід у місцях техногенних катастроф, зокрема в Чорнобильській зоні відчуження, потребує особливого підходу та глибокого розуміння специфіки такого виду екстремального туризму, адже тут потрібно дуже ретельно стежити за безпекою кожного туриста, правильно доносити інформацію та стежити за правильністю виконання дій туристами під час проходження туристичних маршрутів у Чорнобилі.

Важливо відзначити, що наша держава змогла, не зважаючи на всю складність ситуації протягом 40 років у ЧАЕС, зробити це місце об'єктом унікальних туристичних подорожей для туристів з усього світу.

Література

1. Державне агентство України з управління зоною відчуження (ДАЗВ). URL: <https://dazv.gov.ua/> (дата звернення: 30.04.2026)
2. Івашина Л. Л. Безпека туристів – запорука успіху туристичного бізнесу. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/ivashyna3.htm (дата звернення: 01.05.2026)
3. Романова К. Зони техногенних катастроф як інноваційні туристичні дестинації. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0b691aa9-a9a1-4733-bc3c-3cccd3186664/content> (дата звернення: 04.05.2026)
4. Чорнобильська АЕС. URL: <https://chnpp.gov.ua/> (дата звернення: 02.05.2026)
5. Чорнобильська зона: туризм та ядерний тероризм. URL: <https://expedicia.org/chornobilska-zona-turizm-ta-yaderniy/> (дата звернення 06.05.2026)

Щиглевська Світлана Андріївна,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету географії, історії та туризму
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне

Миронець Ніна Ростиславівна,
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри географії та
туризму ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне

КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Культурно-пізнавальний туризм у сучасних умовах є одним із найбільш перспективних напрямів розвитку туристичної сфери, оскільки поєднує освітню, виховну, культурну та економічну функції. Його основою виступає використання історико-культурної спадщини як туристичного ресурсу, що забезпечує не лише пізнання історії та культури певної території, але й сприяє збереженню пам'яток, традицій та історичної пам'яті суспільства.

У сучасному світі культурно-пізнавальний туризм розглядається як важливий чинник сталого розвитку територій. Саме культурна спадщина формує туристичну унікальність регіонів, підвищує їх конкурентоспроможність та сприяє розвитку локальної економіки. Особливого значення це набуває для України, яка володіє значним історико-культурним потенціалом, представленим замками, фортецями, музеями, сакральними спорудами, історичними містами, етнокультурними комплексами та об'єктами нематеріальної культурної спадщини.

Культурно-пізнавальний туризм виконує важливу соціальну функцію, адже сприяє формуванню національної ідентичності, популяризації історико-культурних цінностей та розвитку громадянської свідомості. Через екскурсійну діяльність, музеї,

історичні маршрути, фестивалі та культурні події туристи отримують можливість глибше пізнати історію та культурні традиції регіону. Водночас туристичний інтерес стимулює місцеві громади до збереження та реставрації пам'яток архітектури, розвитку музеїв, створення нових культурних просторів та туристичних продуктів.

Важливим напрямом сучасного розвитку культурно-пізнавального туризму є впровадження принципів сталого розвитку. У «Цілях сталого розвитку» Організації Об'єднаних Націй наголошується на необхідності збереження культурної та природної спадщини як складової збалансованого розвитку територій. Особливу роль у цьому відіграє Ціль 11 «Сталий розвиток міст і громад», яка передбачає захист культурної спадщини та створення безпечного й інклюзивного середовища для населення [3]

Для України актуальним є поєднання туристичного розвитку із завданнями охорони історико-культурної спадщини. У сучасних умовах воєнних викликів питання збереження пам'яток набуває особливого значення. Культурно-пізнавальний туризм може виступати інструментом підтримки локальних громад, формування позитивного іміджу регіонів та популяризації української культурної спадщини на міжнародному рівні.

Значний потенціал для розвитку культурно-пізнавального туризму мають регіони Західної України, зокрема Рівненська область. На території області функціонує низка унікальних історико-культурних об'єктів, які є важливими центрами туристичного тяжіння.

Одним із найвідоміших туристичних об'єктів регіону є Острозький замок – пам'ятка архітектури XIV–XVI століть, яка є складовою Державного історико-культурного заповідника міста Острога. На території комплексу функціонують музеї, експозиції стародруків та історичних колекцій, проводяться культурні й наукові заходи. Офіційний сайт заповідника містить віртуальні експозиції, інформацію про музеї та туристичні маршрути, що є прикладом цифровізації культурного туризму[2]

Важливим об'єктом культурно-пізнавального туризму також є Тараканівський форт – унікальна фортифікаційна споруда XIX

століття, яка має значний туристичний потенціал. Сьогодні форт приваблює туристів завдяки своїй архітектурі, історичній атмосфері та екскурсійним маршрутам. Разом із тим об'єкт потребує консервації та реставраційних заходів, оскільки його технічний стан поступово погіршується. У 2026 році Рівненська обласна військова адміністрація порушила питання щодо необхідності термінового збереження пам'ятки та включення її до державних програм охорони культурної спадщини [4].

Сучасним прикладом поєднання культурної спадщини та туристичної діяльності є етнокультурний простір Ладомирія, який функціонує як живий музей традиційної культури Волині. Етнопарк поєднує музей просто неба, ремісничі майстерні, виставкові простори та культурні заходи, спрямовані на популяризацію українських традицій, народного одягу та ремесел. Такий формат культурного туризму сприяє не лише туристичній привабливості регіону, але й відродженню локальної культурної спадщини [1].

Сучасні тенденції розвитку культурно-пізнавального туризму пов'язані із цифровізацією туристичних послуг, створенням інтерактивних екскурсій, віртуальних музеїв, використанням QR-технологій, аудіогідів та онлайн-платформ. Це сприяє популяризації культурної спадщини серед молоді та розширює можливості доступу до культурних ресурсів.

Отже, культурно-пізнавальний туризм є важливим чинником збереження історико-культурної спадщини, формування національної ідентичності та розвитку регіонів. Ефективне використання історико-культурного потенціалу територій у поєднанні з принципами сталого розвитку та сучасними цифровими технологіями сприятиме збереженню культурної спадщини України та підвищенню її туристичної конкурентоспроможності.

Література

1. Етнопарк «Ладомирія». URL: <https://ladomyriia.com/> (дата звернення: 11.05.2026).
2. Острозький замок : офіційний сайт. URL: <https://ostrohcastle.com.ua/> (дата звернення: 11.05.2026).

3. План заходів на 2025–2027 роки із реалізації Стратегії розвитку Рівненської області на період до 2027 року. URL: <https://www.rv.gov.ua/storage/app/sites/11/uploaded-files/risennia-oblasnoyi-radi-1312.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).
4. Рівненська обласна військова адміністрація просить закрити Тараканівський форт для відвідувачів та внести його до Державного реєстру нерухомих пам'яток. Інтерфакс-Україна. URL: <https://en.interfax.com.ua/news/general/1160645.html> (дата звернення: 11.05.2026).

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ІСТОРІЇ, ГРОМАДЯНОЗНАВСТВА, ГЕОГРАФІЇ
ТА МЕТОДИК ЇХ ВИКЛАДАННЯ**

МАТЕРІАЛИ

**ПВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

*22 травня 2026 року
м. Рівне, Україна*

*Підписано до друку 20.05.2025. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 10. Тираж 100.
Віддруковано з готового оригінал-макета.*

*Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

*вулиця Степана Дем'янчука, 4,
Рівне, Рівненська область, 33000
Телефон: +380362635085
Електронна пошта: mail@tegu.edu.ua*